

Füzi László

Maszkok, terek...

Sándor Ivánnak

*“Kérdezed barátom, hogy vagyok, s mint vagyok,
Állok a világban, nézek és hallgatok”
Bessenyei György*

Apró mozgások, aztán egyre erősebb késztetések: ezek visznek közelebb az íráshoz, végül magukkal rántanak, nem tudok menekülni előlük, míg a munkát be nem fejezem. Egy idő után az írás már uralkodik fölöttem, elveszi szabadidőmet, meghatározza olvasmányaimat, régen olvasott könyveket vetet velem elő, az újjal olvasott könyvekből csak azok a mondatok jutnak el hozzám, amelyek a felmerült témához kapcsolódnak, a beszélgetéseket is az engem foglalkoztató gondok irányába terelem, vagy éppen tudatosan hallgatók arról, ami a legmélyebben foglalkoztat – így vagy úgy, az írás nem csupán megteremti magát, rendet teremtve évtizedes olvasmány-foszlányok, emlékek, új gondolatok és felismerések között, hanem ki is fosztja az embert, hiszen védtelenné teszi mindazzal szemben, ami nem hozzá kapcsolódik. Talán éppen ennek a jelenségnek tudható be, hogy soha nem foglalkoztam az írással magával. Írtam, amit írnom kellett, írtam, amit egy belső hang diktált, csupán ütöttem a billentyűket a klaviatúrán, hiszen a hang mondatokat, bekezdéseket mondott, nem is csak mondatokat és bekezdéseket, hanem egész könyveket, váratlan villanásokkal, előre- és hátrautalásokkal, magán az íráson belül is vibrálásokkal, olyan összefüggések feltárásával és megmutatásával, amelyenre talán nem is gondoltam. Mindez feltehetően annak tulajdonítható, hogy a világot érzelmileg éltem-élem meg, így aztán az írások témájához kapcsolódó belső érzelmi terek kialakulásakor maga a szöveg is formálódott. Így aztán akár fejedelemelem is érezhettem magam, hiszen azt csináltam, amit mindig is csinálni szerettem volna – de akár rabszolgának is, hiszen ha egy téma rabul ejtett, akkor semmi mást nem tudtam csinálni, mint írni és gondolkodni. Vagy: gondolkodni és írni, ez a sorrend talán helyesebb, mint az előző...

A munkához kapcsoló kényszert mindig éreztem, így egyetlen munkám elől sem tudtam volna kitérni, még akkor sem, ha akartam volna, magát az írást azonban soha nem éreztem kényszernek, dehogy volt kényszer, inkább megkönnyebbülés, levegővétel, elfogadása annak, hogy kiléphetek mindabból, amiben hetek, hónapok vagy évek óta léteztem... A jó esszé csak olyan témáról szólhat, amely csak esszévé alakulhat, mondta valamikor Gyergyai Albert, ám az igazság az, hogy az írásaim műfaji besorolása sem foglalkoztatott, írtam, amit írnom kell, írtam, mert nem tehettem mást... Most sem tehetek mást, minthogy írok, ám most – most? már hetek óta – figyelem is magam, mi kényszerít az írásra. Írok, mert tisztáznom kell azt az állapotot, amelyikbe az elmúlt hónapokban kerültem. *“Az emberélet útjának felén...”* – idézhetném Dantét, vagy mondhatnám magamban a legszebb Kosztolányi-sorokat: *“Ha negyvenéves elmúltál, egy éjjel...”* – egészen a pontos meghatározásig: *“Ez a forduló az / mikor az életed új útra tér. / Csodálkozol, hogy föld és csillagok közt / éltél”*. De ha őszinte vagyok magamhoz, akkor be kell látnom, hogy hajnali ébredéseim során mégsem a magam életének végességére ébredtem rá, ennek már régóta tudatában vagyok, s nem is azzal néztem szembe, hogy mit adott nekem az élet, s hogy mitől fosztott meg, hanem arra – ez már a hosszas elemzések, önellenőrzések és gondolatfutamok tisztázásának summázata, ezért merem egyetlen mondatba sűrítve leírni –, hogy megszűnt a társadalom életével valamilyen módon, akár ezer áttételen keresztül kapcsolatot tartó cselekvés lenni az, ami az életemet kitöltötte, s amit eddig cselekvésnek éreztem. Miután az évek lassú egymásra következésén túl magamban alapvető változások nem zajlottak le, gondolatvilágom sem alakult át, s lélektani válságra sem kellett gyanakodnom, így hát érdemes a külső világ változásain, átalakulásain meditálnom.

De hol vagyok még akár az okok felderítésétől, főképpen pedig a magyarázattól, ha egyáltalán létezik-létezhet magyarázat, maradok tehát maguknál a jelenségeknél. *“Ülök, csak itt, kételyek közt tépelődve”*, a mondatot Fekete J. József írta le Zomborban, de írhattam volna én is, a magam létállapotáról. Pontosabban, voltak pillanataim, amikor a munka legyőzte a kételyt, a *Lakatlan Sziget* és a *Németh László*-könyvem írásakor éreztem, hogy az állítások háttérbe szorították a szinte minden pillanatban felbukkanó kérdéseket, a kételkedéssel szembe tudtam állítani a munkát, most azonban az olvasmányaim is a kételkedésre hívják fel a figyelmemet. A napokban Vekerdi Lászlótól olvastam egy recenziót, Vekerdi a tizenkilencedik és a huszadik század különbözőségéről beszélt, a huszadik század legfontosabb megnevezésének a határozatlanági relációra való rámutatást tartja, a bizonytalanság elkerülhetetlenségének élményét és érvényét. Arról, hogy igaza van, senkinek sem kell meggyőznie, rengeteg példa ígérkezik állítása bizonyítására. József Attila legjobb kutatói például szinte állandóan idézik Feja Géza szavait, Feja szélkakas költőnek nevezte József Attilát, merthogy nem tudta értelmezni a költő világnézeti útkeresését. Maga a jelenség, mármint a József Attilához kapcsolódó jelenség jól mutatja a kétely jelentkezését, a kétely mellett pedig a hiányt, hiszen a kétely eluralkodása a bizonyosság elvesztésének következménye. *“... e léha, locska / földön szorongva keresek / bizonyosabbat, mint a kocka”* – írta József Attila az *Eszmélet* egyik változatában, a Vekerdi László által leírt “bizonytalansági reláció” szebb megjelenítésével nem találkoztam. József Attila verseit olvasva is érezhetjük, annál is inkább, mert esztétikai érvénnyel bíró logikai rendszert épített fel, s bontott le a halálával, hogy nála az állítás pontossága a szellemi és egzisztenciális elbizonytalanodás legyőzésének szándékából fakadt. Mivel a jelenségek feltehetően összefüggnek egymással, minden bizonytalansággal a hiány és a bizonyosság elvesztése közötti kapcsolat miatt választottam ezt a két sort a tavaly nyári *Forrás*-szám, a *Hiány-lexikon* mottójának. De ha az utóbbi évek megkésett felfedezését – s egyik legnagyobb olvasmányélményemet –, Márai Sándor időrendbe állított *Naplóit* nézzük, vagy nem is csupán a *Naplóit*, hanem mindazt, amit Márai az *Egy polgár vallomásai* után vallomásos prózában írt, akkor is a kétely uralomra jutását látjuk. Egyszerű vallomásként is – pedig mennyivel több annál – a huszadik század egyik legnagyobb dokumentuma ez, a szétesés, a kaotizálódás dokumentuma. Abban, amit a század racionalizálódásnak neveznek, Márai nem talált kapaszkodót, élete végén ezért folytatott hatalmas küzdelmet a rátoró Semmivel, s talán ezért értette nagyon mélyen a Semmi birodalmáról legtöbbet mondó József Attilát: *“Babitscsal egy időben a legjelentősebb magyar költő volt: másféleképpen volt költő, szólátomásai voltak, s ez a másféleség, amelyet a tudat már nem kontrollált, nagy erővel szólalt meg a költészetében. Látomásai, szóképei, titkos utalásai, az örültnek és a költőnek ez a jajongó jelbeszéde ritka tünemény az irodalomban. Hölderlin és Verlaine, Kleist és Rimbaud között van valahol... De József Attila az örület erejével, egy-egy szavával néha mélyebbre nyúlt, mint bárki más előtte”* – írta róla 1957-ben. S ha a Te gondolati törekvésedet nézem, Iván, azt, ahogy feltárod “az én integritásának felbomlását”, ennek különböző stációit, akkor sem mondhatok mást, mint azt, hogy a szellemi szintéren történő cselekvést számos kétely kíséri. Hadd beszéljek egy másik idekapcsolódó tapasztalatomról. Sokszor hallhattam-hallhatom Buda Ferenc verseit a költő előadásában, de ha nem hallhattam volna őket, olvasva is

észre kellett volnaennem, hogy az a költő, aki átélte és magában őrzi a “versemben hatalom van” költői léthelyzetét, legnagyobb verseiben kérdések sorát fogalmazta meg. Tudatos volt ez? – kérdeztem egyszer tőle, a kérdésre ezt a választ kaptam: “Persze... Az ember maga is választ keres a dolgokra, és kínok-keservek közepette jó esetben eljuthat odáig, hogy a kérdést fel tudja tenni. Talán ez sem kis dolog. Ezek egyszerű, elemi kérdések: Ki látogat meg tartó arcú öreg? Vagy: kié a nyűg? kié a konc? Vagy kicsit transzcendentálisnak tűnik, de hát ez is egyszerű kérdés: Ki űzi el az ördögöt? Vagy: kell rá hitel? van rá hitel? ki dönti el? mi dönti el? Ennyire egyszerűek a kérdések, mint ahogy az életünk is pár alapkérdésre egyszerűsödik le.”

De hagyjuk ezt, mindez csak kitérő, valamiféle összeillesztése annak, amire a körülöttem kavargó szellemi életből felfigyeltem, úgy érzem, nem az olvasmányaimról, hanem magamról kellene beszélnem. Az irodalmi példák idézését mégis elkerülhetetlennek tartottam, mert ami megtörtént velem és bennem, az az irodalmon keresztül történt meg, ezért a jelenség előhívása is csak irodalmi szövegek segítségével történhet meg...

A jelenség előhívásának és átvilágításának kényszerét regényed, a *Drága Liv* hívta elő bennem, Iván. A regény történéseinek, mozgásainak rendszere érezte meg velem, hogy kísérletet kell tennem annak a térnek az átvilágítására, amelyekben az életem zajlik. A regény nem elhanyagolható pillanatait és gesztusait élnek bennem. Mondjam úgy, hogy a szereplők gesztusa, a regényíró gesztusa és a regényíró pillanata?... Az egyik pillanat: a történet elbeszélőjének emlékezetében megjelenik a Bazilika fölé érkező nap, bevilágítja a szobát, miközben édesanyja zongorajátékát hallgatja. S az egyik legemlékezetesebb gesztus: Liv minden ügyességét elővéve felosont a Deák téri kapitányság épületébe, hogy ellenőrizze, barátja, Gábor láthatta-e onnét ötvenhatban a Népköztársaság útján közeledő orosz tankokat.

Miért fontos számomra a fent idézett pillanat és gesztus? Azért, mert a pillanat és a gesztus egymásra vetítése a tér pontos kijelölésének és átláthatóságának élményét sugallja. Azt, hogy létezik egységes tér, s hogy ez a tér átlátható, megérthető. A tér, regényed terének megértését segítette, Iván, hogy egyszer, teljesen véletlenül, bejártuk a regény terévé összenövő utcákat: az Oktogonról indultunk, ettünk valamit az Andrassy út egyik éttermének teraszán, aztán a Goethe Intézetnél, az Opera mellett ráfordultunk a Hajós utcára, a Hajós utca és a Zichy utca sarkán mutattad a házat, amelyiknek a harmadik emeleti szobáját a Bazilika fölé érkező nap megvilágította. Nem volt innét messze a Deák téri rendőrkapitányság épülete sem, hogy rendőrkapitányság volt, legalábbis 1956-ban – ma már nem az –, Kopácsi Sándor emlékezéséből tudtam. S a tiédből, Iván, hogy ötvenhatban jártál abban az épületben. Az Oktogon – Deák tér – Hajós utca-Zichy utca sarok által kirajzolódó háromszögre aztán rávetítettem ennek a háromszögnek az előző századfordulón kialakult mását. Tehettem, hiszen Krúdy mindent megírt arról a világról, John Lukacs pontosan listába vette, hogy mi történt Pesttel száz évvel ezelőtt, Bölcsics Márta és Csordás Lajos pedig elkészítette Krúdy budapesti színhelyeinek pontos kalauzát. Az Oktogonon, ahonnan indultunk, állt az Abbázia kávéház, az Andrassy úton, az Oktogontól a Deák tér irányába vendéglők és kávéházak sorakoztak, ne felejtjük el a mai Írók Boltja helyén álló Japán kávéházat – az Abbázia helyén ma bank található, ahogy szinte mindegyik megszűnt kávéház helyén –, aztán a túlsó oldalon a Nagymező utcai mulatók és az Ó utcai nyilvánosházak következtek, köztük Ady “kakasos” háza, a Goethe Intézet helyén pedig a híres Három Holló, Ady kocsmája. “Ma már nyoma is eltűnt az Andrassy útról – idézem Krúdyt az említett kézikönyvből, 1925-ből –, mert ez a sorsa minden intézménynek, ha még egyszerű serház is, ahová a Szentek és Bolondok beteszik a lábukat. A Három Hollóhoz pedig bőven jártak az akkori pesti szentek, amikor az éjszakának amaz órái elkövetkeztek, mikor a szerkesztőségi szolgák végre seprőt vehettek a kezükbe.” Az Operaház lépcsőjének szobrainál történt meg Ady kalandja a szfinkszel, ma már csak könyveket bújva, történeteket rekonstruálva, emléktáblákat keresve jeleníthető meg az akkori tér és az akkori élet, eltűnt minden, az Andrassy út másik oldalán lévő régi Művész is megváltozott, Mándy Iván asztalának helyét is a Te könyved rögzíti, Iván, s azt is Te mutattad meg, hogy a Lukácsban melyik asztalnál ült Mándy, a Lukács cukrászának is csak az egyik fele létezik, s arra is kevesen gondolnak, hogy a Hajós utcának az Andrassy út Operával szemközti részén lakott Pilinszky.

Félreértés ne essék, nem az idő múlását akarom felróni valakinek, s felelőssé sem akarom tenni azt a valakit a mérhetetlen sok változásért. Azt keresem, ami volt – egy viszonylag pontosan körülhatárolható térben, s hogy az, ami volt, miképpen volt másképpen, mint ahogyan ma van. Miképpen volt másképpen? Láttuk, miképpen. S azt is látjuk, hogy miképpen van ma, mert ma már valójában nem úgy van, ahogy nyugodt sétánk során láttuk, hanem inkább úgy, ahogy Esterházy Péter *Javított kiadás* című regényében, a maga kereső állapotában leírta. A szerző nagy, városi vándorlását idéző leírását idézem, mondhatnám, természetes folytatása annak amit Kafka, Németh László, Milan Kundera a szétesésről írt. A szétesést valamennyien a város képével jelenítették meg. Ezt teszi Esterházy is: “Amilyen mázlista vagyok, épp a Fény presszó felé tartok... Szóval a Fény nincs... A Pozsonyi út elején a Szamovárból söröző lett, Gyros, Dreher, biliárd, este élőzene... A legendás Luxor helyén galéria van. Múltkor még önkiszolgálót láttam itt... Az Európába be se nézek, olyan új... A Tünde presszó helyén: Senator Póker Center... Nem vagyok egy Egon Ervin Kisch, húsz perce koválygok a Nyugati térnek nevezett Marx téren a Sabária étterem végett. Nagy valószínűséggel egy bank az... Az Alkotmány étterem a Bajcsy-Zsilinszky úton nem találom, poros üvegek, átalakítás miatt zárva, New York Bagel... A Kis Dóm eszpresszót nem találom, mintha egy csemegebolt lenne a helyén, a Carmen cukrászdát sem találom, vagy a Seiko-szerviz, vagy a Fotex, vagy a Rétes-cukrászda... Szemben a Bazilika. Látott mindent mindig. A Keringő helyére csak egy pillantást vetek, ez is bank lett.” Azt hiszem, Ady nem véletlenül írta: “Páris az én Bakonyom”. Ady, Krúdy, s talán a nemzedékük többi tagja is természetes közegként élték meg Pestet, egyáltalán a felnövő nagyvárost, szinte faluként, ahol szerkesztőségről szerkesztőségre, kávéházzal kávéházra, éjszakánként pedig kocsmáról kocsma, mulatóról mulatóra jártak. Ez a város nekem már csak háttér, háttér Esterházyknak is, lehet, hogy Neked is az, Iván, egy-egy része előugrik, hirtelen fontossá válik, de az egészhez nincs közöm, nincs közünk, nem átlátható, nem átélehető. Az a világ is eltűnt már rég, amelyikhez nekem még közöm volt...

Visszatérek a *Drága Liv*-hez, Iván. A regényedben megteremtett átláthatóság gesztusként is és hiányként is megmutatja magát. Gesztusként, mert a regény egységes teret hoz létre, ennek a térnek a legfőbb jellemzője az, hogy eltűnnek benne azok a maszkok, amelyet a regény alakjai viseltek. “A legközlékenyebbek viselték a legvastagabb maszkokat – olvasom. – Néha tudtam szóltalanul sétálgatni valamelyik ismerősömmel az elcsendesedő utcákon. Néha tudtam szóltalanul üldögni a Művész presszóban egy kávé mellett. Úgy éreztem, ilyenkor van esélyem rá, hogy megközelítem magamban is, másokban is azt, ami miatt kölcsönösen hallgattunk. Ilyenkor ajándékoztuk meg egymást szavak nélkül a közös élményeinkkel. Ilyenkor tapasztaltam, hogy elmosódik a tekintetekben az, amit nem mondhattam sem együttérzésnek, sem eltávolodásnak, amit nem tudom, minek nevezhettem volna, meg kellett hát elégednem annyival, hogy a meg nem nevezhetőségében közös és hiteles.”

Regényed világát ezek az apró mozgások uralják, a mozgások, amelyek eltüntetik a hősök közötti távolságokat, s amelyek átláthatóvá teszik a teret. Mozcások, amelyek a mi világunk átláthatóságának és érthetőségének a hiányára hívják fel a figyelmet...

A kétely önmagában is képes felfüggeszteni a cselekvést, az ember kereső állapotba kerül, elveszti kötöttségeit. Vagy: visszafordul, ragaszkodik kötöttségeihez, ebben az esetben távlatai tűnnek el. De ami még ennél is fontosabb, a cselekvés, az egyszerű emberi cselekvés, egy szék odább tevésének az értelmessége kérdőjeleződik meg. Helyezzük át ezt a mozzanatot a csak áttételességében létező kulturális világba, s egyből érezhetjük, hogy az írással való hatni akarás mozzanatába milyen gátak épülnek-épültek be. Természetesen minden magával az írással kezdődik. *“Érzem, belesüppedek az érdektelenségbe”* – mondja a korunk feszültségeinek önmagát kiszolgáló Tándori Dezső. S rántsuk ide a világ szétszakadása kapcsán Vilám Flusser mondatát: *“Az ember csak a történelemben képes célokat követni”*. Ezt a mondatot Te idézted, Iván, s Hyden White mondatát is: *“Ha nem találjuk a történelem belső értelmét, szakítanunk kell azzal az elképzeléssel, hogy elbeszélhető”*, aztán hozzátetted a mondatokhoz: *“Szilárd instabilitások a megközelítésekben is. Kizárólag a történelem mítoszáinak szétesésében vannak találkozási pontok”*. Magamat az időben létező embernek látom, ennek következtében ideologikus embernek is – bár a világ erről szeretne leszoktatni, s én is szeretném, ha önmagammal és a világgal kapcsolatban nem lennének állandóan célképzetes elképzeléseim –, ezért aztán őszintén mondom, nem tudok sem a történelem, sem pedig a történelem mítoszáinak a szétesésével mit kezdeni. A mondatokat értem, a jelenségeket a bőrömön érzékelem, viszont abba az állapotba, amelyekre a mondatok vonatkoznak, amelyekből a tapasztalataim kinőttek, nem tudok behelyezkedni. Meglehet, ezért érzem magamat egyre idegenebbnek a mai világban...

Ha mindehhez hozzáteszem, hogy ezt az írást úgy szerettem volna megírni, ahogy régen írtak, ceruzával vagy tollal, aztán javítani, gépbe diktálni, végül pedig, ha az írás lehetőséget kap arra, hogy olvasó elé kerüljön, akkor tovább javítani, csiszolgatni, pirossal jelölve mindazt, ami nem szerepelt a kéziratban – akkor nyilvánvalóvá válhat, hogy egy, a mostani helyzetemtől különböző szerepbe szerettem volna beleélni magam. Szerettem volna átélni azt, ami ötven-száz vagy akár húsz esztendővel ezelőtt is a kéziratral történt, egészen addig, amíg a szöveg a nyomtatásig el nem jutott. Megjegyzem: a számítógéppel tulajdonképpen semmi bajom nincsen, néha szeretem, hiszen akkor is konok következetességgel ragaszkodik a saját előre kialakított rendjéhez, amikor képtelen vagyok következetesen gondolkodni, néha viszont, amikor éppen a következetes gondolkodáson szeretnék túllépni, mérhetetlenül meg tud bántani. Ezzel együtt eszköznek tartom, s ezért azt gondolom, hogy addig nincs is gond vele, amíg eszközként használjuk, a gond akkor kezdődik, amikor valami többet akarunk elérni vele. Például: a megszületendő írást a születés pillanatában szeretnénk készen látni – mintha korunk kapkodása, mindig mindent azonnal áruvá való formálása jelentkezne ebben a jelenségben is, hiszen a monitoron megjelenő kép már az első pillanatban a szöveg nyomtatott változatát mutatja meg, így aztán a gondolkodásunkban benne élő, a nyomtatott képhez kötődő sémák már a fogadás pillanatában hatnak a formálódó szövegre...

Toll helyett azonban én is a laptop után nyúltam, miközben – ahogy egyre gyakrabban teszem – az újonnan létrejövő szövegáradat természetéről tünődtem. Igaz, ennek az új eszközökkel megteremtett szövegáradatnak meglehetősen régi előképei vannak. Milosevits Péter éppen kezembe került tanulmányában olvasom: *“A bibliai szövegek fejezet- és versbeosztása lehetővé tette a belső hivatkozások lábjegyzetszerű jelölését. A célhely kikeresését segítik a fejlécben (az oldalak tetején) megjelenített könyvcímek és fejezetszámok, az Ó- és Újszövetség egy kötetben való nyomtatásának elterjedt gyakorlata pedig a hivatkozások teljes hálózatának elérhetőségét biztosítja. Hiperszöveg esetén elég lenne ceruza- vagy ujjheggyel hozzáérni a hivatkozáshoz, és máris... megrázná az áram. (Mert a hypertext csak elektronikus formában létezik.) Am a rázkódás közben álmélkodva nézünk a szemünk előtt lejátszódó áttűnést: az olvasott szövegre ráúszna a keresett könyv megfelelő oldala. A hiperszövegnek tehát a bibliai hivatkozáshálózat az egyik őse. A technikai szerepű segédelemek a szövegek közti kohézió erővonalait jelenítik meg.”*

Ha az ősi minta teremtődik újjá a mai szöveghálóban, akkor miért hiányzik mégis a kézzel való írás? Alighanem leginkább azért, mert a számítógépnek nevezett tárgy, ez a végletesen racionálisan működő eszköz, miközben nemcsak a tudományos gondolkodásban, de a hétköznapi életben is egyre inkább nélkülözhetetlenné válik, mégiscsak magához ránt bennünket, s magához rántja a gondolkodásunkat is. Gondolkodásunk is végletesen racionalizálódik, s nyilvánvalóan emiatt nem vesszük észre, Kosztolányira utalva, hogy a Föld és a csillagok között élünk. Mi több, ennél még tovább is megyek, gondolkodásunk az élet számos alapkérdése helyett apró, jelentéktelen kérdésekre koncentrál. Czelnai Rudolfnak a világóceánról írott könyvében olvasom: *“Az az érzésem, hogy régebben olyan alapvető természeti jelenségek, mint a tenger hullámozása, az árapály és a tengerrengés jobban érdekelték az embereket, mint manapság. Talán, mert akkor még nem vonta el a figyelmünket az El Nino, az éghajlatváltozás, vagy az, hogyan jelöli meg a terítoriumát a tengeri farkas.”* A figyelmet azóta más is elvonja már... Évtizedekkel ezelőtt Babits írta, nevezetesen, *“Az írástudók árulása”* című esszéjében: *“Ahol a Kultúra értékmérőjét nem a Szellemiség adja, hanem az Életesség princípiumai, a harcok Tett s az Ösztönök ereje és primitívsége: ott bizonyára nem logikus az író, ha csekély megbecsültségéről panaszkodik. Ott a Kornak van igaza, mely őt detronizálja a magaslatról, hova előző századok állították, s helyébe az Aviatikust, a Boxbajnokot, vagy legföljebb még a néger táncosnő helyezi”*. Azóta az oly sokszor megidézett, s a tömegkultúra jelképeként szereplő bokszbajnok szinte visszakívánt hőssé változott, mert a tömegnek már rá sincs szüksége, a tömeg már minden kultúráról lemondott, önmagát tette meg érdeklődése tárgyává, s immáron nézni is önmagát kívánja minden lehetséges eszközben, a racionalitás ígérete alatt. Annak a racionalitásnak az ígérete alatt, amelynek kiindulópontjáról, módszertanáról s számos eredményéről én sem tudok lemondani. Ennek következtében a kultúra, a hagyományos kultúra, amelyikben még én is felnőttem, megszűnt a társadalmat összefogó erő lenni, valami más lépett a helyébe, hogy mi, azt kellene valamikor tisztázni...

Miután regényedet elolvastam a magam életének terein kezdtem tünődni, elővettem a rendszerváltásról írott háromkötetes *Naplódat*, Iván: a nyolcvankilences esztendő – a kilencvenes esztendő – a kilencvenes esztendő hónapjai, eseményei elevenedtek meg előttem újra. Mindnyájan éreztük, hogy történelmi események sodrásában élünk, Te rögzítetted ezeket az eseményeket, s megnevezted a bennük megmutatózó történéseket. Most, hogy tizenvalahány esztendő után újraolvastam az akkor először kéziratban olvasott fejezeteket (Te még tartottad-tartod magadat a klasszikus mintához: kézzel írod a szöveget, aztán gépeltetted, a levonaton pedig pirossal írod be az első változatban nem szereplő mondatokat), nem az lepott meg, hogy megérezted azoknak az éveknek a súlyát, ez akkor természetesen benne volt a levegőben, nem is az, hogy a nyolcvankilences váltással immáron nálunk is elodázhatalan civilizációs váltásra felhívta a figyelmet, hanem az, hogy milyen hihetetlen gyorsasággal rögzítetted az újonnan megnyíló térben a maszkok – velük együtt pedig a szerepjátékok – eluralkodását. Már a nyolcvankilences “nagy fejezetben” találhatók erre való utalások, a kilencvenes esztendőt pedig már annak a rögzítésével indítottad, hogy ez a korszak legalább három nemzedéket temetett maga alá: *“Szerepek, kacatok. Ledobni a maszkokat! Elég kevesen vannak (ugye, ahogy körülnézünk), akik kíváncsivá tesznek arra, hogy mi lehet még a szerepeik, a maszkjaik alatt”* – írtad. Aztán jöttek a maszkok és a szerepjátékok évei. *“Festett maszkok. Mosoly-mázak / letaposás, aki lázad”* – pár esztendővel később Buda Ferenc így rögzítette a huszadik század léttapasztalatát.) Mindezt így éltem meg én is, így élte meg más is, ha máshogy látta az eseményeket, mint te vagy én, akkor más maszkokat és más szerepeket látott. Ami mégis döbbenetes az egészben, az az, hogy nem volt senki, a közéletnek, ennek a

hatalmas szellemi-társadalmi mozgásnak, sodródásnak egyetlen szereplője sem, aki a maga érdekein túlnézve, a magával hozott társadalmi helyzetből és előítélet-rendszerből kilépve az egész folyamat fölé tudott volna emelkedni. Erről egyszer mélyen és őszintén kell majd beszélni. S arról is, hogy mi történt itt az elmúlt tizenvalahány esztendőben (pontos éveket azért nem írok, mert a folyamatok kezdőpontjait szinte lehetetlen megjelölni).

Újraolvasva a három kötetet, nem nehéz észrevenni, hogy a történések-mozgások leírásakor mind a három kötetben végighúzódik egyfajta kettősség. Egyrészt, jóformán havonta rögzítetted, hogy mi történt, főképpen a politika színterén, s azt is, hogy mi nem történt a válságot kiváltó kisebb válságok területén. A nyolcvankilences esztendő "kitartott labilitásáról", arról a helyzetről, amelyikben még semmi nem dőlt el, amikor még nem lehetett tudni, hogy a változásokat akaró erők érnek-e el bármilyen eredményt, avagy ismét felülről törnek le minden újítani akaró kezdeményezést, a következőket írtad: *"És ebből, amit kitartott labilitásnak, dinamikus patthelyzetnek nevezek (amelyben a nyilvánosság, a viták, az egypártrendszer helyett kialakuló új alternatívák fölül új világot hoznak; ám közben az intézményi-gazdasági-kulturális, egészségügyi, vagyis a létszférákban, 'alul', a válság tovább mélyül), zárt, változtathatatlan, hosszú távra szóló modell szerveződhet."* Azért ragadtam ki ezt az egyetlen mondatot a három kötetből, mert szinte önmagában jelképezi azt, ami azóta történt vagy nem történt. Korábban elképzelhetetlen politikai változások – ennek jelképe a parlamenti demokrácia működése, a külső szemlélő számára pedig még inkább az ország NATO-tagsága, s küszöbön álló belépése az Európai Unióba, közben pedig az említett válságjelenségek megoldására inkább csak tervek születtek négy évente, eredményeket viszont alig tudunk felsorolni. A hihetetlen s meg nem kérdőjelezhető politikai változások mellett tehát itt vannak a társadalmi mozdulatlanságok, mellettük pedig az újabb feszültségek és ellentmondásos jelenségek... Közülük, beszélek még róluk, az üres terek kialakulását tartom a legsúlyosabb jelenségnek, a társadalmi üres terek kialakulását, másképpen nem tudom megnevezni azt a jelenséget, hogy a társadalom harmadának-felének még csak esélye sincs arra, hogy a megnyíló lehetőségekbe bekapcsolódjon. Társadalmi tapasztalatainknak, tudásunknak is megvannak az üres terei, a mai Magyarországról kevesebbet tudunk, mint amennyit tudunk a hatvanas vagy a hetvenes évek Magyarorszájáról. Az eltömegesedés, a kaotizálódás következménye lenne mindez? Azé is, de tudatosan rejtve hagyott folyamatokat is érzékelek, hiszen a vagyonosodásról, meggazdagodásról, mindennek a módszertanáról senki sem beszél szívesen. A maga szegénységéről sem, de annak kapcsán mégiscsak vannak történelmi tapasztalataink. *"A korszakváltások jellegét a bennük élők megérezhetik, de ha az életükbe nem hoznak gyors, mindennapi változásokat – és többnyire nem hoznak –, méretüket, kihatásukat áttekinteni már nem tudják"*, írtad ennek kapcsán, még nyolcvankilencben. Mindezek következtében eltűnt az Általad is említett társadalmi problémák organikus megoldásának lehetősége. Ha tehát ismét megkérdem, hogy mi történt itt, akkor csak azt tudom mondani, hogy nagy dolgok történtek, de nem másképpen, mint ahogy Ady írta, sodródásokkal, a korábbiakhoz képest azzal az el nem hanyagolható különbséggel – hogy most Nyugaton kötöttünk ki.

A változássor természetesen érintette az irodalmat. Nemcsak az írást, hanem a műveket is. Aközben, hogy az írás a sorsfoglatlattól a szövegtermelésig eljutott – szándékosan élezem ki a helyzetet –, természetesen rengeteg apró folyamat ment végbe. Ezek közül csak azt említem meg, hogy az újabb s újabb idők a maguk könyörtelenségével töröltek addig értékékként kezelt jelenségeket, s pusztá dokumentummá tették őket, miközben természetesen más értékeket még jobban kiemeltek. Azt is mondhatnám, hogy folytatódott a szelektálás és kiemelés örök folyamata, ám ha csak ezt mondanám, akkor nem utalnék arra, hogy ennek az átalakulásnak a során a magyar kultúra organikus vonása is eltűnt. Mit értek egy kultúra organikuságán? A meghatározás helyett példával élek. Jó éve – dehogyan egy éve, megnéztem, két éve jelent meg, valóban összefolyik bennünk és körülöttünk minden – érkezett hozzánk a szerkesztőségbe Tandori Dezső *Mindennapi módját* című verse. A versből csak töredéket idézek, a mostani Tandori egyik remekének gondolom.

*S megelégettem mindennapi módját. –
Ahogy ráköszönök hirtelenekre;
ahogy azt mondom: kül-mázát leszedve
látod, ugyanazt – és mióta! – mondják*

*esszéírók és filozófusok,
megelégettem a határozósdit,
a csak "felölti", a nagyon "alólit",
mikor az "érdemi" így nem jutott*

*arra, hogy azt mondhatnád, foganatja
van, és előbb fognak a daganatra
panaceát – bár átmenet! – találni,
mint hogy oly emberlényé tudna válni az*

*emberlény, ahogy megkövetelné
embertársától, s ne örökre mellé
kacsintana a...mondtam, "érdemi";
s "rész" és "egész" – rá kell legyinteni.*

*Marad megint a rádgyötört gyakorlat,
a másoké, vagy plasztilin a korlát,
de be nem rogyhat, de le nem omolhat,
s csak üres mederben bonthatsz vitorlát,*

*és ahogy úgy lehet: "minden hasonlat",
vagy minden eset rendszerezhető
egyediség, átfordul a tető,
az ember-se-kell-hozzá lábnyomoknak*

gyűjtője lesz, trükk film, és nincs alatta

egy gekkó, egy árva tengeri ördög,
egy kacsacsőrű – s ezért kell rakatra
elfogadnod, s mind, amiből kitömöd

módod nincs, ellenjáték, mit koholni
kellene eleve, nincs remete
zug esély, s hogy illenél oda te,
ám hogy nyüzsgésundorba belehalni –?

A verset – merthogy megszerettem – mindenkinek, aki betért a szerkesztőségbe, felolvastam. Mind a tíz gépelt oldalt, s megkérdeztem, hogy ki írta a verset. A válaszok döntő többségében Kosztolányi Dezső neve hangzott el. Elgondolkodva ezen, legalábbis szembetűnő, hogy minden új jelenséget szeretünk klasszikus, a gondolkodásunkban önmaguknak már biztos helyet kivívott értékekhez kapcsolni. A másik szembetűnő jelenség: a verset hallgatókban bizonyára felidéződött Kosztolányi áradó életszeretete – *“Most haminckét éves vagyok. / Nyár van. / Lehet, hogy tán ez, amire / vártam”* – s így tovább, ismerjük-ismerhetjük, s Tandori akadályokba ütköző élet- s cselekvésvágyát visszavetítették a Kosztolányi által megfogalmazott életvágyra, azaz Tandori Kosztolányi világának új oldalát tárta fel azok számára, akik ezzel a jelenséggel szembekerültek, s ezzel azt a világot teljesebben érthetővé tette, mint ahogy addig ismertük. Kisértetiesen úgy, még ha erre a vers felszínre törésekor nyilvánvalóan nem is gondolt, ahogyan József Attila írta: *“Egyes zenészek Bachból próbálják megértetni Bartókot. Ez lehetetlenség. Bach olyan, mint a szokás. Ha valaki szokásból tesz valamiit, a szokásnak az értelmét csak úgy foghatja föl, ha egy eredeti helyzetet fog föl (probléma) és old meg. Tehát Bartókból érthető meg Bach és nem fordítva”*. Az utóbbi években az organikus jelenségét azonban egyre kevésbé tudom megfigyelni. A szemem elé kerülő, hatalmas kiterjedésű szöveghalmaz, s az, hogy minden kör, társaság külön-külön kultúra-képet alakított ki a maga számára, az áttekintést is lehetetlenné teszi.

Mióta a világ terekre szakadt szét, annak lehetetlensége okán nem a különböző terek együttlátására irányulhat a legtöbb törekvés, hanem arra, hogy a számunkra adott, egymástól elkülönülő tereket önmagukban át tudjuk-e világítani. Mint ahogy a regényíró az általa létrehozott teret átvilágítja... De átvilágítható-e az üres tér? A kifejezést Bolyai János használta, mondván: *“Mikor körülbelül 3 éves koromban beszélni hallottam arról, de minden közelebbi magyarázat nélkül, hogy a világnak, ami alatt akkor csak a Földet értettem, nincsen vége, azt gondoltam, ha a Földnek, melyet a mélysége felé a végtelenbe terjedőnek képzeltem, vége is volna, azaz széle volna, legalább rajta túl mégis valami végtelen mennyiségnek, azaz üres térnek kellene lennie...”* Ám ezt az “üres teret”, az általam megjelöltet ne efféle világvégi térnek gondoljuk, ami valamiképpen mégis a világ része, ne is a Semmi megjelenítőjének, ahogyan József Attila gondolkodásában élt, hanem olyan térnek, amelyikben zajlik ugyan az élet, de a társadalom, a külső világ nem, vagy alig vesz tudomást róla. Miután a világ nem önálló, hanem egymással kapcsolatban álló, egymásba átfolyó terekben létezik, mindig vannak a másikkal fontosabbnak tűnő terek, sűrűsödési pontok, s ha ilyenek vannak, akkor vannak kiüresedő terek is, amelyek elvesztették egykori fontosságukat, noha léteznek, az élet sajátosságai bennük is megmutatkoznak. A centrumok, a kicsi, nagyobb, még nagyobb centrumok életét ismerjük, lüktetésük szétsugárzódik a világ számos pontja fele, erejük, dinamizmusuk a fejlődés motorja, mondták-mondják róluk sokszor. Nézzünk a térképre, járjuk be az országot, járjuk be a világot, mindenütt tapasztalhatjuk a centrum és a periféria egymást feltételező, mégis ellentmondásos kapcsolatát. A közfigyelem mindig arra a térre esik, amelyikben az élet zajlik, lüktet. Mi tagadás, jó is a lüktetés közepette lenni, az érdeklődés középpontjában állni, ám legalább annyi tapasztalatot hozhat a kiüresedő terek iránti figyelem is. Tudjuk, mekkora figyelem esik a nagy tudományos eredményekkel előálló tudósokra, de nem az életet védi a betegek fölött éjszaka őrködő orvos is? Ha az elmúlt évtizedekben mégiscsak változott a gondolkodásom, akkor a változás, abban jelölhető meg, hogy egyre nagyobb figyelemmel fordulok az “üres terek” felé. Talán azért, mert egyre inkább úgy érzem, hogy magam is “üres térben” élek.

Napjaink egyik üres térének gondolom a kultúra, a művelődés, a művészetek világát. Mielőtt bárki akár egyetlen szót is szólna, hadd jegyezzem meg: tudom, hogy ennek a térnek a kijelölése így túl általánosnak tűnik – az is –, s azt is tudom, hogy ezen a területen belül hallatlan nagy változások történnek akár egyetlen pillanaton belül, a változások ellen pedig még gondolatban sem szeretnék tiltakozni, ráadásul az így kirajzolódó tereken belül igenis vannak telített területek, mégis... Mégis úgy érzem, hogy az a terület – irodalom, szerkesztés, történeti-irodalmi kutatás, tanítás, nevelés –, amelyikhez az életemet kapcsoltam, elveszítette társadalmi kapcsolatrendszerét, azt a mezőt, amelyben a maga hatását kifejthette, s amelyen keresztül a maga létének társadalmi értelmét érzékelhette. Innét kezdve eddigi szemlélődő magatartásomat is feladom, s a jelenségek szemlélése helyett a korábbinál indulatosabban mondom azt, amit mondani akarok. Horváth János jó száz évvel ezelőtt írta az irodalmi tudatról, az abban megmutatkozó folytonosságérzetről: *“Mi az irodalmi tudat? Az írónak elődeihez s olvasóközönségéhez való tudatos viszonya. Tudása, nyilvántartása annak, hogy ha író vagyok: az én művem nem elszigetelt jelenség, hanem folytatása bizonyos hagyománynak, részese egy nagy együttes munkának, átmenet múlt és jövő közt, mely termékeny csak úgy lehet, ha eleven közlekedésben van mennél kiterjedtebb olvasóközönséggel. Ha pedig olvasó vagyok: tudása annak, hogy amit olvasok, más rokon neműekkel együtt az én figyelmemre számít, kedvemet keresi, művelődésemet célozza; ennél fogva állandóan érdeklődöm iránta, figyelemmel kísérem a jelenkor irodalmi jelenségeit, de minthogy ismerem – legalább lényegesebb elemeiben – a hagyományt is, avval az újat összehasonlítgatom”*. Úgy gondolom, ennek a “meghatározásnak” nem az érvényességét, hanem a létét kérdőjelezte meg az idő, bár igényként valamennyi íróban, olvasóban a Horváth János által felsorolt elemek külön-külön, s együtt is léteznek, változatlanul.

A magyar irodalom számos ékesen megfogalmazott panaszt őriz az irodalom iránti érdektelenséggel kapcsolatosan, gondoljunk Csokonaira, aki azt is bolondnak nevezte, aki *“poétává lesz Magyarországon”*, vagy Katona Józsefre, aki szépséges szomorúsággal rögzítette a maga panaszát. *“De ha a madár látja, hogy hasztalan esik fűtűrézése, élelméről gondoskodik, és – elhallgat.”* Csokonai, Katona panasa és annyi más panasz után újabb panaszok megszületésének vagyunk tanúi, mert a művekkel való hatás esélye csökkent.

A huszadik századi magyar irodalom története már számos elszomorító példát szolgáltat ezzel az érdektelenséggel kapcsolatosan, az érdektelenség egyetemessé és általánossá – nálunk – mégis a huszadik század végére, s a huszonegyedik század elejére vált. Katona a recenzió hiányát is emlegette azzal kapcsolatosan, hogy a játékszíni mesterség Magyarországon nem tudott lábra kapni. Nézzünk körül ma, a lapok és folyóiratok tengerében az érdemleges könyvekről hány írás jelenik meg, s hogy az érdemleges írók, festők, művészek nevét ismeri-e az a réteg, amelyik húsz-huszonöt esztendővel ezelőtt még ismerte? Szinte bizonyos, hogy a kor mozgása is szerepet játszik ebben, de hát azt is meg kell kérdezni, hogy az utóbbi években mi történt az értékes műveket értelmezni

tudó értelmiségi réteggel? S mi történt a kulturális értékek terjesztése körül? Miképpen lehetséges az, hogy a könyvek többsége a könyvesboltokig és a könyvtárakig sem jut el? A tájékozódást, a szellemi tájékozódást is alapvető jognak tartom, s látom azt is, hogy ma minden korábbinál komolyabb technikai háttere van a tájékozódásnak, a szétesés mégis minden korábbinál erősebb. Miképpen lehetséges, hogy a magyar könyvkiadás utolsó nagy évtizede szinte észrevétlenül maradt? Miképpen lehetséges, hogy az évtizedes lemaradásokat pótló társadalomtudományi könyvkiadásról a szakma leginkább érintett rétegén kívül szinte senki nem tud? Nem történt itt valami hiba a kultúrafinanszírozás körül? Nem kellene a művek megszületésének támogatása mellett azok terjesztését is támogatni? Áruvá ugyanis csak az a mű tud válni, amelyik képes kilépni a maga szellemi teréből, s egy másik térben is önállóan tud viselkedni – örülünk annak, hogy az elmúlt évtizedben is akadtak ilyen munkák –, de mi lesz azokkal a művekkel, amelyek megmaradnak a maguk területén? Sokszor érzem úgy, mintha a magyar szellemi élet annak az utókorának „dolgozna”, amelynek léteben egyébként már nem tud hinni, ha mégis leltárt készít egyszer majd valaki, akkor mégiscsak lássák, történt itt egy s más. Az anyagi, szellemi és társadalmi megbecsültség hiányával ismét csak a *mégis*, a szakma követelményeihez való kötődés kerül szembe, legalábbis egy ideig. S bár másokkal együtt mélyen és elfogadhatatlanul erköcstelennek gondolom, ha valaki akár egyetlen sort is úgy ír le, hogy nem számol olvasójával, s Weöres Sándorra hivatkozva mondom, hogy egy műnek akkor is helye van az irodalomtörténetben, ha történetesen egy évben senki nem olvassa el, úgy gondolom, ezzel a változássorozattal mégsem az alkotó, hanem a lehetséges olvasó veszítette a legtöbbet, az az olvasó, akinek léthelyzetéről, sorsáról valamiképpen a legelvontabb mű is beszél. Azt pedig, hogy akár az alkotás, akár az értékteremtés más mozzanata, csupán azért, mert egy adott területhez kapcsolódik, kívül szorul a világon, s annak fő mozgatóján, a pénzen, megbocsáthatatlannak tartom. Megbocsáthatatlannak, mert háttérbe állít területeket, megbocsáthatatlannak, mert óhatatlanul kontraszelektációs folyamatokat indíthat el.

Ez a folyamat – tudjuk – a világ racionalizálódásának kikerülhetetlen kísérője. *“A növekvő méretű intellektualizálódás és racionalizálódás annyit jelent ... – írta Max Weber –, hogy nem tudunk valamiről, vagy hiszünk benne: azaz csak tőlünk függ, s akár mindenről megbizonyosodhatunk, tehát nincsenek közben játszó, titokzatos, kiszámíthatatlan hatalmak, amelyek belefolynak a dolgokba, így mindezeket a dolgokat – elvben – számításokkal uralmunk alá hajthatjuk. Ez azonban annyit jelent: a világ feloldódik a varázslat alól.”* Amíg a lét és a világ őriz mitikus elemeket, addig abban is hinni tudunk, hogy a mű vagy a gondolat ereje, szépsége képes megváltoztatni a világot. Nézzük csak meg: még a harmincas évek irodalmában is mélyen élt az a hit, hogy a mű és a műhöz kapcsolódó magatartás szembeállítható a világgal. Azóta sok minden megváltozott, hatni, ha lehet egyáltalán művel még valamiféle hatást elérni, magával a szöveggel lehet, ez a tény önmagában is magyarázza a különböző szövegközpontú teóriák térnyerését. De már a szöveg, az elfogadott, értéket hordozó és azt kifejező szöveg is más összefüggésrendszerbe illeszkedik, mint korábban. Már idézett tanulmányában Milosevits Péter írja: *“Az enciklopédia olyan idők szüleménye, amikor az ember a teljes tudást rendszerek képzelte el; úgy vélte, hogy a tudás összessége valamilyen végső értelemmel bír, s ezért értelmes rendbe lehet sorakoztatni: áttekinthető, tematikus vagy ábécés rendes gyűjteményekben, lexikonokban és enciklopédiákban foglalható egybe. Az internet olyan korban született (bizonyára nem véletlenül), amikor a tudás mennyisége és minősége túlnőtt az enciklopédián: nemcsak a mennyiség, hanem az összefüggések minősége lett 'sok' és másfajta: a lineáris és kétdimenziós kauzalitás helyett többdimenziós hálózat alakult ki.”* Mindez az irodalom területére lefordítva azt is jelenti, hogy a szöveg, a végsőig csiszolt irodalmi szöveg bekerül az irdatlan szöveghálóba – a pár száz vagy pár ezer példányban kinyomtatott regény vagy tanulmány pedig már a helyét sem találja ebben a tengerben, s akinek szüksége van, lesz rá, vagy csak rátalált, letöltheti magának, azaz hozzáférhetővé teheti a maga számára – de mindaz, kultúra, műveltség, magatartás, és így tovább, ami a szöveg körül volt, vagy amiért a szöveg tulajdonképpen létezett, az végérvényesen a múlt részévé vált. Vigasz nélküli látomás ez...

Mindazt, ami az elmúlt évtizedben új jelenségként a felszínre hozta magát, szeretjük az azt megelőző évtizedek történéseivel összevetni, pedig akkor járnánk el helyesen, ha az újabb, s meghatározó érvényű történéseket a huszadik század légköréből eredeztetnénk, s azt a bizonyos pár évtizedet tekintenénk kitérőnek, a másutt természetesebben lezajló folyamatokból való kilépésnek. Legföljebb azt kérdezhetsz meg, ha azok az évtizedek lezajlottak, akkor miért zajlottak le, s ha megkísérelnénk a válaszadást, akkor valószínűleg a megkésett, s fölülről végigvinni akart modernizációhoz jutnánk el, amiből persze – a döbbenetes s meg nem bocsátható erőszakon túl – ismét csak újabb megkésettiségek származtak. S ha még mindig szeretnénk kérdezni valamit, akkor azt is kérdezhetsz meg, hogy mi volt, mi lehetett az ezerkilencszáznyolcvankilencetől eltelt évek „feladata” nálunk, s a hozzánk hasonló utat járó országokban. A válaszok többsége nyilvánvalóan a „Nyugat utolérését” jelölné meg, a mostani éveket pedig a Nyugat mondjuk tizenkilencedik századi „alapozó” éveivel rokonítaná. Részben helyesnek is gondolnám ezt a feleletet, ám azonnal hozzátenném, hogy bármilyen hasonlóságok is mutatkoznak a felszínen, látnunk kellene, hogy ebben a térségben valami más történik, mint ami valamikor Nyugaton történt. A történések újra úgy történnek, hogy látjuk a kifejtetüket is, ezért az így megjelenő tapasztalatoknak is be kellene épülniük a gondolkodásunkba. Azt sem árt tudnunk, Nyugaton sem történik már semmi úgy, ahogy száz esztendővel ezelőtt történt, s mi ezzel a Nyugattal vagyunk kapcsolatban, nem a száz esztendővel ezelőttivel. Közben, természetesen zajlott-zajlik a tőkefelhalmozás huszadik század végi-huszonegyedik század eleji kelet-európai változata is, a maga sok nagyszerű és számos kicsinyes megnyilvánulásával... S mégis: a kor kihívásaiban benne rejlő tartalmaknak bele kell épülniük a válaszokba, a kihívás pedig nem csupán a kapitalizmus „gründolását” rejti magában. Nem beszélve arról, hogy ahol – bárhol, ami kapcsolatban van az étellel – emberi tartalmak megjelennek, az már nem fölösleges, s nem egyszerű másolása valaminek, mert az értékét *önmagában* hordozza. Az értékekkel kapcsolatban pedig nehéz viszonyítani: a magam életének örömét vagy bánatát miképpen lehetne összevetni mások életének örömeivel és bánatával? Persze, lehetne és kellene *jobban* élni, ezt nyilván azok is így gondolják, akik nálunknál jobban élnek, de magát a viszonyítást nem tehetjük meg egyetlen értékmérővé, mert közben elfeledkeznénk azokról az értékekről, amelyek nekünk adtak meg.

Az, hogy ezt a kérdéssort egyáltalán végig kell járni, önmagában is jelzi, hogy a tizenvalahány esztendővel ezelőtt a változások vizsgálatakor számos szempont érvényesítéséről lemondtunk. Elsőként az elmúlt évtizedek torzultságából következő fejleményeket említem. Visszanézve magam is mosolygok azon, ahogy elképzelttem a nagyobb társadalmi feszültségek nélküli életet. Ám ha ismerjük az elmúlt század felodatlan társadalmi-nemzeti-politikai feszültségeit, kezdve mondjuk a Monarchia szétesésétől s Trianontól, keresztül a forradalmak időszakán, a Horthy-rendszeren, a második világháborús részvételen, a koalíciós perióduson, a kemény ötvenes éveken, az olvadáson, ötvenhaton, az azt követő megtorláson, majd a konszolidáción, a reform- és a bekeményítő periódusokon át egészen az átmenet jelenségeiig – akkor hogyan is képzelhettük, hogy a magunkban hordozott feszültségek kibeszélése és feloldása nélkül bármilyen megbékélés is történhet itt? Mondom ezt az elemző nyugalmával, miközben szerettem volna hallani, hogy az elmúlt esztendők történéseihez mit szölt volna mondjuk Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Bibó István, tehát azt, hogy mit mondtak volna azok, akik munkásságukat a másokat jellemző elfogultságok nélkül teljesítették ki.

A fenti gondolatsor viszont meg is fordítható. A sajátos történelmi fejlődésből fakadó sajátosságok közepette számos olyan értékes

jelenség található, amelyeket mostanság nem akarunk észrevenni. Így például éppenséggel a hagyományos népi és magaskultúra korábbi megbecsültsége. Nemzedékek hosszú sora fogja nálunk leélni az életét azzal a tudattal, hogy nem teljes életet él, mert még csak átmeneti periódusban vagyunk, s nem értük utol a Nyugatot, miközben rengeteg értéket jelentő jelenség mellett megy majd el észrevétlenül. Az átfejlődés körüli gondolati hibák között megemlítem azt is, hogy a politikával kapcsolatos fenntartásainkat azonosítottuk a létezett szocializmussal szembeni ellenérzéseinkkel. Azóta láthatjuk, hogy a politika hatalmas, s számos önmozgással tarkított területet hasított ki önmaga számára a társadalom életéből. Azt pedig, hogy elvárásainkat valamiféle klasszikus demokrácia iránti sóvárgással, s nem a tömegdemokrácia jellemzőivel szembesítettük, alighanem az e téren való tapasztalatlanság és tudatlanság következménye. John Lukacs, miközben a történelemség területén is regisztrálja az eltömegesedés jelenségét – *“a történetírás alapproblémája már más, mint hajdanán. Manapság már nem az 'anyag' szűkössége, hanem túlárado bősége a gondunk; s a mennyiség növekedésével párosulva romlik a minőség”* – a túsúzás pontosságával idézi Madisont: *“Ne tévesszük össze a köztársaságot a demokráciával... A demokráciában az embereknek személyes érintkezésük van a kormányzással, és személyesen végzik a kormányzást, a köztársaságban képviselőiket küldik gyűlésbe, és általuk kormányoztatják magukat... Ebből következőleg egy demokráciához szűk hely kell, a köztársaságnak kiterjedt tér.”* John Lukacs meggyőzően bizonyítja, hogy a tizenkilencedik században az amerikai demokrácia el tudott helyezkedni ebben a kiterjedő térben, ám a huszadik század közepétől megjelent a demokrácia elbürokratizálódó formája...

Ezzel sem számoltunk, annyi más mellett. De: a változások, a hirtelen jött átalakulások mellett voltak természetes, örömet adó mozgások is, barátságok, művek a szöveggyár mellett, ritka pillanatok, beszélgetések, egymásra találások, egy egész társadalom megmozdulása. Ha valamit furcsállok, Iván, akkor az az, hogy a társadalomnak ez a természetes mozgása szinte egyik pillanatról a másikra megállt, mintha megdermedt volna minden. Most valóban nem a politikáról, hanem a társadalomról beszélek: a gyors felporzódulást legalább annyira gyors megmerevedés követte. Mintha az új szereposztás után mindenki ragaszkodna a frissen szerzett maszkjához, mintha csupán egy-két esztendő, vagy csupán egy pillanat kapcsolódott volna a felporzóduléshez, aztán pedig az akkor kialakított keretek között zajlik az életünk. Elkülönülő terek egymás mellett, s átláthatatlanság, semmi más...

Sándor Iván

Búcsú a mítoszoktól, avagy az új terek szemrevételezése

Füzi Lászlónak

“..még soha nem szólalt meg
ilyen igazmondóan az iszonyat,
s miközben megszólal, a negáció
révén újra rátalál feloldó
erejére...”

(Adorno, Arnold Schönberg-ről)

1.

Hosszan figyelni az átláthatatlanságot.

Nem rossz állni a világban, nézni, hallgatni. De lehet-e az átláthatatlansággal szembenézni?

Lehet-e, miközben nézni, hallgatni: látni és hallani?

Jól értem, Laci, hogy ez a kérdésem?

Egyre több körülöttünk a számunkra is megnyíló hely; egyre több a hely nem találás.

Egyre üresebbek körülöttünk a terek; egyre nagyobb a helyszíneiken a nyüzsgés.

Egyre pragmatikusabbak a megközelítések; egyre jobban terjednek az irracionálisusok.

Nyugat-Európa egyre inkább szembesül azzal, amitől szellemi emberei már a huszadik század első harmadában intettek; Közép-Európa egyre erőteljesebb léptekkel próbál nyugati irányba kigázolni félévezredes kelepceből.

Az információáradat a hálósobánkba hozza a világ eseményeit, miközben egyre kevésbé tudjuk, hogy önmagunk kik vagyunk.

Volt az ókori, a mítoszok transzcendenciájában élő, volt a reneszánsz, a felvilágosult, a modern, a posztmodern ember.

Lehet, hogy a huszonegyedik századi ember a világot birtokló, ám helyét benne nem találó ember lesz, a nyüzsgéssel teli, ám belső tartalmakban kiürült helyszínek, az átláthatatlan folyamatosság téridejében?

De miért érezzük üresnek az eseményekkel, történetekkel, változásokkal teli tereket?:

a kapcsolathányok miatt; a szellemi megközelítések nehézségei miatt; a kultúrának a piaci-tömegkultúrában való feloldódása miatt; a hagyományos európai értékrend iránt való érzéketlenség miatt; az információk szelektálhatatlansága nyomán terjedő közöny miatt; az európai demokratikus normák átalakulásai miatt; a minőséghiányok, a terjedő agresszivitás miatt.

Továbbá az erkölcsi világrend huszadik századi megingása után, annak helyre nem állíthatóságára való ráébredés miatt. Az autonóm emberre való újabb kelepcehelyzetek miatt, amelyekben elveszti érzékét, hogy megkülönböztesse alkotómunkáját annak befogadottságától, és amelyben kísértést érez arra, hogy felcserélje az átláthatatlanság művészi aspektussal való megközelítését a sodródással, a beilleszkedéssel.

Valóban: ritka az, “aki nem kapitulál, kiteszi magát a soknak, amely az óriási tömbként fölé tornyosuló dologi világban mindent átjár, ami nem teszi önmagát dologgá...” (Adorno).

2.

Közben a maradvány-Én a változó körülmények között keresi identitása újabb formáit.

Az európai demokráciák értékrendszere átalakul, ám azért az évszázados közép-európai struktúrákhoz képest a nyugati világ előnyei, az élet magasabb minősége továbbra is célokot jelöl ki számunkra.

Túl a hetvenen néha meglepődöm azon, hogy az egy-két-három nemzedékkel fiatalabbak milyen nehezen élik át azt, hogy sok mindennek végérvényesen *utána* vagyunk. Még mindig nem látjuk át, hogy mi volt a huszadik század. Nem fogadjuk el, hogy a történelem sohasem az elvárásaink szerint alakul, azt sem, hogy az egyik korszakból nem láthatók azok az eljövendő események, amelyek gyökeresen átrendezik az élettől-haláltól nyüzsgő helyszíneket. A történelmi kontextus időáramát áttekintve nincs abban sem újdonság, hogy a korábbi értékektől, az emberi kapcsolatoktól mentes terek az új körülmények között is elzárkóznak az otthonlétre irányuló vágyainktól.

Az a szellemi elit, amelyik évszázadokon át azokban a gondolkodói-művészi-erkölcsi teljesítményekben találta meg otthonosságát, amelyek a “lesz még egyszer ünnep a világon” horizontjának reményében születtek – habár az európai testvérszellemek korábbi intései számunkra is figyelmeztetőek lehettek volna –, meggyötörten próbálja tudomásul venni, hogy véglegesen el kell búcsúznia attól a felfogástól, amely a történelmet egyenes vonalú haladásfolyamatnak tekintette és értelemmel megközelíthetőnek vélte.

Sokszor végiggondoltuk már, de újra szembe kell nézni azzal – mint hasznavehetetlen tradícióval –, hogy a nemzeti függetlenség hiányának körülményei között, a zsarnokságok idején, a negyed-demokráciákban, féldiktatúrákban, a nonkonform szellem, a meg nem alkuvó gondolkodás és erkölcs számára önmaga helytállásának formái-teljesítményei jelentették a történelemhez való viszonyt mint értéktartalommal rendelkező magatartást. Ez célképzeteket magába foglaló értelemmel ruházta fel magát a históriát is. A különböző elnyomások idején a történelem magába foglalta az elnyomás felszámolásának lehetőségét-feladatát, egyenes vonalú folyamat képzetét keltve, amely meghatározható cél, a szabadság-egyenlőség érvényesülése, a személyiség autonómiájának megvalósulása felé mutat.

A szellem mindig felvilágosodás-párti, így a haladáscentrikus történelemfelfogásban a gondolkodás, a művészet, az értelmiségi elit meghatározó helyet harcol ki magának. A nemzeti függetlenség hiányának körülményei között kevésbé érvényesültek Közép-Európában az európai gondolkodás azon teljesítményei, amelyek Spengler-től, Ortega-tól, Huizingától (más-más értelmezésekkel) megkérdőjelezték a történelem átláthatóságát. Kafka, Camus, Beckett műveinek esztétikai minőségét élvezte a régió szellemi elitje, de felfogásuk a történelmi kelepcebe került emberről sokáig lokálisnak tűnt fel, holott univerzális érvényük volt.

A történelmi fáziskésések behozásának igyekezete, a história célképzetekkel való “megtöltésének” reménye, az önismerethiányok, a peremhelyzetből való kilábalás vágya kialakította a reflexív, a traumákkal szemben nem közönyös szellemi embert, aki aztán a

rendszerváltás forgatagában is bízott abban, hogy lesznek innovatív erői ezeknek a tulajdonságoknak az átmentésére. Bízott benne, hogy a közép-európai oxigénhiányos légtér nem a világ általános légszennyezettsége váltja fel.

A zárt régióban az élet lefojtott volt. A nyitott világ örvénylő. Megszámíthatatlan részsztér alakul az átlátható színhely-egész után. És a lokális mozgásokba betörnek a távolabbi örvénylések hatásai.

Az otthonlét-hiányt, az értelemmel való áttekinthetetlenséget az is fokozza, hogy az események képeivel szembesülünk és nem a valóságukkal. Elektronikus hálózatok látvány-metáforái között élünk.

A mozgások centripetális hatásai alakítják ki ama *üres tereket*. De valljuk be, az *üres tér* fogalma is metafora. Ezért nincsenek hozzá könnyen előhúzzható kulcsaink.

Újabb kapaszkodópontok víziója – ez volna a huszonegyedik század élménye és kihívása. De – habár kitűnő szellemtársaink-barátaink köréből is halljuk, hogy az új Európa csak a korábbi, romolhatatlannak hitt kulturális értékek talapzatán szerveződhet – azt hiszem, mindenekelőtt ezeknek az értékeknek a visszavonhatatlan leromlásával kell szembenézni. Ez segíthet annak az értelmezésében is, hogy mi *után* vagyunk. De azt nem gondolom, hogy ennek a felismerése együtt járhatna az otthonlét-tudattal.

3.

Sokan és sokszor foglalkoztunk már a huszadik századi magyar történelem egymásra rétegződő hamis helyzeteivel és azzal a szembenézés-hiánnyal, amely az újabb nemzedékek mentalitásaiba is belepecsételi mindazt a szörnyű hordalékot, ami egymásra halmozódott.

Az ldő most ráhordja a történelmi lerakódóhelyekre az újabb törmelékét.

Megtanultuk, hogy nincs kollektív múlttudat. Látjuk, hogy a sok megkövesedett, egymástól elkülönülő-szembenálló magántörténelemből (családtörténelemből) kiforró magántradíció formálja az emlékeztetőket. Amennyiben mégis közösségi tudattá formak, többnyire irracionális mítoszok fortyognak a mélyükön.

Annak, aki a kukákba tömhető törmelékvilágokat közös létezési helyként hajlandó figyelni, magány az osztályrésze. De csak így őrizheti meg a szembenézéshez elengedhetetlen autonómiáját.

Több megközelítés foglalkozik Harold Weinrich újabb, az emlékezés-felejtés változatairól írt munkájával. Azt hiszem túlságosan könnyedén talál bölcs magyarázatokat a feledés természetességére, a jótékony feledés jogosultságára. Mégis figyelmet érdemel, amit könyve utolsó fejezetében az emlékek tárolásáról mint a felejtés egyik formájáról mond.

Heinrich Böll *Az eldobó* című (1957) elbeszélését mutatja be. A főhős kidolgozza az emlékek és információk "eldobásának" elméletét. Kasszációnak nevezi. A huszadik század, mondja Böll figurája, túl sokat jegyzett meg, túl sokat akar tárolni, ezért a Nagy Tisztogató szelektáló hadjárata jótékony stratégia.

Weinrich és az általa idézettek azonban nem térnek ki arra, hogy melyek volnának a kasszáció szempontjai, túl az emlékek elviselhetetlen sokaságának csökkentésén. Kikerülhető-e tevékenységükben a szubjektív elem, hiszen az – Weinrich erre sem tér ki – nem gátolja meg a hatalmi nézőpontok érvényesülését. Így azt sem, hogy a különböző évtizedekből a különböző stílusú szekrényekben tárolt különböző csontvázak ránk dőlhessenek.

Weinrich ellenmodellje Borges, a könyveket, emlékeket végeláthatatlan polcain tároló bábeli könyvtára. Itt minden megőrizhető, ám ez a *minden* végül is felhasználhatatlan; amiként a Vak könyvtáros mondja, *a felejtés az emlékezet egyik formája*; sőt, ez segítette őt hozzá ahhoz, hogy a "Magam középpontjához érkeztem, / a magam algebrájához és kulcsához, / a magam tükréhez..."

Azzal sem foglalkozik azonban Weinrich, hogy a magunk tükre, algebrája, kulcsa, vagyis a megőrzött Én mit mutat, milyen eredményre juthat, milyen ismeretlent nyitogathat önmaga az új körülmények között megváltozott töredékformában; mivé lesz, mi vár rá az új kihívások közepette?

Kiolvasható a mi korszakunkban is a szelektálás-felejtés kényszere és az Énjét őrizni próbáló szubjektum közötti áthidalhatatlan szakadék.

A művészi aspektus egyike volna a kapaszkodópontoknak. Miközben világokat teremt, olyan sűrű, tartalmakkal teli tereket hoz létre, amelyek belső örvénylései értelmezésekkel megközelíthetők.

4.

Azt írod, hogy a *Drága Liv* "a jelenségek előhívásának és átvilágításának kényszerét" jelentette számodra, és hozzáteszed, "kísérletet kell tennem annak a térnek az átvilágítására, amelyikben az életem zajlik".

Az volt a szándékom, hogy a "*Liv*" regénytere olyan tér formáját öltse, amelynek – miközben még benne – egyre inkább *utána* vagyunk.

Fontosnak érezted, írod, a magad munkája számára a "tér pontos kijelölésének és az átláthatóság élményének", illetőleg annak a sugallatát, "hogy létezik még egységes tér, s hogy ez a tér átlátható és megérthető".

Különbséget tennék az életünk tereinek "egységessége" és "átláthatósága", valamint a regény formaterének epikai egysége és alkotói átláthatósága között. A "*Liv*" alakjai számára széteső és átláthatatlan a világ. A regény írójának viszont az epikai formatestben kell elhelyeznie és kell átlátnia azt, ami az alakok számára könyörtelenül és megváltoztathatatlanul átláthatatlan.

Nem mondom azt, hogy létezik egységes tér, ami átlátható és megérthető. A figurák "sorsvezetése" arról beszél(ne), hogy milyen az élet(ük) a kaotikus, átláthatatlan időtérben. Gondoljunk az utolsó fejezet címében is megjelölt "város-alatti"-ságra.

Koncentráltan volna itt szó arról, amiről mint egy korszak *utániságáról* emlékezünk meg. A *Drága Liv* nek – mint éreztetted – több motívuma is a "végleg mögöttünk", az "utolsó utáni lehetőség" szólamában hangzik. Az a (különben történelmi) Tér, amely ama általad említett apró mozgásokkal telített, abban az értelemben *üres*, hogy a korábbi értékek pusztulásban, a szubjektumok szétesésben, az egykori helyek, színterek veszendőben. A huszadik század első évtizedeinek nagy műveiben (a mesterpélda mindig Proust) a Helyek az Én egybentartási kísérleteinek színterei voltak. Az ezredforduló regényeiben az egyben-tarthatatlanság színterei. Kérdés, hogy mivel emlékezés közben tudatosodik az emberben a saját Énje, az emlékezés nehézségei, a felidézések kudarcai, s ennek hatására az alakokra telepedő közöny hogyan vezet az Én őrzésének kudarcaihoz.

Amikor az esztétikai aspektusra, mint kapaszkodópontra hivatkozom, arra gondolok, hogy a regényíró olyan világot teremt, melynek epikai organikusságában érti meg korát és önmagát. A nagy regények sohasem maradnak alul az ldővel vívott küzdelemben, holott az ember, a regényben megjelenő is, mindig alulmarad. Nem maradnak alul a történelemmel szemben sem, miközben az ember, a "regényember" is, persze alulmarad.

5.

Az ezredfordulós világ egyik nagy kihívása, hogy a szembenéző szellem miként tudja a kiürülő terek metaforáját az értelmezés valóságos színhelyévé tenni.

Közben az évezredes magyar történelem egyik legjótékonyabb eseményét éljük át. Históriai-politikai tekintetben a történesek új horizontot nyitnak. Kérdés, hogy miképpen tudnak változtatni a begyökeresedett mentalitásokon, a huszadik századi múlttal szembeni értetlenségeken, a maszkok-álarok karnevális tobzódásán, s mindannak az erózióján, amit az európai kultúra értékeinek tartunk.

A rendszerváltás idején néhány történelmi pillanatra úgy éreztük, hogy a mentalitások is mások lehetnek. Írod, hogy nem láttál engem azok között, akiknek tizenhárom-tizennégy éve rózsaszínű illúziói voltak. Most sincsenek. Nem tudom, milyen lesz a Közép-Európából a nyugatias Európába tartó ember mentalitása. Azt hiszem, nemzedékek sorának kell lelépnie a színről (velünk együtt), hogy megváltozzon. Közben a nyugati világ is átfurmálódik.

A változások (történelem-ember; Európa-Világ) ki fogják tölteni a metaforákból realitássá változó üres tereket. A radikális szembenézés mindennapjaim munkaóráit jelenti. Ez a terhes és örömteli időtöltés semmit sem változtat a szellemi ember magányán. Amit felerősít a kultúra általános deprivációja. Tanúi leszünk a hagyományos, sokáig irigyelt demokráciaformák változásainak. A korában benne élő ember rezdüléseket lát, holott a mozgások tektonikusok. Nézzünk egy példát. Európa huszadik századi katasztrófaiba mindig belejátszott a német-francia ellentét. A hidegháborús korszak feloldásában nagy szerepe lett annak, hogy a francia és német kormányok túl tudtak lépni évszázados ellentéteiken. Most éppen annak vagyunk tanúi, hogy ez a sok reményre jogosító tengely elvesztheti domináns szerepét, és az új körülmények összjátékaiban lehet, hogy ez nem is lesz olyannyira sajnálnivaló.

A közeljövő egyik meghatározója lesz, hogy az információkban – képekben, jelekben, álarokos üzenetekben – ránk omló események feldolgozhatatlansága hogyan formalizálja a szellemi-művészi tereket. Már is részesei vagyunk annak, hogy a konferenciák, a médiaesemények rátelepednek az alkotómunkára, továbbá hogy a kultúra-irodalom-könyvkiadás-folyóiratmunka piaci körülményei miképpen nivellálják az értékeket. Habár a hatalmas nyitások közepette is elszigetelt terekben élünk és dolgozunk, óvni a szigetlét-tudattól. Montaigne a padlásszobájából is látta a búvóhelye körül dülő harcokat. Gauguin Tahitin is felfedezte az addig ismeretlen arcvonásokat. Kafka iratszekrényei közé zárkózva mutatta meg a huszadik századi embert.

A szellemi emberre váró jövőt lehet nézni viszolyogva, rémülettel, lehet szerepjátszó maszkok mögött.

Jobban kedvelem a higgadt tekintetet, amely hosszan figyeli az átláthatatlanságot. Addig nézi, amíg meg nem pillantja a természetét. És akkor észreveszi azt is, hogy az érték-hagyomány, az irodalmi hagyomány már eltűnőben van a mögött, amit meglát.

Mondok példát az ilyen tekintetre; példa arra is, hogy min van *túl* a közgondolkodás, mi *után* van a nyelv.

Kemény István nemrégiben négy verskötetéről szólva azt írta, hogy "a magyar köznyelv és közgondolkodás átalakult. Megdurvult, megújult, visszafejlődött, félrefejlődött..." Sötét, kegyetlen tartalmak jelennek meg az irodalomban, de ezt "a sötét tudást, a sötét oldal ismeretét az újabb nemzedékek máshonnan szerzik meg. Rosszabb helyekről és a saját kárukon."

Ezt tárja elénk az, ami ma a festészetben, a zenében történik. Az is, amit a regényben látunk. Mintha a kétezres évekkel beköszöntött volna a *regény kora*.

A kilencvenes évek regényei mások voltak, mint a korábbi negyedszázadéi. Az elmúlt esztendő és a kétezzer-három év regényei mások, mint a fél évtized előttiéi. Újabb sötét világok. Romos lelkek. "Városalattiságok." Búcsúk.

Ha egy korszakot jellemezni tud a regényjelenlét, az a gomolygás áttekintésének jelzése. Nem kizárt, hogy amiként történelmi traumák közepette is eljöhettek élményekkel teli mindennapok, úgy a kultúra deprivációjában is megjelenhetnek magát az omlást megvilágító művészi formák.

Mészöly Miklós

1985-ig kijegyzések II.

Vincellérek munkáját ellenőriztesse –

1787/3-3 toronyőr éjjel-nappal toronyban(tűz) – negyed óránként: “Gelobt sei Jesus Christus”

18. sz. végén divat: gyűrű alakú műszer, résén bevilágító fény-nyaláb megvilágítja a belső falra vésett számokat – u.n. napgyűrű.

1830/ Gellérthegyi csillagvizsgálóban: egy e célra készült harang ad jelet – a toronyórák s egyéb órák járását rendben tartani a városban,

1867/ Déli ágyúlovás Budán

Hiedelmek

18. sz. elején, Bécsi Kapu alatt – Toldi M. fegyvereinek maradványa: hatalmas vasból való pajzs, megvasalt pózna- lándzsa, láncos kőgolyóbis, melyet harcokban szablya híján viselt, emberfejnél nagyobb – vaskarikából háló módjára szőtt páncél ing darab, sarkantyú, lovának patkói; az ekevas, amit kérésre lándzsájával szűrt keresztül

Dugonics –... (1794) ott vannak a galacsinok: a buzogány, a szántóvas és a pajzs, avagy a karvas. A többi darabok elvesztek, noha éjjel-nappal ott az őrt állók –

“Ezek a golyók, amiket T. M. unalmában a Dunán átdobált” –

Gellérthegyi boszorkányok

Méregkeverő boszorkányok, akik Gellért-hegy boros pincéiben és “nevető rétjein” jönnek össze.

Ebereket nyergelnek meg, azokon járnak a Szt. Gellért hegyére borért –

Később itt, az aljában – a prostitúció; barlangokban meghúzódva – ők a “gellérthegyi boszorkányok” –

1790/ Duna Pentele, Helybeli Tudósok Társasága összejön a szárazság okát kitudni. Boszorkányság. Bíró, esküdt, notárius – s főképp nők. Csak “asszony” lehet. Mi legyen a próba? “Az legyen, aki csak 7 fontot nyomna” Helyiség asszonyai mind megmérték a sokaság jelenlétében –

Egy budai lány 1795 Martinovics társának, Óz Pálnak kiszökellő véréből lehörpintett egy findzsányit, hogy betegségét gyógyítsa –

Buda visszafogl. utolsó napjaiban török a fogoly Ramocsaházyt bosszúból felakasztotta a Szt. György tér egy eperfájára. Fiatal fa, ága meghajolt, lábujjal elérte a földet. Közben a császári csapatok be, levágták, észrevették, hogy él. 104 éves koráig minden nap kijárt a fához, ott végezte reggeli, esti imáját.

1790/ Korona hazahozatala.

Bécsi kapun óriási transzparens, versezettel:

S hát még lesz örömed – is,

ugye kedves Haza

Mert jön amit kívánsz, a korona haza...

Mária Terézia – Ferenc látogatása, 1751

Budai Egyetem felavatása 1780

Belgrád bevételének megünneplése 1789

“Szoros utca” – sikátor

(prostitúció)

(Philidor) opticum theatrum

machina sandust[?] tesz az asztalra; csengettyű kalapács; ahányat vetnek kockán, annyiszor üti meg a csengettyűt –

kalmárlegény, boltocska, amit parancsolnak nagy zörgéssel kikeresi, kihozza –

Amszterdam, “exacte” – az öböl a kikötő, hidak, kocsik, emberek jönnek-mennek, városháza, templom kitetszenek –

Aschaffenburg, érsek palotája Majna partján, vízen hajók, hattyú term. nagyságban, mozgásban –

Hegy tövében város, tenger, hadakozni gályák, várból lövik a gályákat, vissza –

Granada szigeteinek békés látképe – vadász nyulat lő, réten sárkány mászik, parasztok munka után sietnek, háttérben hajók a tengeren –

Cadix látképe, vitorlások, lebukó nap, tűzijáték, ahogy versaillesi parkban mutatták be a kir.-nőnek –

Sándor Lipót főherceg nádor beiktatása Pest m. főispáni székébe 1794-ben. Hajnóczyékát még kivégezteti. 23 éves, megh./1795

“12-dik Juliusának éjféli utáni második órája vete véget Palatinusunk drága életének, melynek ifjú virágát harmad nappal az előtt csapta meg s kezdette hervasztani Laxemburgban a Tüzi-mesterséges-testeket-készítő-házbéli puska egy részének véletlen fellobbanásából származott sebess tűz.”

Szultán követe Pesten, 1792

Eba-Bekier – Ratib effendi

Divan Effendi (követség, titoknokja Musztafa bég (Ottomani Porta Clogeganja) Kiaja (Fő Udvar Mester) Achmed Effendi chasnedar (kincstartó) Chalia Aga Misi Achor (lovászmester) Hagi Achmed Aga Imam (követség papja) Ali Effendi Emir Selam Agrasi (ceremóniás mester) Ismail Aga Silidár (fegyverhordozó) Musztafa Aga Ilsh Cischodari (meghitt belső szolga) Saalibaga Muhurdir (pecsétnyomó gondviselője) Labisaga Kaftan-Agasi (ruhák gondo.) Hagi Somisan Aga, tolmács: Janko Rosetti

Patzikan Basi (házi zsidó –

cselédkenyér – zsemle – ürühús – borju hús – csirke – vadhús – török riskása – zsír – méz – cukor – zingiber (gyömbér) – tiszta liszt – liszt-láng – setsi – fa olaj – tojás – török kávé – faggyú és viasz gyertya – fahéj – sáfrán–masztix – rózsavíz – cinnamonum-szirom – viza hólyag – kőménymag – timsó – rózsaméz – szekfűszeg – kardomonum–bors – alkarmoz – kámfor – asszú meggy – mondola – kókuszdió – pámla gyümölcs – füge – mazsola – szőlő – törött búza – három kappan – közönséges hagyma – közönséges gyolcs – száraz laska – ostya – sajt – szerecsendió – citrom – gesztenye – marhaláb – nyelv – édes tej – aludttéj – szekfűbors – narancsvirág víz – sziromliktariom – veres hagyma – olaj gyümölcs – ecet – só – túró fáklya – árpakása

(mérték: font – óka (sic!) – drahma)

3,2 gr

– Királykoronázás Budán, 1792, I. Ferenc

– József nádor ünneplése, 1795 és 1800

– “Sándor volt az atyánk, József van helyette

Egyet elvett, ismét mást adott érette

Bóldog királyi Ház, melyben ha esete

Történik egyiknek: van még más tsemete.

...

De csak ugyan él a magyarok Istene

Él az ő Józsefe; meg van hát mindene”

– Rókus kórház ünnepélyes megnyitása, 1798 május

– Magyarbástya (Magyar u.) Lotyófertály

– (Képiró, Bástya u.) – Hét Bagoly, Hét Ajánlás[?], Bársony Tetű

– (Szarka u) Rác fertály – Fekete Kutya tamburica – rác ürmös – Burék sütők (lepénysütők)

– Serház u. sarkán szárító padlásos Timárház

– Diákbordélyok

– Rác szűcsök – ház előtt mustafákon száradó nedves bőrök

– Café Favorite (utolsó bordélykávéház)

– Szennyes Művek, Vízi Művek

– Szűrcsapók

Fekete és vörös magyar vargák (Timárok)

– Déli városárkon túl Vágóhíd, Molnárok tava (csávázók bőráztatók etc.)

– Számos Piarcz – innét a Mészárosok útja a Bikás[?] Bástya mellett, itt: Halas Piarcz, Kékfestők utcája, Bikás Utca, Zöld Piarcz

– Kecskeméti Kapu előtt: Két Kék Bakok, Két nyulak, Két Arany Oroszlán

– Pipásház: Tütün Háné

– Rác: Kafanár–török: Káhvédsi

– Kávé, serbet, piros és sárga rác Bózaser, szilvából Peszmeke, rác Eperrozsálsa,

– Rác énekes Bozádsik, halvádsik módjára kiabálva, énekelve, sípot fújva áruló “énekes pesti Káhvédsi” – “Járapotos” emberből “Ülepetes Ember” lett

– “Házastüzes” – háztelkes polgár

– lakos – incola, accola, inhabitator

– a szicíliai játékházás Biribissaió

– házaló Barbierbankos

– ragadványnév: Placidó (Szelíd)

– Si/gn/or Giovanni Conti da Messina detto il Placido (később Pest Kir. város fertálymestere, Csödörös mestere)

– Főtiszt. plébános, olasz Zuanpolo Cini (1711)

– zombori származású bécsi vándor kávé, Franjo Djuro Kolarics

– csokoládécsináló Francesco Belliano

(1734); Chocolatero (olasz)

Ciocolateria

Chocolateria (spanyol)

- sp. fr. Maraño, álkeresztény zsidó Chocolatero
- friali Furlan, bergamoi Bergamasco, svájci Griggion

Mészöly Miklós hagyatéka kilenc kéziratos könyv. Elsősorban feljegyzések, naplójegyzetek. A közölt naplójegyzet 1985-ből való, az író valamely készülő munkájához végzett "anyaggyűjtés". Figyelmet érdemel az a mikropontosságra törekvés, amely e naplót jellemzi, megalapozza egy eljövendő mű epikai hitelét is. A közölt szöveg önmagában is különös szépségű, de a fentiek okán a kutatók számára irányadó lehet. Az író hagyatékából közreadja: Polcz Alaine.

Polcz Elaine

Napló

(2002. december) Nem is tudom hanyadika van, – hamarosan indulok Rómába. Nem tudom, hogy miért fogadtam el. Talán azért, mert úgy érzem a régi nyomorúságra gondolva, hogy ha az ember repülőjegyet kap, szállodát,apidíjat – megy Rómába. Csak az a baj, hogy esik az eső, s 1-jétől 9 fok a hőmérséklet. Fűtenek-e? Mennyit fáztunk Miklóssal. Weöres Sándor, Amy, Ágnesék is fáztak.

Amivel sokat kinlódok, tegnap este jön egy üzenet, hogy hetek óta keres valaki, egy 98 éves néni haldoklik, tiszta tudattal, és a halála előtt még szeretne látni.

Aztán Bertához Erdélybe, karácsonyra, aminek nagyon örülök. Kicsit félek, mert ha havazik, akkor se ki, se be a faluba. Valahogy majd lesz. Sok-sok kicsi mécseszt vettem, és ami a döntő, hogy egy szép szemfedőt is akarok vinni, mert ami van, az olyan durva, amit ő vásárolt volt. Mondtam is, hogy te Berta, kell neked egy másik. Persze vásároltam még sok mindent, csak levesporokat hármuknak 20 ezer forint körül.

Sokat küszködöm az Isten-képpel, képemmel. Pocsék előadást tartottam Szegeden. Hit és gyógyítás, Orvostudomány és gyógyítás. Hazajövök, mit találok itt? Hivatalos orvosi lapnak egy melléklete, "Hit és gyógyulás". Igen. A hit gyógyít. Még annak idején néztük Jánossal, Pilling Jánossal a Klinikán, mitől gyógyulnak a betegek? Bármitől, amiben hisznek.

És én nem tudok eléggé hinni abban, hogy gyógyul a szemem. Pedig annyi mindent csinállok. Járok a pszi-sebészhez. Tényleg sokat tud, és meggyőző ember. S azt mondja egyszer, döntse el már, hogy élni akar vagy meghalni, akarja, hogy lásson vagy nem, mert én hiába küszködök. Valóban, még mindig nem tudok dönteni. Küszködöm azzal, hogy éljek, ne éljek. De ez nem azt jelenti, hogy el vagyok keseredve, egy csöppet se. Sőt, rendkívül szép az élet. De, de, hogy, miért? Lefelé és fölfelé! És akármit csinállok, mindig zúdulnak rám a hívások és a mindennapi teendők. Ennyi meghívást előadásra azt hiszem még sohasem kaptam. Talán azért, mert tudják, hogy Miklós meghalt, és szabadabb vagyok. Meg aztán egyik adja át a másiknak. Majdnem mindig zsúfolt a terem. Szombathelyen kimondottan ünnepeltek. Jó is volt. És az, amikor fölszólal a régi munkatárs, egyetemi tanár, az orvos, és azt mondja: világító lámpa volt nekünk, miatta kellett megtanulnunk a pszichológiát. Megtanultuk, de Elaine sohasem lépte át a saját határait.

Aztán az újság írja, hogy milyen volt még a sálam is. Szegedi egyetemi rendezés, karizmatikus társ által. Abszolút rossz, hideg terem, kevesen voltak, nem tudták ki lesz az előadó. Nincs meghirdetve, nem tudják, hogy mi lesz a tárgy, amiről beszélnek, de kötelező. Máskor volt úgy Szegeden, hogy bemenni nem tudtam a katedrához. Itt lézengtek az egyetemi hallgatók, hm. Persze az előadásom is rossz volt. Nem eléggé összefüggő, de, de.

Szeged. Egyetemen kezdik oktatni a hospice-t, a tanatológiát, méghozzá jobban, mint mi.

*

December 15-én folytatom, Rómában. Az El Greco kávéházban volt Takács Zsuzsával és két olasz írónővel, kerekasztal beszélgetésünk. Háromszázötven éves kávéház. Jó volt, jól sikerült, utána interjú, pont most javítom, és megyek, isten tudja, hová, vacsorára. Délelőtt a Sixtusi Kápolna. Azt gondolom, hogy döntő élmény volt abból a szempontból, ahogyan sikerült. Mindig azt hittem, hogy ez egy kis kápolna, és a tetején ott a kedvenc képem, Michelangelo, ahogy Isten nyújtja a kezét Ádámnak, teremti, adja a lelket, a két kéz gyöngéd közelsége, *majdnem* érintése. Igen ám, de miután gyalog elcubukoltam a Szent Péter templomig, ott kérdezek egy rendőrt, hol a Sixtusi Kápolna. Először valaki mást, az balra mutat, a rendőr jobbra. Persze ez több száz méter sétálás. Elindulok, és utánam szól a rendőr, hogy még egy kilométer. A Vatikán magas kőfalai. Belül a zárt kertek, és sehol senki, csak a hivatalok udvarán, luxuskocsi kocsi mellett. Kívül kopott motorbiciklik. No, nagy nehezen elérem a bejáratot, és akkor termeken és termeken át az uralkodó egyház. Hihetetlen mennyiségű szépség és munka. Könyvtár és gobelinek, és kárpitok, és egyházi ékszerek, és szobrok és falfestmények, és újabb szobrok, és oltárok, és falfestmények. Már mindent föladtam, elfáradtam, mert csak egy órára vágytam, hogy ott töltssem. Termek sorozatán, és mindig újabb és újabb sorok, amin végig kell menni. Nincs kitérő és nincs letérő. Olyan mint a hit meg az egyház. És akkor, mikor már a kijáratot keresem, belebotlok a Sixtusi Kápolnába. És ott, a mennyezeten – amit évek óta keresek. De innen alulról alig látni. Hogyha nem volna a fantáziám és az emlékezetem, akkor nem is látnék semmi különösöt. Így is megdöbbenőnek érzem a freskó zsúfoltságát, gazdag szövevényét. De maga a kép – homály. Ez az. Aztán kijutok, és veszek egy képeslapot, amin látom azt, amit hiába kerestem.

Tegnap a Mózes szobor olyan meggyőző, olyan lenyűgöző, hogy megint el tudtam képzelni, hinni, hogy van antropomorf isten. A Pieta pedig – a holttest lágyasága, szépsége. Mit tudott Michelangelo? Sokat tűnődöm, végül is mit láttam ott a Sixtusi Kápolnában? Egy zseninek a sok alkotását. A kápolna akkora, mint önmagában egy templom. Lenn ülnek és állnak az emberek, és bámulnak fölfelé, és nézik. Nem tudom, hogy az ő fantáziájuk mekkora.

Három dolgot értettem meg itt Rómában. Az egyik, az antik gondolkodás, az antik Róma és az az élet, ami úgy be van ékelődve a városba, hogy mit tehetnek az olaszok –, hát könnyedén veszik az életet. Nem lehet ennyi örökkévalóság mellett nem megélni azt, hogy milyen kicsi és múló az ember. És erre rátelepedett a keresztény Róma. Sok-sok zárt templom. Nincsenek nyitva a templomok, csak a turista-templomok. Ezelőtt 20 évvel még sok templom volt nyitva. És ha az ember vasárnap vagy valamelyik nap bejut, akkor ott van a komor, hideg, haldokló egyház, de teljes aranyló pompájában őrzi azt, amit hitt és gondolt, és a képeken a sötétség, a pokol és a szenvedés. S aztán már menten mellette ott a realista giccs, Szent Antal karján a gyermek Jézussal. Itt kezdődik a realizmus, és erre az antik és keresztény Rómára ráépül a mai modern Róma. Műanyagok, hihetetlen folyosók, liftek, mozgó és nem mozgó lépcsők, a márvány és a műanyag vegyítése. És most Jézus születését várva, te jó Isten, micsoda karácsonyfák, és micsoda Betlehemek. Nagyon ért Róma a giccshez, hogy élvezné Bálint Bandi. És az a könnyedség, ahogy vegyítik. Ehhez járul a növényzet. A gazdagsága és a hihetetlen könnyedsége, ahogy vegyítik a legkülönbözőbb formákat, és a szépségre törekedés mindenütt. Mindez hihetetlen mocskokban. Éppen sztrájkolnak a szemetesek. Döbbenetes. És itt mellettem a közelben – a Saint Giuseppe-ben lakom, a Sisto-híd mellett itt vannak a hajléktalanok, tömegesen, magyarok is köztük. Kutyapiszok nem nagyon van az utcán, mint nálunk. A hajléktalanoknak vannak kutyáik, azok nagyon kedvesek.

Tehát Róma. A szemét hihetetlen mennyiségű. S a szálloda elképesztő. Nővérek tartják, aránylag olcsó, csak olyan 15 ezer forint naponta (én két napot fizetek, a többit a vendéglátó). Luxus fürdőszoba, apáca módra. Ami azt jelenti, hogy óriási, gyönyörűen csempézve, egészen a mennyezetig, szárnyas ablak, kertre néző, a padló is félig márvány, bidé, a végé elrejtve a falba, csak egy

gombot kell megnyomni – illetve az öblítőrész a falban, csak egy gombot kell megnyomni. (Mindenütt gombokat kell megnyomni.) Keverőcsapok, külön melegítés a fürdőlepedőnek, minden nap friss hajmosó sampon, friss szappan, ha elhasználtam, nem használtam akkor is, fürdősapka új, másutt is törülköző, harmad, negyed helyen törülköző, végtelenül finom, selyempapír a vécépapír, alig lehet használni, olyan vékony és olyan gyönyörű. De fürdőkád nincs. Amellett táncolni is lehet a fürdőszobában.

A szobám is meglepő, egy óriási szekrény, sok rekesszel, és egy puritán ágy. Olyan kemény a párna, hogy az összehajtott pizsamakabátomat teszem a fejem alá, viszont felül rajta selyem franciaágy-takaró, két oldalt a földre lelóg. Ez a paplan is. Nem tudok mozogni alatta. És a lepedő francia módra a végén begyűrva. Döbbenetes. Ezen kívül van egy íróasztal és egy szék. No, egy kis éjjeliszekrény, telefon. A telefont sok baj volt, nem értették, vagy nem tudta az, aki az első napokban volt a szolgálatban, hogy mit kell csinálni, hogy a szobámba kapcsolja a nemzetközi vonalat. Lentől, a portáról se sikerült telefonálni. A mobilom pedig bedobta az unalmast, mindig egy olasz hang, szaporán közölt velem ezt-azt. Nemkülönböztetve a vonalas telefon is. Már azt hittem, nem sikerül hazatelefonálni. Még egy szép napon, csak úgy, Budapest becsönget.

Nagyon jó, hogy egyedül járom a várost.

Megint úgy érzem, hogy valamit visszavettem abból, amit elvesztettem, a frissességet, az erőt. Csodálkozott is Zsuzsa, hogy mennyit bírok. Hogy négy-öt órát járok délelőtt, egy kis pihenés, és este aztán megyünk még valahova. (Föltörte a cipő a lábam, leragasztottam, másnap megint indultam.) Próbálnám ezt otthon.

A legérdekesebb az, amit sose tudtam eddig csinálni, térképről tájékozodom. Egyszer ugyan elvitettem, mert nem tudtam, hogy a Tiberis merre folyik, s addig mentem az annyira szeretett Tevere parton, míg elértem az óváros végét. És akkor vissza megint. Körülbelül másfél órát kutagoltam, délelőtti járás végén. Akkor már föladtam volna a büszkeségem, hogy hazatalálok, illetőleg a rátartásom. Elhatároztam, taxiba ülök. Itt nem lehet taxit kapni, nem járnak üres taxik (mondják hogy telefonon is nehéz). Persze, jöhetnének a magyar taxisok, aztán itt megőrülnének, ahogy az olaszok vezetnek. Ez a másik, hogy nyugodtan bevetem magam a forgalomba, abszolút bízva abban, hogy kikerülnek. Örülten vezetnek. Mikor zöld van a gyalogosoknak, még átszalad egy-két kocsit. Viszont, ha én megyek át pirosban, biztos lehetek abban, hogy kikerülnek. De csak tíz centire mellettem. De érzem és tudom, hogy úgy lesz. És nem anyáznak.

A másik. Zuhogott az eső második nap, óriási pocsolyák, gödrök, hepehupa. Ilyen aszfalt, ha volna Budapesten, az összes újság cikkezne róla. Kockakövek kirakva a Via Julián, és a paloták között nagy tócsák, ott rohangálnak az autók közöttünk, nincs is gyalogtájtáró, nincsen járda. De ha nő mellett halad el a kocsit, akkor lelassít, különben a pocsolyából agyonfröcskölné a ruháját. Férfiak mellett nem. Megkérdeztem Zsuzsát, ő is ezt látta.

Megéreztem a századoknak a múlását és a jelentőségét, megéltem kívül-belül az előregedett egyházat, az újkornak a különös kihívásait, és megéltem magamat, azt, ami az utóbbi időben annyi problémát jelentett, az istenképem átalakulása – vissza kell lépnem, nem tudok kommunikálni egy teljesen személytelen Istennel, és szükségem van a kommunikációra. Nincsen olyan magas etikai érzékem, nincsen akkor világ- és emberszeretetem, noha nagyon szeretem az életet és a világot. De mégsincs akkora, ami igazi tartást adna, ha nem élem meg úgy a hitet, mint régen. Vagyis: kétféleképpen. Mintha az eszemmel másként hinnék, és az érzéseimmel, gondolataimmal megint másként.

Megint ott vagyok, hogy azért olyan az angyal, mert úgy képzeljük el. Egy lénynek formát adok. Így könnyebb. Istennek is formát adunk. Így könnyebb. S ha beszélek velük, akkor könnyebb. Hol tudom elérni saját magamat?

Itt van velem két kazetta. Az egyik meditáció a selfről, nagyon kedves, hogy a jóbarát Beáta Bishop hangján hangzik el. A másik meditáció a belső vezetőről. Én Krisztus-képet látok a lóbuszban. Kétségkívül mind a kettő jó, furcsa is ez a keleti út nekem.

A Mózes szoborhoz Hubay Miklós vitt föl, tanulom tőle, hogy mit lehet csinálni, ha az ember alig lát. Egy fiatalember segítette a munkáját, és soha annyi könyve nem jelent meg, mint amikor kezdődött, hogy nem jól lát. Tehát mentünk föl a Mózeshez, föl vitt taxival. Ott várta ez a fiatalember. S amikor utána megittunk egy feketét, és láttam, hogy zöldteát kér, és biofarmon dolgozik, rákérdeztem. Azért is dolgozik biofarmon, mert akkor kevésbé pusztítja az ember a természetet, és egy pillanat alatt ott voltunk a keleti filozófiánál. Ez az a sokat szidott fiatalság, illetőleg abból egy. De milyen sok van ilyen.

Fölmérem újból a távolságot, az időt, a tennivalót, önmagam. Egy óriási plakát, 6x6 méter, harlekin arcot mutat. Az örök ambivalenciát. Megértem, hogy miért szerettem annyira a harlekin arcot. Mert a vakító fehérre festett arcon át, amint mosolyog, két nagy könnycsepp esik ki a szeméből. Most sokkal jobban elfogadom, hogy készülök a halálra, az életzárásra, s ugyanakkor élni és nyitni akarok. Újból, még egyszer nyitni, és annyira tudom szeretni az életet. Annyira tudom élvezni Rómát. Itt el tudtam hinni, hogy az ember örege is lehet szép, látva Szőnyi Zsuzsát. Velem egyidős, hófehér a haja, szépen, diszkréten öltözik. Most is dolgozik a Vatikánnál, és minden hétvégén vendégül látja a magyarokat. Vagy negyvenen voltunk nála. Elképzelni azt, hogy bevásárol, megfőz, talál, terít, mosolyog. Igen. Szép a lakása, és szép ő. Az ő szépségében a testnek a magánya és az átszellemültség.

El kell fogadjam az ambivalenciámat, úgy látszik, hogy mélyen ilyen vagyok. El kell fogadnom a küzdelmet a hittel, egyebet sem csinállok, mint küzdök. Uramisten, mekkora utat tettem meg a református és ateista korom óta! És a, hm, milyen furcsa, eszembe sem jut a jelző, hogy milyen csoportba járok. Igen, ez az életem. Meg nem szűnő... Elég! Nem elég...

Vár rám a vakság, vagy nem? S ha megvakulok, mi lesz velem, hogy élek? Van bennem kíváncsiság is. Igen, igen, mondta a természetgyógyász orvosom, hogy döntse el: élni akar vagy meghalni. Nem tudom akkor gyógyítani, ha nem akar "meggyógyulni". Akkor döbentem rá, hogy belülről még a látással kapcsolatban is van bennem ambivalencia. Nem tudom, hogy akarok-e látni. De akarok is. Erősen romlik a szemem. Egyik nap tudtam két órát is olvasni, boldog voltam. Ma reggel a saját írásomat is alig láttam. De az öregek rendszerint már nem tudnak olvasni. Hát mit akarok? Valahol mégis reménykedem.

Nagyon szeretem a magányos bolyongásokat, nagyon szeretem a Tevere partját. Minden nap sokszor, sokat nézem. Olyan jó, hogy itt van tőlem pár percre. Lehetőleg olyan utat választok, ami a parton vezet.

Itt értettem meg valamit a tempóból. Ezek az olaszok, ahogy imádnak robogni, vágtatni, s micsoda kultúrával tudnak nem ütközni. És micsoda szenvedéllyel beszélni, magyarázni, kérdezni, és aztán lustálkodni. Dolce far niente. De igazuk van, és a reggeli beszélgetésnél Német Gabriella a Széchenyi Könyvtártól, és Péter, aki Kolozsvárt is tanít és itt Rómában is. Szép, nyugodt arc, nyugodt tekintet – arról beszélnek, hogy milyen csodálatosan tudnak az olaszok dolgozni, hogy ha éppen dolgoznak. És a jókedvük, a derűjük. Nagyon szeretem őket.

A koldusok sokkal patetikusabbak, megrendezettebbek, mint nálunk. Zsuzsa mondja, nézd meg, ez egy szép fiatal nő. Mondom, de akkor is farszító neki egész nap reszkettetni, és bottal, kétrét hajolva, arcába húzott kendővel csoszogni órákon át. Ő is futtatott, mondja Zsuzsa. Ezt a koldus-típust kezdem itt ismerni. Van más típus is. A hajléktalanok viszont – most mikor jöttem, a szabad tűzön, itt mellettünk van egy kis grund, nagyon kedves szoborral, az első olasz író, aki nem is tudom, milyen klasszikus, görög szöveget olasz mindennapi nyelvre tett át, az utca nyelvére – no, körülötte van egy kis fű, és ott tüzet gyújtottak, megfőzték a vacsorájukat. És itt van egy kút, a háztól egy percre – onnan szoktam én is hozni a vizet, mert ha nem, nagyon drágán kell venni a vendéglőben vagy itt a szállodában, az automatából kiváltani. Minden nap szép, friss műanyag poharat adnak, sterilen csomagolva. De ha van fenn vízem,

akkor eltűnik a pohár. Döbbenetek ezek az olaszok.

Mi volt a beszélgetés reggel? Hogyan alakul a Földnek a jövője. Azonkívül, hogy digitalizálják a magyar Corvinákat. Hogy sokszor hat réteg is van egy könyvlepton: követni lehet, hogy Mátyás hogy szólt bele. No, és aztán a Föld légköre, mi rontjuk, vagy sem. Ha csak tehenek élnének a földön, de sokan, akkor azoknak a trágyája s a bőfögése ugyanúgy piszkítaná a föld légkörét. Hogy miről is van szó: megyünk a Marsra 30-40 év múlva vagy nem? Túlszorodás, vagy jön az egykészes, másutt is. Lesz-e elég enivaló a földön? Nem is ez az érdekes, ezek a számítások, hanem a tudományos részeredmények, hogy mire képesek most a kutatók. Például, hogy egy könyvet, ami szénné égett, azt is olvashatóvá lehet tenni. Meg egy gép segítségével a különböző rétegeket, ami a kódexekben van, lehet olvasni egymás után anélkül, hogy letörölnék a fedő réteget. Hm. Na, és az őszülő Föld?

Tudomány és hit. Hányan küszködnek vele? És hogyha valaki a keleti felé fordul? Akkor bizony kevesebbet tesz itt a földön. Hm. Ezt döntőnek találom.

*

Jó lesz, ha készülök, egy fax jött, hogy javítsam ki. Megdöbbenem, hogy itt utolérték. A Magyar Intézet közvetítette, ma épp odamegyek vacsorára. Általában nem szoktam ebédelni. Hihetetlen, egyszer bementem ebédelni egy diákétkezdé-szerűbe, ahol is ettem egy kifőtt tésztát, valami paradicsomszósszal és mócsingos húsdarabkákkal, egy egész üveg vizet raktak le, mikor "aqua minaralt" kértem, és egy szelet kenyérért másfél eurót fizettem. Másfél eurót, háromszázhatvan forintot. Na, több ebédelés nincs. De ma mégiscsak, mivel napokig nem költöttem, csak busz meg belépő a múzeumokba. Nagyon ritkán megyek busszal – azért beültem egy turista menüre, amire 11 euro volt kiírva, gondoltam, egye fene. De mire fölkeltem 20 lett, pedig direkt nem vettem hozzá egy szelet kenyeret se. De vizet muszáj igyak. Egy alma volt a desszert. Különbben nagyon jó megoldás. Máskor meg nem vacsorázok, kivéve, ha meghívásom van. Vagy, valamelyik este vettem egy kicsi szelet pizzát, s az végre olcsó volt, 1 euro. Az semmi, ha meggondoljuk, hogy egy szelet kenyér 1,5 euro az étkezédben.

A szállodához még. Az óriási, majdnem mennyezetig érő szárnyas üvegablakon a zsalut gombnyomásra, villannyal engedem le, ugyanúgy a fürdőszobában. Viszont ki van írva, hogy értéket ne tartsunk a szobában, adjuk le a recepciónál. Leadom az útlevelemet, az összes pénzemet, minimálisat magamnál tartva, nyitott borítékban. Átveszik, nem olvassák meg, leteszik maguk mellé. Amikor kikérem, jaj, most nincs itt a nővér, akinél van, elrakta, majd délután. Délután nevetve hozza a nővér, a boríték ugyanúgy nyitva, oda se néznek, hogy mennyit veszek ki belőle, majd megfogják, elrakják. Döbbenetes. Zsuzsával összenézünk, nevetünk. Úgy látszik, ezek mégis hisznek. De bejövet mit találunk? Azt hiszem, a Szent Giuseppe szobor lehet, aranycirádákkal körülvéve, színes kis lámpák gyúlnak ki körben. Aztán ott van a Betlehem is már, tökéletes giccs, meg karácsonyfa földiszítve piros masnikkal. És kinn, mielőtt az utcáról belépünk, szép, ragyogó barna kapu, előtte zöld pázsítszőnyeg, ragyogó tisztaság az egész szállodában – a mocskos utcában. Jobbról-balról egy-egy pálna a kapunál, s a pálmán – alacsony pálna, bokorszerű – piros masnik. A házirendbe az is ki van írva, hogy ne tegyük ki száradni fehérneműinket az ablakba. Az utcán jobbra-balra lógnak a pizsamák, a kötények, alsóruhák. Mivel esett az eső, két-három napig is lóg ugyanaz. Mindig nevetek, ha jövök haza. Ez olyan mint Dél-Olaszország, ez a kicsi, zsúfolt negyed. Azt mondta Gyöngyi – aki a Magyar Intézetben dolgozik, ő hozott be a repülőtérről (ahol a kiszállástól a csomagunkig vonat vitt minket, aztán amíg megérkeztek a csomagjaink, meg lehetett őszülni), no, azt mondta, hogy itt minden kicsi trattoria, étkezde kitűnő, nem lehet elvéteni. De első nap olyan pocskék pizzát ettünk, hogy még Magyarországon is meggondolná az ember. Elvágni sem tudtam. Mellette tíz lépésre viszont olyan pizzéria, ami kicsi, hogy éppen csak le lehet ülni bal oldalt a fal mellett, s jobb oldalt rengeteg, finomabbnál-finomabb pizza. Nagyon jók, és olcsó is. No de ilyenek, hogy padlízsan van a tetején, meg gomba, meg spenót.

Aztán a vacsora a nagykövet asszonnyal, aki nekem egyáltalában nem tűnt gyanúsnak, hogy mi a beosztása. Nagyon vidám és jó vacsora, negyvenféle előétel. Aztán halak, aztán rozmaringos báránysült, ittunk is, furcsa, nagyon jó édességek, s a legvégén valami különleges olasz ital. Egy csöppet be is csíptem. Jól telt az este. Akkor lett gyanús, mikor a diplomáciai kocsi előállt, hogy ő a nagykövet. Gondolom, hogy ő is jól érezte magát, ez már harmadszor fordul elő, vagy negyedszer, vagy tizedszer, hogy gyanútlanul közeledem valakihez. De talán éppen ez a jó. Rengeteget kacagtunk. S meglehet, sőt biztosan így van, hogy számára is ez az igazibb találkozás. Nem mintha olyan nagyon másképp beszélnek egy nagykövet asszonnyal, de biztos valami volna bennem is. Azt gondolom, hogy ezt nehéz teljesen elkerülni. Nem is tudom, milyen vagyok, – abszolút félredobom ezeket a konvenciókat, vagy pediglen valamelyest tartom, biztos vannak árnyalatok. Az jut eszembe, hogy egyszer, mikor tudtam, hogy az egészségügyi miniszterrel beszélek Budapesten, azt mondtam neki, hogy hallottam reggel beszélni a rádióban, s egészen normális volt. Mindenki megdöbben körülöttem, ő világosan értette, hogy azt akarom mondani, hogy természetes és emberi volt. Nyilván a hangsúlyom ezt közvetítette, de emlékszem, a többiek fölszisszentek.

Kertész Imrének a nyilatkozatát olvastam végig. Érdekes.

*

Harangoznak. Váradon vagyok, Góbé-szálló. Minden hamis, minden próbálja a székely életet utánozni. Elég olcsó a két szoba. Fürdőszoba, minden tiszta, a vacsora ígéretes, de nagyon gyöngö. A hortobágyi húsos palacsinta, amit paprikásnak adnak, fehér. A tárkonyos levesben nincsen tárkony. Egyébként jó.

Előző nap tele volt hírekkel, rádió, tévé, sorban hívtak telefonon, hogy ne induljak, jegesek az utak, az M3-ast lezárták, fél kilométeres sor. Sehöl semmi, száraz aszfalt, könnyű menni. (Egy darabig. Aztán havazás, jeges, havas utak.)

Rómából hazajövet, másnap Annácska, Annácska szívem közepe, rengeteget dolgoztunk. Illetőleg dolgozott, kínlódott a kompjuterrel, de végig mosolyogva. Ez az a bizonyos veszélyes magatartás, amikor valaki olyan könnyen veszi a nehézségeket, s akkor a másik elhiszi neki, hogy nem is olyan nagy munka. És ő hozta a vacsorát, egy kicsit másnapra is elraktam magamnak belőle. Fasiozott egybesütve. Hm, és kicsoda sajtót tudott szerezni.

Következő nap Zolikáék vacsoráztak nálam, igazi olasz vacsorát akartam adni. Eredetileg Annácskának is, de aztán ő hozta, mert eredetileg úgy volt, hogy hozzá megyünk. Zolikáéknak nem sikerült az olasz vacsora. Semmi se sikerül úgy, másak itt az ízek. Ők influenzások voltak – otthon feküdt Szilvi –, rajtam is kezdett kitörni. Szerencsére jött Annácska és Anikó – Anikó készítette a karácsonyi interjút velem, amit elhoztak, és boldogan viszem Bertának. (A Petőfi Rádió adta le, karácsony este.)

Csak elfelejtettem szólni Gábornak, hogy tegye be a szemfedőt, amit odaadtam volt, hogy vigye a munkatársaknak Szegedre. A gyertyatartót, a szemfedőt. Nem tudom, mit csinált, összekutyulta a dolgokat, utolsó percben nem vitte le. Vagy levitte és visszahozta, nem tudom. Ezt akartam adni kicsit tréfásan Bertának, hogy készülünk, így együtt, karácsony este. És ahány halott, annyi gyertya. De Gábor nem hozta el, vagy én elfelejtettem az utolsó percben telefonálni, hogy hozza el. (Nem volt időm másikat venni.) Noha találkoztunk is, na de mit is csinált? Rádiót vett Bebinek. Megvette azt a rádiót – kértem, hogy szerezze be –, amellyel lehet fogni Kidében a magyar adót. A Petőfit nem, és azért kértem a kazettát, amit elhozott Anikó. Örültem neki. És Annácska segített a

gyógyszertárban nagy bonyodalmak közepette beszerezni, elhozni a gyógyszereimet. Influenza elleni csodaszert is hozott. Megmutatták, hogy kell szedni. El is múlt. Vagy csak megjíjedt az erdélyi hidegtől. Mindenesetre kellemetlen volt úgy indulni.

Harmadik nap indulás.

Nagyon nehéz, a nem antropomorf Istennel kapcsolatba lépni. Visszalépés vagy előre? Megint hozzásimulni, vele törödni, aki személyes Isten. Hát végül is mi van itt, hogy tudja az ember ezeket a köröket befutni? Értem, hogy mindenkor a maga intellektusának, szimbólumrendszerének, gondolkodásmódjának, kultúrájának megfelelően gondolkodik és imádkozik. Én is, de mégis. A *hogyan* fontossága. Bio-etika. Persze, azért is nyúltam vissza a személyes Istenhez, mert nem tudok etikus lenni eléggé, csak úgy, személyes kapcsolat nélkül. Ez támasz is, gondolkodás, etika. Bio-etika, amikor azért teszek valamit, mert fölismerem a felelősségemet a földdel, az éhezőkkel, az emberiség sorsával, a vízzel, a légkörrel kapcsolatban, és annak megfelelően élek, ezt a felelősséget vállalva. Ez már a ráció hite. Igen, az ember meg van fertőzve a rációval.

És a gondolkodásomban ez a kettő: a ráció és a hit. No de hát, ami végigsöpör a földön, az új hitnek a százada, és Bergyajev, amit mond, mert hol van itt az út? Azt hiszem, az út pillanatnyilag kettős, az, amelyik a ráció, a tudomány, és... hát folyton erről beszélek, minden előadásomban.

Erről jut eszembe, Gábor intézve az előadásom ügyeit, mondja, hogy valaki meg akar keresni mint spirituális tanítót, hogy egy hosszú, félnapos interjút készítsen. Na, szép kis ügy lesz. Hol vagyok én spirituális tanító? De sokat gondolkodom, próbálok gondolkodni, – nincsen elég időm rá.

Erről meg az jut eszembe, hogy megjelent az interjú, amit Dobos Mariann készített velem. Végre, volt egy csendes napom az influenza-nátha miatt, és akkor elolvastam, még egy interjú jelent meg. Csodálkozva nézem. Egyrészt, hogy mertem őszinte lenni Miklóssal kapcsolatban is, kimondom azt, hogy kemény igazság, de meg kellett ismerjen más nőket, át kellett lépjen rajtam az alkotás miatt. Hogy gazdagabban, jobban tudjon ábrázolni. Nem lehet egy nőnek az ismeretében, hatásában, tudásában élni. Nem így mondom, de ez volt a lényege. (Meg összefoglalja a végén Mariann, az én életem tanulságát.)

Kezdek valamit megérteni az életünkből Miklóssal. Néha úgy tűnik, megragadok egy-egy szálát, aztán megint elvesztem.

Annácska is, ahogy ragadja meg a szálakat, járja körbe a szerelmet. A múltkori úton Kidébe végig Annával foglalkoztunk. Most kicsit szabadabban, de körbejártuk a barátság- és szerelmet. Nádas Péterre gondolok, Annácska írásában idéz tőle. Valami nagyon okosat és hűvöset érzek Péterben. Mintha nem ugyanaz a Péter volna, akivel egy házban laktunk ott Orosziban, és akivel a barátság és a szerelem határain kutatva éltük saját szerelmünk nehézségeit. Már úgy értem, hogy ki ki a saját társával, de soha nem beszélünk róla, és mégis értettük.

*

2003. január 4-e lehet. Kórházban, itt az Orfiban. A megszokott kezelések, tulajdonképpen kivizsgálás is volna, diszkrét trombophénia – diagnosztizálták a klinikán. Megáll az ember esze, hogy 40 éven keresztül folyton mutattam, mondtam, hogy minden kicsi ütésre bevérzés, tele vagyok kék-zöld foltokkal, ott dolgozom a haematológián, és senkinek nem jut eszébe ez a vérvép. De hát önmagában nem fontos, illetőleg a szemem miatt kerestük, van-e valami bajom? Kerestük, hogy mi lehet az oka. A szemem. Járok a természetgyógyászhoz, hívtam Zsófit, próbálok ezt, próbálok azt, eddig nem hittem, most kezdek vele szembekerülni, most, hogy mit nem akarok látni, és kezdek hinni benne, hogy talán mégis sikerül megállítani. Legnagyobb döbbenetemre – most megint próbálkoztam a képalkotással – két manó jött. Természetes, hogy a manók ezt nem tudják megoldani, nem is akartak mást, csak pajkoskodtak ott a szememben, a ciszta körül. Aztán másnap jött három kicsi tündér. Miklósnak a "Kék távol hegyek" meséjéből. Játékos, kedves, pici tündérek, ahogy megállnak, föllibbentik a szoknyájukat, pici zsebkezdőjüket előveszik a mellükből, legyeznek egymást, összeteszik az ujjukat, míg végzik a kisdolgukat. Aztán megtapintgatják az ujjukkal, a nap egy-kettő fölszárítja, veszik a pici zsebkezdőjüket, nem is tudom, mit csinálnak vele, és elindulnak a "kék távol" hegyek felé. Aztán jöttem rá, minekutána három tündért vittem be a szemembe, hogy meghalni indulnak. Tehát még mindig ugyanott vagyok, hogy nem tudom, hogy élni akarok vagy meghalni, és döbbenet figyellem, és mulattam is rajta. Ime tessék, észre se veszem, és a haláltündéreket viszem be a szemembe. Ma aztán megint kezdtem. Hogy mit nem látok? Egy pici házat nem látok. A nap óriási. És ott a hegy a fenyőekkel, és ott a tó, és ott a síkság. Ezt a gyermekkori rajzot szoktam rajzolni.

*

Bertánál Kidében. Nagyon jó volt. Karácsony este égettük a mécseseket. Emlékeztünk. Nevettünk, elcsöndesedtünk. Éjszaka beszélgettünk, vigyáztunk, hogy ne aludjon el a tűz. Hó, este vakítóan fekete ég, olyan szikrázó csillagokkal, amit nem láttam harminc-negyven éve. Zavartalanul jó lett volna, ha Gábor Magdusnál nem fázik: szimpla ablak, jeges szoba, s hozzá valami okból ragaszkodott a hálósájkához, ami egészen vékony volt. Nem tett rá takarót, mert akkor valami nem tudom mi van a két réteg között, nem működik, elképesztő.

Útközben belénk futott hátulról egy kocsis, illetőleg egy iskolabusz miatt fékezettünk, kicsit hátráltunk. Addig nem járt semmi arrafelé (alkonyodott is, mert eltévesztettem Válaszútnál a letérőt). Nagyon simán vette Gábor. Az volt a véleménye, hogy nem veszélyes a vezetés ott. Azért néha félttem egy kicsit. Persze Berta rettentő mód aggódott, és azelőtt jöttek a telefonok, barátok sorban szóltak, hogy ne induljunk. Amikor Zolikának visszatelefonáltam Kolozsvárról, mondta, hogy az osztrák határt lezárták a sikos, jeges út miatt.

A Királyhágón, ahol Judittal szoktunk, megálltunk, ettünk egy pocsék levest, s pocsék mititét. Gábor ötöt is evett, nem tudom, hogy bírta ki a gyomra. Berta persze mindenféle finom falattal várt. Muszáj volt, hogy Magdushoz áttegyük Gábort – kicsit rossz volt a lelkiismeretem, mert valahogy csak be tudtuk volna langyosítani a belső szobát, de akkor nem az az igazi együttlét Bertával. Noha tényleg szívesen látta Gábort, és találtak hangot egymáshoz.

Gábor változatlanul jól tud bánni az öregekkel. Ahogy ránevet Bertára, ahogy beszél vele, valóban azok közé a ritka fiatalok közé tartozik, akik szeretik az öregeket. Eleinte nem nagyon hittem neki, de amikor láttam, hogy bánik Marival, Gyurival és velem – noha a velem-nél fölteszek egy kicsi, nem is kicsi, egy nagy kérdőjelet –, valahol a biztonságot is jelentem neki. Azt gondolom, kitűnően tudunk beszélgetni a kocsiban az úton, hogy pszichoterápia is ez.

Olyan furcsa, a lakásban maradt (elfelejtettem most a nevét), az a fiatal fiú, egyszer már láttam, aki a Miklós-hagyatékon dolgozott. És mikor hazatelefonálok, hogy minden rendben van-e, azzal veszi fel a kagylót: hogy Polcz Alaine lakása. Megdöbbenem, mert nekem Mészöly-lakás. És itt a kórházban először kellett azt bemondani: családi állapota "özveggy". És azt, mikor kérdezik, alá kellett írni, kivel közölgék a diagnózist, mondtam, hogy senkivel. Kivel közölgék a haláloamat, mondtam, senkivel. Legközelebbi családtag Zolika, az unokaöccs.

*

Visszatérve Kidére. Nagyon nehezen élnek. Látni azt a küszködést, hogy Berta nem tud reggel fölkelni: járókeret, bot, akkor valahogy hurcol be fát, vagy Bebi segít. Uramisten, ott is befagyott a víz, át a két kerten, jégen, Bertától vitte vödörrel. Hány vödör vizet kell vinni a tehéneknek, disznóknak, maguknak? Születésnapja volt, meghívott, nekünk is sok süteményt sütött, babot, kolbászt csomagolt, diót, mindent adott volna. Berta is, a tojást gyűjtötte nekünk. Istenem. Azt mondta Bebi: "mi nem látjuk, hogy szép a táj". Csak a gondokkal törődünk. Gyönyörű volt körbe a hóval borított hegyek, a fák. Az a zúzmara, mintha minden virágba borult volna, csillogó jégkristályok, pillangó szárnyak vagy jégvirágok. Nem is lehet róla írni. S benn a házakban, cementes nagy konyhák, rosszul záró ajtók, ablakok, a fűtés, a sparheltbe, amin főznek, ott is alusznak, praktikusnak praktikus, de mindig, mindenütt hideg volt. S akkor csizma, benne kapca, vagy miegyéb. Karácsonyfa: egy-két fenyőág összekötözve, néminemű dísz, és mindenütt ugyanaz: töltött káposzta. Mutatta Berta, hogy ő is meghízott, mert ő is innen-onnan kapta a kóstolót. Ő meg csomagolt kóstolót nekünk. S Piroska, ahonnan szoktam telefonálni, szintén. Na végre, ettem igazi, erdélyi véres és májas hurkát. Úgy gondoltam, hogy Annácskát, és ha ő nem tud jönni, akkor Zolikáékát hívom meg egy erdélyi vacsorára. De Annácska Miskolcon volt. Nórival és Anikóval. No persze, a fél falu azon búsul, hogy nem tudja meghallgatni az Anikó készített interjút. Mert nem jön be a Petőfi adása. A kazettát Berta könnyes szemmel hallgatta. Én is meghatódtam. Ilyet még nem pipáltam. De. Mikor az *Asszony a frontot* írtam és először elolvastam egybe, azt hittem, hogy sütye vagyok, hogy a saját emlékeimen meghatódok. De aztán rájöttem, hogy valóban az a könyv most is, ott is hat. Mondták, hogy elkönnyesedtek rajta.

Szóval Miklós. Valahol, ha akarom, ha nem, még mindig a ruháiban járok. Most a drapp kordbársony nadrágját hoztam rendbe. Kicsit becsíptem a derekát, hogy ne legyen olyan bő, hosszabb a kelleténél, nem baj. Otthon vagyok benne, és a pulóverjében. Pedig hiú vagyok. De mégis megfoghatatlanul, állandóan jelen van, pedig nem vagyok megkötvé. Eszembe jutott, hogy régen kinéztem az ablakon, mikor ment az úton, és távolodott. És mondtam magamban, hogy ott megy az életem fele. Az életem nagyobbik fele.

*

Tegnap, csütörtökön jöttem be a kórházba. Ma péntek, eltávozásit kérek, mert a Mészöly-kuratórium összeül. Nem tudom, Bea hogy szervezte, hogy az én lakásomra hívta őket, mikor éppen ő ajánlotta, hogy ha nálam vagyunk, akkor állandóan jönnöm-mennem kell, hol a kapcsengő, van-e elég szék, ital, sütemény, fekete, telefonok. Nem, ez nem megy. Most érzem, hogy sok nekem időnként, annyi minden történik. Persze, ha belegondolok: Róma után három nap, és Erdély, Erdély után három nap, és kórház, és köztessen, te jóisten, annyi posta, hogy kiesett a ládából. Vacsorák, telefonok, mosás, ügyintézés, bevásárlás, pakolás. (Meg egy nap lenn voltam Orosziban.)

Tehát Zolikáék Orosziban. Gyönyörűen tartják a kertet, úgy, ahogyan volt. De mikor beléptem a szobámba, a gyerekek szanaszét hagyták a holmijukat, kinyitva rádió, televízió. Úgy éreztem, hogy idegen vagyok, és nincs helyem. Furcsa érzés volt. Rossz érzés. Aztán segítettem Szilvinek mosogatni, Zolika mondta: nagynéném, ne rakja el az edényt, mindennek más helye van, és Szilvi nem fogja találni. Valóban, mindennek más helye volt. Egy vookot kaptam tőlük karácsonyra, biztosan nem fogom egyedül használni. Ki akarom vinni. De már úgy tele van a ház, hogy nincs hová rakni. Pesten is furcsa módon tele van a ház. Annyi mindent kaptam a születésnapomra, és aztán is. Nyomasztanak a tárgyak.

*

Mikor Erdélyből megérkeztünk, Gábor az összes csomagomat fölhordta, kirakta. Megható, mert azért elég hosszú út volt Kidéből ide. Előttünk jött a meleg. Megérkeztünk Budapestre, meleg van. Mindjárt visszatelefonáltam Kidébe Piroskának. Aztán leülünk, a halálról beszélgetünk, és a következő történik. Koppanás hallatszik a teraszos szobából. Világosan, egyértelműen. Beszaladok megnézni, semmi. Megint hallatszik a koppanás, behívom Gábort, ő is hallja. Keressük, hogy mi az, szerintem egy állat, de nem, semmi, hol jöhetett volna be? Megint koppanás. Egyértelmű, tiszta hang. Nem bútor. És találunk egy Annácska-süteményt a földön, a fotel mellett. Megdöbbenő. Mert amikor beléptem és körbenéztem – fölmentem először üres kézzel. Ilyet se igen pipáltam életemben. Minden csomag nehéz volt, csak a táskám vittem. Persze volt bab és tojás, és alma, és dió mindenkinek, és kóstoló, befőttek, savanyúság, téli ruhák, Zolikáékknak vettem rahátot és halvát –, tehát akkor, mikor fölgyűjtöttem a villanyokat, nem volt ott a sütemény a földön. Mondom, nézzük meg a süteményt. Születésnapomra Annácska mindenikbe egy üzenetet rejtett. Gábor nagy nehezen kettéharapta, mert megszáradt közben. Ez az üzenet. Egyrészt Annácska üzenete, másrészt ki az, aki most üzen így? Elég enigmatikus: "aki nem törődik halála idejével, az megismeri a földi öröklétet, de nem él vele." (Meg kell nézzem pontosan még egyszer.) Megdöbbenő volt.

Azzal vége van az estének, korán volt még, de fáradt voltam, Gábor hazamegy. Végre saját fürdőszoba, saját ágy. Nem kutya. Jól alszom, nem gondolok szellemekre. Gizivel beszélek, aki azt mondja, hogy aztán, ha benyúl egy kéz? Nem, nem nyúl be egy kéz. De azért különös volt mint jelenség. A házban rajtam kívül senki, ahogy szokott lenni, senki. Mónikáék elutaztak, a lenti új lakó, aki a követségen dolgozik, hol van, hol nincs, de inkább nincs. Éppen beszéltek Gizivel, nem az a fontos, hogy egyedül vagyok a házban, hanem a tudata ennek. Aztán találtam egy levelet, hogy ott aludt egy éjszaka Judit. Föl is hív, és mondja, hogy ő duplára zárta az ajtót, és még elé tett valamit, ő nem félős, de ekkora házban egyedül lenni Budapesten, az nehéz. Éppen tűnődtem rajta, hogy mikor Zolika kivitt Oroszba tegnapelőtt, ott be volt zárva nappal is a ház ajtaja, miközben benn voltak, a két fiú, Szilvi és Dzseki. Döbbenetes számomra. Pesten is nyitva tartom az ajtót. Ez valami más, nem a realitással függ össze. Semmi sem a realitással függ össze. Csak egy valóság van, a belső. (Közben kell nézzem az órát, hogy mikor kezdődik a víz alatti torna.)

*

Ugrás, mint szokott lenni, aztán visszatérek a süteményhez. Tehát itt az, hogy a kórházba egyedül jövök, Miklós se kísért be soha a kórházba, megszoktam. De mégis nehéz, – cipekedek egyedül. Szóltam a sofőrnek, hogy segítsen a csomagjaimmal, jöjjön föl, mert idehoztam kosarat és moszarát, olvasnivalót. És kell a vitzornához fürdőfelszerelés és papucs, megint másik tornához... (egek, nem mentem le a csoporttornára, a tornatermire). Aztán van itt fenn kiscsoport, aztán víz alatti tangentor. Reggel kezdtem, hét óra valamikor, úszás, utána tangentor, utána ultrahang, utána elkéstem az EKG-t, utána nagyvizit, utána válltorna, vízitorna, utána meg kell nézzem, hogy mi. És ritex, és a délutáni programot nem tudom, de háromkor indulok a Mészöly-ülésre. Mennyi idő alatt érek innen oda?

Úgy csúsztak reggel az utak, hogy alig lehetett járn. De most süt a nap és olvad.

Fölhív, aki a lakásban van, vagy én őt, talán Dánielnek hívják, nem tudom. Megterítettem, hagytam neki ebédet, a hűtőben is enivalót, és dolgozik, és dolgozik, és átnézi a több ezer könyvet, hogy hol van Miklósnak bejegyzése, vagy ajánlás. Te jóisten, mekkora zúrzavar fog támadni, mert Miklós unta a dedikálást, amikor hoztak egy nagyobb könyvcsomagot, s egy fél évig is

telefonálgattak, mikor jöhetnek utána, akkor meguntam és dedikáltam helyette. Volt egy Miklós írásom. És amikor az utóbbi évben már nem levelezett, akkor helyette írtam – nem magyarázkodtam, hogy így-úgy, beteg, és nem tud írni –, egyszerűen nagyon rövid leveleket, lapokat írtam. Most, hogy gyűjtjük be a kéziratokat, valaki ír, hogy neki van vagy három-négy levelezőlapja az utolsó évből. Nagyon megörültem, mert tudtam, hogy akkor már nemigen írt, és változott is az írása. (Nagyon nehéz nézni is. De örültem.) Válaszoltam is, elküldte. Hát én írtam őket. Az első percben megdöbbenett az írásom közelsége és távolsága. Egy időben nagyon másként írtunk, aztán nagyon hasonlóan, aztán megint másként. Most az én írásom is lassan épül le. Te jóisten, mekkora kavardás lesz. Most a PIM már az én leveleimet is gyűjti, és régebben és most is titokban Margit válaszol helyettem egyes levelekre, aztán én csak aláírom. No, lesz munka különválasztani. Egyszer Molnár Márta, Sárköziné mutatott egy lapot, hogy azt Flóra írta. Olyan pontosan fölvette Illyés Gyula írását, hogy nem lehetett megismerni.

Az egér. Hazatelefonálok, és azt mondja Dávid, aki ott van a lakásban és a hagyatékon dolgozik. Hm, furcsa, hogy egy idegent ott hagyok a lakásban. Nem is a tárgyakat féltém, nem is a pénzt, amit meg se számoltam, se a valutát, se a forintot, úgy is elfelejtem mennyi volt. Úgy váltottam be, hogy legyen Kidébe is. – Mikor mentem Olaszországba, aztán nem fogadták el az eurót, lejt kértek. Szerencsére azt is váltottam be a határon. Kapuson viszont euróban, lejben, forintban egyformán számoltak a kalotaszegiek. Vették a kis készüléküket, s mondták az árakat. Tehát ott hagytam mindent, nem az az érdekes, hanem hogy mennyire féltenek, és mennyire félték én is minden sor kéziratot. És annyira bántott, hogy amikor ott volt Márton András, és egy képhez kért Miklós-kézírást, nem adtam, csak egy kicsi cikket. Úgy éreztem, hogy egyet se adhatok oda. Pedig hát Istenem.

Telefonálok haza, és azt mondja Dávid, van egy rossz hírem: láttam egy egeret, ahogy bújik be a dobogó alá. Egy mézes csókot lopott el, és azt akarta elvinni. Sic. A szellemek. Mert tényleg úgy tűnt, mikor mind a ketten hallottuk, hogy koppant, s megtaláljuk a földön az Annácska mézesét. No de hát? Hogy választott az egér? És most? Hány év után írta Miklós a Jelentést öt egérről? Nem akarom misztifikálni. De misztifikálom. Mindig a Jung koincidenenciája jut eszembe. S persze, ahogy mondta a természetgyógyászom, hogy én hiába akarom meggyógyítani, ha nem akar élni, meg látni se. De ha él akkor, akkor mit nem akar látni? Már megint mit nem akarok látni?

Jász Attila

Sajátszótár

[Ismert és ismeretlen zónák, avagy ami a Sajátnaplóból kimaradt]

[Angyal]

Rögtön felismerted, ahogy egy füstös-zajos hely félreeső részében üldögélt, mikor először megláttad. Tudtad, hogy az, ő az, s neked – sürgősen – nagy szükséged lenne rá. Ezt már régóta tudtad. Persze az angyalokkal se mindig könnyű. Elképzelni sem tudod, milyen nehéz lehet akkor a nem-angyalokkal. (Pl. veled.) Mindenesetre, már akkor felismerted: a feleséged egy angyal.

[Aranykor]

Amikor még nem volt számítógép, s az emberek nem voltak kiszolgáltatva a számítógép-szervizek kizárólagos megoldásainak, s ha elromlott valami, használója könnyedén meg tudta javítani. Nem kellett fél napokat hezitálni, vajon most tényleg rossz, vagy csak pillanatnyilag alulmaradtál a túlcivilizált technikával szemben, s valami – másnak – alapvetőnek tűnő dolgot nem tudsz.

[Álom/művészet]

Az álomban az ember elveszti, vagy inkább elfelejti a személyiségét, és talán ezért lehet évezredek óta a művészet metaforája. De ugyanakkor mégis, az álmodó saját életéből vett elemekből építi fel ego nélküli álombirodalmát, a mindennapi valóság konkrét töredékeiből. Vagyis, tényleg a művészet egyik legtokéletesebb metaforája az álom. Éppúgy kisiklik a kritikus szikét szorongató kezéből, mint az álomhalacska a pszichoanalitikuséból. Egyet tud biztosan, az előbb még megvolt, szinte érezte már.

[Boldogság]

A boldogság addig tart, amíg nem vagy kíváncsi ennek a szónak a jelentésére. Amikor érdeklődést mutatsz iránta, elvesztél. Elvesztetted (boldog és tudatlan) ártatlanságodat. Már csak mint *poszt* gondolhatsz rá.

[Bolond Istók]

Néha együtt sétáltatok kutyát, néha csak átitint az utca másik oldaláról, vagy átkiabál valamit, kedveset vagy csúnyát, néha érdeklődik a kutyád felől, (halott) anyádat üdvözi. Mindenki ismeri, s ő is majdnem mindenkit ismer a környéken. Az emberek nagy része inkább fél tőle, a város bolondjának tartja, mert kimondja, amit gondol. Meztőláb csoszog, mert megdagadt lábaira nem megy fel a cipő. Megáll a boltok, üzletek ajtajában, be-beszól valamit, vagy csak beköszön. Kortalan, többször eltemették már a környékbeliek. Mosakodni nem szeret, zárt terekben az emberek erősen fintorognak jelenlétében, utána szellőztetés. Mégis, szívesen állsz meg vele beszélgetni, hiába forog a gyomrod a szagától. A postán odasúgja kifelé menet, nincs egy cigid, még mindig nem dohányzol, mondd, majd azt kérdi, akkor egy százasod. Tetszik a merészsége, kotorászol a zsebedben, akad egy százas meg egy kis apró, odaadod, mosolyog, köszöni, és hozzáteszi, olyan vagyok, mint egy koldus, mi, kéregetek. Majd megcimezteti veled a fiának írandó levelét, aki egy nagyvállalat igazgatója. Dicséri az írás szépségét, kérdezi, hány iskolád van. Szégyenkezve vallod be, azt mondja, nem is látszik. Bóknak veszed. Csoszog kifelé, az emberek fintorognak, a hivatal szellőztet, furcsa pillantásokat lövellnek feléd... Alakja mindig inspirálta az irodalmat, Arany, Petőfi, Weöres verzióira gondolsz, akik – természetesen, szintén – magukat is felismerni vélték ebben az archaikus figurában.

[Bűntudat]

Megrugdostad a katolikus pap kutyáit. Nem hitte el. Hogy az egyik még nincs egyéves, kölyök, nem támadhatott rá a te matuzsálemi korú kutyádra, egyébként sem agresszívek. Ha erre jöttök, mondd, mindig a kerítést szaggatják dühükben, most pedig nyitva volt a kapu, rátok támadtak, muszáj volt érvényesíteni falkavezéri tisztet. Nem mondja, de látod, nem hisz neked. Végzi a dolgát, bűntudatot ébreszt.

[Cél]

Az, ami abban a pillanatban értelmét veszti, amint elérted.

[Csend]

Amibe a lakásavató buli után, hajnalban, az utolsó vendég távozása után, a szomszéd fal mögött belesír egy csecsemő.

[Gyerektudás]

Második osztályos lányod azt a feladatot kapta, a "tréfás" mesében húzza alá a "hazugságot". A csipkebokorról hulló mogyorót – az anyai figyelmeztetés ellenére is – természetesnek találja. Magadban elszörnyülködsz, úristen, ezt a tudást is el fogják tőle venni az iskolában. Sajnos. Előbb-utóbb ő is el fogja veszíteni a teljességet.

[Esztétika]

Mindig a hosszabb úton mész a buszmegállótól hazáig, mert az szebb.

[Fabábu]

Egy fabábutól kérdezd meg, tanácsolja egy zen szöveg, ha az emberektől nem kapsz útmutatást. Például: mi az, amit érzel?

[Feltételes mód]

Az írás feltétele egy nő, aki elvisel téged, aki elviseli – leginkább azt –, hogy írsz, s ezáltal lehetővé teszi, hogy írjál. Verset még lehet hiányérzésből írni, hogy pont ő (egy ilyen lény) hiányzik, de prózát (akármilyet) már nem. A folyamatos munkához ott kell lennie a háttérben.

[Fröccs]

Az a folyadék, amely tavasztól ősziig a legkellemesebb esti innivaló. Kerti munka közben szomj ellen, vagy étkezéshez, vagy az után, vagy az előtt bármikor, nagyobb mennyiségben is, jólesően fogyasztható. Ártalmatlan, jöllehet borból, és az azt könnyeddé tevő szódából áll. Zseniális egyveleg, az ember bort prédikál és vizet (is) iszik. És fordítva is igaz, ritka pillanat.

[Furcsa érzés]

Amikor könyvedet először látod viszont egy antikváriumi polcon. Valami összeszorítja a szíved, nem kellett a könyv, és rögtön valami nyugtalan izgalom oldja is ezt, hát ide is eljutottál, bekerültél.

[Idő]

Az idő relatív dolog. Ezt nem te találtad ki, de minden nap tapasztalod. Ha reggel fél órával előbb kelsz, mint szoktál, akkor is csak öt perccel előbb érsz a Nagytemplom elé a lányoddal, iskolába menet, mint egyébként szoktatok.

[Intimitás]

Egy kétszemélyes kávéscsésze.

[Kávéscsésze]

A feleséged az ócskásnál talált, vagyis vett, két darab gyönyörű, kék, illetve tengerkék színű kávéscsészét. A tengerkék csupán hozzávetőleges szín, meg kell majd kérdezni egy képzőművésztől, mi is a meghatározása pontosan annak a kéknek. Mindenesetre ezt a fajta kéket a köznyelv, így te is, tengerkéknek szokta nevezni, például, ha szem színeként látszik. A csésze pedig maga a tökély, arány és mérték. Legalább háromszor-négyszer ihatsz belőle kávé egy délelőtt, kicsi, kedves úrtartalma miatt. (Hosszúkávét persze, részletekben.) Az alján az áll, hogy Marienbadból való. (Ez is nagyon tetszik, művészeti allúzióid is kedvezően befolyásolják a csésze fogadtatását.) A zsenialitása a külső színnel egyetemben még abban rejlik, hogy a belseje porcelánfehér. Hogy a kávé sötétbarnaságát még kívánatosabbá tegye.

[Költészet]

Képzleted vendége becsönget hozzád egy fullasztóan nyári délután. Ajtót nyitva csupán egy cédula fogad. "A valóság elképzelhetetlen, de azért próbálkoznunk kell."

[Könyvek íze]

A könyvek íze. A gyerekeket, a fiatalokat erre kéne rávezetni, nem olvastatni, olvasásra buzdítani őket. Mindegy mivel, csak kapjanak rá a könyvek ízére. A többi megy magától. Könyvtárban, ágyban vagy szabadban. Csak egy jó idő elteltével lesz újra problémája a könyvízre rákapott gyerekeknek. Amikor telődött. Amikor a könyvek íze már hol méz, hol áfonya.

[Magán(y)ügy]

Például, milyen a viszonyod Jézussal. A vallással. Esetleg (az) Istennel.

[Márai-olvasás]

Átsétálni szépen egy regény lapjairól az életbe. És vissza.

[Menedzsment stratégia]

Ma, mintha a művészet ott kezdődne, hogy minél több dolgot vállalj, minél reflektáltabb helyen. Szerinted pedig, az igazi művészet ott kezdődik, hogy mit nem vállalsz el. Ettől több lehetőség, míg ellenkező (fenti) esetben erről szó sem lehet.

[Nemzetőrség]

Első, gyerekkorban rögzült gesztussal még a gombod után nyúlnál, ahogy az ajtó üvegében feltűnik fekete egyenruhás alakja, fehér kendője fölötti őszes borostával, hamiskás szemmel. Évekig támogatod a kaptos, bőbeszédű kéményseprőt, aki folyton csak aláíratni akarja a munkafüzetét, hogy elvégezte a munkát, s ígéri, jön majd tavasszal, s kipucolja a kéményeket. Tavasszal úgy látja, ősszel lenne itt az ideje, beszedi a díjat, aláírta, hogy itt járt. Ez így megy évekig, sohasem józanul, még irigyled is a folytonos mámort, bohém természetét megkedveled, beszélgetsz vele néhány percet. Egészen addig, míg egyik télen a gyerekszobában nem lehet begyűjtani, már semmilyen trükk nem segít, a cserépkályhás mester sem tudja, mi lehet, szétbontja a kályhát, összerakja, nézi a kéménylukat, megpiszkálja, mintha kövek, tégladarabok lennének benne, majd egyszerre csak leszakad az évtizedek óta felgyűlt korom a gyerekszobára, menthetetlenül belepve mindent. És hónapokig bujkálnak még a játékokon, mesekönyvek lapjai között az apró, eltávolíthatatlan koromszemcsék. Legközelebb aztán nem irod alá a kéményseprő által el nem végzett munka elvégzését igazoló rubrikát. A na mi újság kedves író úrból kellemetlen fráter leszel, aki majd megbánja, s valóban, a hatóság fenyegető levelekkel igyekszik sarokba szorítani benneteket, nem ismernek el semmit, büntetéssel fenyegetőznek. Eljött tehát az idő, kicsomagolod magad a mulandóságból, a szekrényből előveszed a nemzetőr egyenruhát, dohos meg poros egy kicsit, nem baj, gyerünk. Egyelőre védelmi pozícióra rendezkedsz be, de csak azért, jól átgondolhassam a támadás stratégiáját. A hazáról van szó, nemcsak a magasban, a kémény tájékán, hanem itt lenni is, ahol finoman megülnek az apró koromszemcsék, hónapok múlva is, mint a guanó a költő versében. Mert haza csak ott van, ahol úgy érzed, meg kell védened a jogaidat. Indul tehát az egyszemélyes nemzetőr mozgalom, a kéményseprőt továbbra is radikálisan elhajtod, nem írsz alá többé semmilyen elvégzetlen munka elvégzését igazoló passzust, telefont ragadsz, s nem hagyod magad, kitalalsz mindent, keményen képviseled a haza, a nemzet érdekeit, míg végre – hetek múlva – megszületik az első, igazán számottevő, mert dokumentált győzelem. Az egyenruhát leveszed, visszateszed a szekrénybe, nem túl mélyre süllyesztve, mert valahogy érzed, szükségszerű lehet még rá a közeljövőben.

[Névválasztás]

Amíg meg nem születik a gyereked, tele vagy előítélettel a választható neveket illetően. Amikor megszületett, s eltelik egy kis idő, előítélet mentesen aggatod rá a gyerekekre a nevét, látod, hogy pont jó, mintha ő idomulna a névhez, s meglepődve tapasztalod, milyen jól áll neki.

[Otthonérzet]

Mikor új házba költözöl, és egy hét, egy hónap, vagy egy év elteltével először viszel magaddal könyvet a vécére, akkor biztos lehetsz benne, az a ház már az otthonod.

[Papagájsztori]

Van egy időszakonként felbukkanó élményed, a papagájod története. A papagáj szabadon közlekedett a lakásban, és ha beszélni nem is tudott (öt-hatéves korodban eszedbe se jutott, hogy megtaníthatnád), de nagyon kedves lény volt. Ha kiengedted a kalitkájából, tett néhány kört, aztán ráült a válladra és a hajszálad végét csipkedte. Finoman, nem okozva fájdalmat soha. Sokáig képes volt elücsörögni ott, te meg – cserében – szívesen, sokáig elviselted az ücsörgését, örültetek egymásnak. Rudinak hívták. Anyád egy szellőztetés alkalmával nyitva hagyta a kalitkát. A szobában dzsungelszerűen, miként a hatvanas-hetvenes években ez divat volt, futónövények borították a falakat. Rudi néha rászállt, megpihenni. Néha kibírták a vékony gombostűkkel telergetett indák a madártest súlyát, néha nem. A nyitott ablakon át kíváncsiságból kirepült, mondta anyád. Csodálkoztál, hiszen addig még soha nem próbálta meg, noha számtalan lehetősége lett volna. De mindig bízta benne. Állítólag egy álló hétig sírtál utána, sirattad legjobb barátod elvesztését. Anyád persze vigasztalt, így jobb neki, joga van a szabadságra, te sem örülnél, ha egy szűk cellában kéne leélned az életedet. Látszólag elfogadtad az érveket, de fáj, nagyon fáj a hiánya, hogy itt hagyott, legnehezebben ezt fogadtad el. (Még télen is gyakran kémleltem a csupaszfák ágait, nem gubbaszt-e ott valamelyiken hidegtől reszketve.) A futónövények közben szépen növekedtek, nem lökte meg senki a dominánszerűen boruló leveles indákat, s nem helyezte oda nem illő fehér pöttyöket a levelekre, vagy szürkés csíkot a falra. Néhány év múlva egy telepki ismerős a bolt felé menet mesélte, hogy megszerették a papagájodat. (S hogy eleinte nem is akarták anyádtól elfogadni, de a gyerekek nagyon szeretett volna egy *olyat*, mint a tiéd...) Egy *ilyen* pillanatban óhatatlanul is (idő előtt) megértés valamit a felnőtt világ természetrajzából.

[Pszichológia]

Éjjel még tudni véled, kivel feküdtél ágyba, de hogy ki mellett ébredsz, már nem.

[Ragaszkodás]

Ragaszkodsz valami maradihoz és értelmetlenhez, ami számodra az életet jelenti, amit ma – ki tudja miért? – költészetnek nevezel.

[Romantika]

Költőként elmész meghalni lelked első hívószavára, egy idegen, illuzórikus szabadság ígézetében.

[Szabadság]

Ára a bizalom. Nem tesz rá póráz, nyakörvet, de amikor szólsz, hívod, jönnie kell, vagy az út szélén leülnie. És feltétel nélkül szót fogadnia. Bár még csak kölyökkutya.

[Szívítók]

Meghalt egy távoli ismerősöd, akivel csak köszönő viszonyban voltatok, gimnáziumban eggyel fölötted járt. Megráz a halálhíre, ugyanis igazi atléta alkat volt, napi tizennégy kilométereket futott. Egyhetes edzőtábor után lement az utcára, összeesett, és meghalt. Megállt a szíve. Te is futkosol néha, és mindig irigyelted rendszerességét, szívósságát. A szív tehát egy kiszámíthatatlan, ismeretlen emberi műszer. Egyszer csak elromlik, megáll, és már nem lehet megjavítani. Semmit sem tudunk. Úgy élünk, mintha tudnánk lényeges dolgokat a létezésünk kereteiről. De semmit. Apád harminc évig élt abban a tudatban, bármelyik pillanatban meghalhat. Gyógyíthatatlan szívbeteget volt. Elméletileg már rég meg kellett volna álljon a szíve, évtizedeket húzott rá... Egy fiatal, életerős férfi meg összeesik az utcán. És vége. Ki ismeri a szív titkait? (És a szerelemről még szó sem esett.)

[Szellem]

Sokáig nem tudod mi is lenne az, csak horrorisztikus vagy könyvízü válaszokat ismersz, s inkább idegenkedsz a szó használatától, míg egy nap megvilágosodás-szerűen megérted. Hogy ismerősök, rokonok, barátok miért hódolnak be annyira a gazdagabb ismerősöknek, rokonoknak, barátoknak, míg te, azt hogy van pénzük (ellentétben veled), nem tekinted tekintélyelvnek. Legfeljebb háromszor nem utazol külföldre egy nyáron repülővel, vízbusszal vagy léghajóval. Erkölcstelenséget hirdető prédikációjuk erkölcsössé válik a rájuk hallgatók fülében, profán és praktikus szentírássá (így kell ezt csinálni...). Rád nem hat, nem hatódsz meg, s mikor elgondolkozol, hogy miért, rájössz, van valamid, ami nekik hiányzik. Ami téged megnyugtat, és nyugtalaná is tesz olykor, ami boldogít a pénztelenségben.

[Szerelmi vallomás]

Mindent szeretnél volna; de nem akartál semmit.

[Teológiaóra]

Rengeteg fényt gyűjtesz, jó lesz tartalékolni, amikor előnt majd, rád tör a sötétség(ed).

[Ünnepe]

Nem a meghitt pillanatok, a közös ücsörgés a terített asztal körül, hanem maga a készülődés avatja azzá, ami. A közös készülődés pillanatai.

Tornai József

Csillagok hosszú házsora

Néplélek. Móricznak, mint Adynak, József Attilának a komplexitását az jellemzi, hogy (főleg Ady esetében) individuális lángelmeként még a néplelket is meg tudták testesíteni magukban. Nem azt akarom mondani, hogy olyan szélsőséges individualisták, mint Szabó Lőrinc, Juhász Ferenc és mások kisebb tehetségek, halványabb értékűek. Ugyanolyan nagyságúnak tartom őket. Az Ady-, Móricz- és József Attila-féléknek azonban van egy olyan sajátosságuk, melyet nagyon is szem előtt kell tartanunk mint az emberi lélek különleges komplementaritásának képességét.

*

Az ember mítosza. Az isten mítoszáat most már át kellene engedni az embernek. Az ember szelleme elég sok ezer éve kísérletezik azzal, hogy az istenmítoszzal kapcsolatban elrendezze a maga lehetetlen helyzetét az ismeretlen kozmoszban. Ez a mitikus lény azonban, az ember azzal, hogy a "Tudás Fájának gyümölcséből" evett, kiszakadt a természetből az intelligibilis világba (Kant). Állati, természeti ontológiája nem szűnt meg, viszont óriási lett a feszültség a kétféle létminőség közé került énjében.

Milyen transzcendálási esélyünk van ebből a condition humaine-ből? Képzeliük el: van egy tudat, amely hatmilliárd egyedi tudatban és agyban koncentrálódik és oszlik meg egyszerre. Holnap ez a szám tízmilliárd lesz és holnapután tizenöt. Szembe tud nézni ezzel ma a filozófia és tudomány? Egy, egyetlen tudat-e ez még? Vagy már csak tudatok csillaghálója, mely a maga törvényei szerint nő vagy csökken? A kérdés végül is az: Lehet-e ilyen sokmilliárdos és folyton sokszorozódó tudathalmazt egyesíteni vagy legalább összebékíteni? Vagy az a történelem iránya, hogy ezek a maguk-gyártotta eszközökkel (hidrogén- és kobaltbomba, biológiai és vegyi fegyverek) elpusztítják egymást, vagyis visszavetik a létet a természetes, tehát tudat nélküli állapotába? Vagy ha sikerül valamiféle integráció, merre tovább? A buddhista (zenbuddhista) út a szellemi tevékenység (fogalmi gondolkodás, de mindenféle gondolkodás) önkéntes főlzásolása; ennek lényege, hogy többé semmilyen megkülönböztetés nem lehet a létrétegek, dolgok, eszmék között.

A megvilágosodásban a lét tagolatlan, önmagával való azonossága tárul föl az egyéni tudatban. Ráadásul ezzel a fölismeréssel minden szellemi lét megszűnik. Az objektív azonos a szubjektívvel, a nirvána a szanszarával, a lent a fönttel, a tudás a nem-tudással. Erre kell törekednünk? Ki az, aki mélyebbre ható föladatot, nem akarok célt mondani, állíthatna elénk?

*

Gondolkodom, tehát nem vagyok.

*

A vers határa. A versnek megvan a határa. Nem tudom, ez azonos-e a nyelvével. Úgy gondolom, a nyelvi határ még szűkebb. A költészetnek vannak nyelven túli lehetőségei is, habár azok is szavak, mondatszerkezetek formájában. De a kép, a hasonlat, a hangsúly indulatai, a vízió, a metafora, a szólások, a szimbólumok, a képzettársítások, a ritmusok fölülmúlják a pusztán nyelvi, netán beszédbeli kifejezőeszközöket.

A baj az, hogy ezekkel a készségekkel együtt is megmarad a vers esztétikai-formai bravúrának. Persze, ez a forma fölvehet elvont gondolatokat, tehát létigazságot is sugallhat. De már a megvilágosodásban, a misztikus élményben, az elme csöndjében alumarad azon a léttapasztalaton (vagy éppen haláltapasztalaton), ami a valódi fölbredésben nélkülözhetetlen. Legutóbb írt néhány fontos versem meggyőzött arról, hogy ebben az irányban nem léphetek tovább. Nem is én nem léphetek: a vers marad ott, működik olyan módon, ahogyan tud, amire való: hogy művészet legyen. De a művészet nem az utolsó lépés, azaz nem a legelső lépés.

*

Politikai elit. Miért nem volt (lehetett?) olyan politikai elitünk, amely az első világháború vége felé az olaszokkal együtt a Monarchia ellen fordul, ahelyett, hogy megvédte az osztrákokat?

"Gyönyörű elgondolni azt, ami nem lehetett" (Szécsi Margit): Ausztria megszállja Magyarországot (a németek segítségével). Esetleg emberi és anyagi veszteségeink vannak, de a háború végén a győztes nyugatiak oldalán állunk. Nincs Trianon. Magyarország egyben marad. A második világháborúban megint szembe kerülünk a németekkel, Hitlerrel. A német megszállás tragédia lehet (mint Lengyelországgé, Szerbiáé), viszont nem kényszerülünk csapatokat küldeni a Donhoz, nincs 200 ezer halottunk, nem hajtunk végre zsidó deportálásokat, nem kell Hitlertől visszakapnunk a soha el nem rabolt déli, északi, keleti területeket. Esetleg a Hárvidéket is visszakaphatjuk Ausztriától.

Az orosz-kommunista uralom ugyanúgy sújt, mint a lengyeleket, akik pedig Hitler áldozatai voltak. De az a Magyarország, az a magyarság (legalább 19-20 millió) egészen másként érne meg a birodalom összeomlását. Lehet, hogy 1956 áldozathozatalára se volna szükség, bár elképzelhető a fölkelés vagy másfajta ellenállás, mint a cseheknél, lengyeleknél.

Csakhogynem volt történelmi távlatú politikai elitünk? Nem is tudok, mondjuk, 48-as kossuthista értelmiségről, amely az első világháború közele német-osztrák vereségét az önállóság megteremtésére használta volna föl. Efféle programmal: "Elég a kiegyezésből! Éljen a teljesen független Magyarország!" De nehéz elképzelni azt az arisztokratákból és az akkori vezetőkből összeálló politikai elitet, amely modernül fogta volna föl az érdekeinket. Hiszen csak a paraszti, városi, elszegényedett tömeg szervezett segítségével lehetett volna változtatni a Béccsel azonosuló politikán. Csak a 48-hoz hasonló szellemű és erejű forradalom menthette volna meg az országot Trianontól. Igen, és hol voltak 1917–1918-ban a Petőfik, Kossuthok, Battyányok?

Mindezzel azt akarom bizonyítani – mert lehet! –, hogy a történelemben nincs teljesen zárt ok-okozat-lánc. A determináció részleges, vagyis megtörhető. Az ember egy-egy szituációban (existencializmus) szabad. Ezt éppen az mutatja, hogy a szabadsága ellenében is dönthet. Ami ezután következik, az meghatározott, az a körülmények és más erők hatásának van alárendelve. Az első világháború végén is így történt. Károlyi átengedte a hatalmat a "népnek", persze, hogy lehetne népi mozgalomnak nevezni Kun Béláékat és szervezetüket? Nyugati típusú parlament kialakítása segíthetett volna még a háborús vereség után is. Azonban nem voltak saját

demokratikus pártjaink, vezetőink.

Megint csak a nagy kérdés: *miért nem volt megfelelő politikai elitünk?* Már dereng a válasz: *nem alakult ki Magyarországon a modern, bibói nemzeti demokratikus parlament rendszere*, de még csak elképzelése sem, melyben a politikai fölszabadulás együtt mozdul a tudatos néppé válással. Ehelyett jött a kommunisták brutális történelmi dilettantizmusa, idegensége, Trianon. A félfedális állapotok fönnyaradása és a szintén nem korszerű nacionalizmus. Elmaradottságán nem tudott az ország változtatni. Megcsonkították, kifosztották, végleg el akarták tüntetni a térképről nyugati bátorítással a szomszéd cseh, szerb, román nacionalizmusok. Szerencsénkre nem tudtak tökéletes munkát végezni: a magyarság még mindig a Kárpát-medence legnagyobb, bár fogyatkozó népessége.

Most Nyugat-Európa és az Egyesült Államok kulturális (ebben irodalom, művészet, filozófia, vallás, természettudományos kutatás is benne van) nihilizmusával kell szembenéznünk. Előállt már ilyen helyzet Európában, de mindig jött egy reneszánsz, egy humanizmus, egy reformáció, egy fölvilágosodás, egy romantika, Kant és Galilei, Darwin és Jung. Most mire, kire, milyen erős szellemi injekcióra, irányzatra számíthatunk? A posztmodernre, a hermeneutikára, a Lyotard- és Foucault-félékre? A XXI. századra a nyugatnak sincs politikai elítje.

*

Gondolkodó partnerok nélkül. Sajnos, baráti, ismeretségi körömben vagy az írók-költők, művészek, tehát azok között, akikkel hosszú évek óta kapcsolatban vagyok, nincs az *elvont gondolkodásnak* híve. Biztos, hogy más társaságokban vannak filozófiával komolyan foglalkozó intellektuelek. De az is biztos, hogy az írókat ilyesmi legföljebb pillanatokra és a fölületen köti le. A magyar irodalom továbbra is az európai és ázsiai filozófiai gazdagság szegény embere.

*

“Kétféle hiedelmek”. Csányi Vilmos (etológus) a tudományos igazságokat, fölfedezéseket is *hiedelmeknek* tartja. Ahogy szerinte hiedelmek a vallások tanai, dogmái is. Csakhogy – érvel ő – a tudományos hiedelmeket meg lehet cáfolni, újabb kutatás bármelyiket megváltoztathatja. A vallásos hiedelmek gránitból vannak, hatalmas kőépületek, piramisok, amelyeken egyáltalán nem vagy alig végeznek átalakítást új igazságok vagy az idő. Tudományt és vallást nem az választ el egymástól, hogy az egyik tényeket-törvényeket szab meg, hanem az, hogy míg mind a kettő hiedelem, az egyik esetében ezt elismerik, ebből indulnak ki, a másikról azt mondják: isten szava, szent és örök, nem szabad hozzányúlni.

Csányi ilyen formán megváltoztatja a sorrendet, az értékelést. A vallások magasabb rendűnek hirdetik tanításaikat, nemcsak azért, mert azokban minden igaz, hanem azért is, mert azok nem viszonylagosak. Csányi világossá teszi, hogy az emberi ismeretszerzés világában a viszonylagosság, tehát a továbblépés lehetősége a nagyobb érték, nem az örökérvényűség, hiszen a dolgok természeténél fogva ez csak látszat lehet.

*

Dráma és filozófia. Van-e valamilyen összefüggés a drámaírás és a filozófiai tevékenység között? Elsőre úgy tűnik: csak azokban a kultúrákban és országokban és nemzeteknél volt nagy drámairodalom, ahol volt filozófia is. Tehát az ógörögöknél, az angoloknál, a franciáknál, a németeknél és a skandinávoknál. Más kultúrákban, ahol nincsenek eredeti gondolkodók, a dráma is hiányzik. Mi jellegzetesen ilyenek vagyunk: se filozófiánk, se nagy drámairodalmunk nincs.

Három olyan nagy, ősi kultúrában, mint a kínai, a perzsa és az indiai nem volt dráma, pedig filozófia a legmagasabb-mélyebb szinten volt, csakhogy sose vált el teljesen a vallástól, pontosabban: se a vallásnak, se a filozófiának nem létezett az a külön-külön fogalma, amilyen Európában. Az ószövetségi kultúra annyira az egyistenhitre, Jahvéra összpontosult, annyira a próféták és más tanítók, valamint a mózesi törvények hatása alatt állt, hogy, mondjuk így, profán gondolkodás nem gyökerezhetett meg.

Végül is azt hiszem: beleszámítva az úgynevezett drámai-filozófiai költeményeket, mint a *Faust*, a *Peer Gynt*, *Az ember tragédiája* nálunk, melyekben a végső kérdések eleve a témák, a két műfaj közti összefüggés lényege a legnagyobb drámákban és tragédiákban is a *gondolkodás*. Az emberi egzisztencia megválaszolhatatlan miértjei éppúgy alapjai az *Oidipusz királynak*, az *Oresztésznek*, mint a *Hamletnek*, a *Lear királynak* vagy mint a *Cidnek*, a *Legyeknek*, a *Caligulának* és a *Homburg hercegének*, a *Tell Vilmosnak* vagy a *Marat halálának*. És talán ez az összefüggés a fő oka annak, hogy a tragédia, a dráma a legnehezebb irodalmi műfaj, és hogy olyan kevés van belőle a világon. Ezzel persze nem akarom azt mondani, hogy a drámaíró legyen filozófus, vagy hogy a filozófus legyen drámaíró (bár Sartre jó példa lehetne erre). Csak arról a szellemi légkörről beszélek, amelyre, úgy látszik, a drámaíróknak szüksége van, hogy filozófiai antinómiákat hús-vér művészetté varázsolhasson.

*

Hetvenöt év. A “nagy elbeszélést”, a befejezhetetlen regényt olvassuk naponta. Sajnos, az olvasó előbb befejeződik, mint a végig-nem-mondott és nem-mondható történet. “Und das ist Leben” (Rilke). Én is napról-napra várom a folytatást. Már hetvenöt éve. Szeretném még tovább, mondjuk, nyolcvanig.

Lehet ez cél?

Igen, ha nem csak a nagy, hol unalmas, hol izgalmas, hol fájdalmas és szörnyű, hol napfényes regényt olvasom, hanem gondolkodhatok és írhatok tovább, tehetek valamit ezután is, hogy én is regény lehessenek. Az egyik fejezet legalább.

*

Emlékek és férgek. Emlékek fúrnak át, mint hullát a férgek. Ó emlékek, emlékek, ó férgek, ó férgek!

*

A természet adottságai. Az összes vallások, filozófiák és irodalmi, művészeti mozgalmak, politikai reformok, forradalmak abban tévedtek eddig (és ezután is tévedni fognak!), hogy javíthatónak képelték a condition humaine-t, az emberei természetet, amely evolúciós torzulás (sikertelenség) következménye. Nem akarja egyetlen mozgalom sem elismerni, hogy ez lehetetlen, ez fából vaskarika. Nem akarnak belenyugodni, hogy csak részleges, apró védekező módszerek, hitek, lépések, politikai korrekciók lehetségesek. Egészében véve azonban az emberiség rossz úton jár, és nem etikai, társadalmi hibák, bűnök miatt. Nem: a természet

adottságai miatt, amelyek nem mindig válnak be, azaz csak részben válnak be a nagy újításai.

*

Prózai ujjgyakorlat. Szadai Ernő a futballpályán ismerte meg közelebről a Lábányi-fiúkat. Polgári iskolások voltak, és az év végi tornabemutatók futószámaiban együtt szerepeltek. A kisebbik Lébényi, Feri a százméteresben versenyzett, akárcsak Ernő. Ellenben bátyja, Vince hosszútávon, öt és tízezen, és az első lett. Egyébként is volt benne valami arisztokratikus, valami "ki-vagyok-éenség": magas termetére élesre vasalt hosszúnadrágot és fehér selyeminget szokott fölvenni. Világosbarna haját középen elválasztva, amerikai filmekben látott mintára, oldalra fésülve viselte. Már első polgárista korában volt egy kisebb, olcsóbb aranygyűrűje. A családban senki sem tudta, hol szerezte, mert nem beszélt róla, hogy azokról a 14-15 éves lányokról sem, akiknek nagy sikerrel udvarolt: olyan jó megjelenésű volt abban a vidéki környezetben, ahol a legtöbb fiú nem sokat törődött azzal, szülei milyen ócska göncöket erőltetnek rá.

*

A nyelvi ösztön haldoklása. Nehogy bárki azt higgye, a nyelvi ösztön ilyen arányú haldoklásának ellenére (melyet naponta megszenvedünk!) fönmaradhat a magyar kultúra!

*

Minden értelmezés-fordítás dolga. A dolgokhoz való viszonyunk végeredményben értelmezés-fordítás (interpretáció). Egy mai értelemben vett *Híszekegy* például így hangzana:

*Hiszek egy ősrobbanásban,
galaxisok és naprendszerek teremtőjében,
a mi földünkben...*

Vagy az *Úr* imája:

*Világegyetemünk, ki mindenütt vagy,
szenteltessék meg a te neved,
jőjjön el a te megismerésed,
világosodjék meg a te törvényed
minél nagyobb mértékben,
mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma is,
segíts kiigazítani tévedéseinket,
ahogy mi is kijavítjuk a te hibáidat
és szabadíts meg a gonosz tettektől...*

*

A nem-kezdet. Kezdetben volt a Nem-kezdet. Nem lehet föltételezni semmiféle általános világkezdetet. Nem lehet elképzelni tér és idő és energiasugárzás nélküli mindenséget, csak azt, hogy minden a föltételektől függően jelenik meg: az elektron, a proton, a neutron, az atom, a gén, a sejt, a plazma, az amőba, az élet, a lélek, a tudat, a szellem. Ha megvannak a kozmikus föltételei, megjelennek a csillagok, bolygók, a naprendszerek, galaxisok és törvények, melyek szerint a különféle formák, energiafajták, kőzet-, növény- és állatfajták benépesítenek egy-egy bolygót. Annak, amiről a Biblia beszél, nincs jele. Helyi, tehát egy-egy galaxis kezdetéről beszélhetünk, de akkor sem úgy, hogy: "Kezdetben volt az Ige, és az ige megtestesült", mert ez annyit jelent, hogy valamilyen természet, tehát létfeltéti szellemi erő (isten) hozta létre a dolgokat a semmiből.

Martin Rees (az Angol Királyi Csillagászati Intézet igazgatója) könyvében (*A kezdetek kezdete*, 1999) olvasom: "A világegyetem egy kezdeti eseményből, az »ősrobbanásból«, más szóval a »nagy bummból« keletkezett. Kitágult és lehűlt; a csillagok és galaxisok bonyolult rendszere, amit magunk körül látunk, milliárd évekkel később alakult ki; legalább egy csillag körül keringő legalább egy bolygón az atomok elég bonyolult lényekké álltak össze ahhoz, hogy elgondolkozzanak azon, ők maguk hogyan is jöttek létre... A világegyetem fejlődését egészen addig tudjuk visszakövetni, amikor a kora még csak egy másodperc volt... Az általunk megfigyelhető világegyetemben minden egy összetömörödött tűzgolyóval kezdődött, ami sokkal forróbb volt, mint a Nap közepe... Magukat a fizikai törvényeket is az ősrobbanás »szabta meg«." Miután Lord Rees a táguló világegyetem, a vörös eltolódás, az úgynevezett háttérsugárzás (az ősrobbanás óta a világűrben terjedő kozmikus hamu) és Einstein látomását is sorra veszi, kijelenti: "Nem hiszem, hogy kozmikus környezetünkről szerzett minden tudásunk ellenére a filozófusokkal és a teológusokkal való érintkezési felület alapján véve kicsit is más volna, mint Newton idejében".

Ez bizony meglep.

Számomra a XX. századi fizika és csillagászat együtt és külön-külön új ontológiai fölismeréseket jelent. Nem hiszem, hogy eljutottam volna mindenféle teleológiai gondolkodás leleplezéséig vagy a szubsztancia létének kizárásáig az efféle ismeretek híján. Nagyteljesítményű távcsöveink, különösen a néhány éve keringő űrteleszkóp, lehetővé teszik, hogy legalább tízmilliárd fényévre ellássunk a kozmoszban, de ez az egész univerzumnak (amit inkább multiverzumnak kell neveznünk!) csak kis része. Nekem nagyon sokat mond, hogy a mi galaxisunk, a Tejút központjából induló fénynek 25 ezer évre van szüksége ahhoz, hogy a Földet elérje. A Föld és a naprendszer, melyhez tartozik, tehát egy ötvenezer fényév hosszúságú, ovális alakú csillagtömeg bal sarkában helyezkedik el. Ez az elképzelhetetlen méretű halmaz a galaktikus középpont körül kering, és több mint 100 millió évre van szüksége egyetlen körbeforduláshoz. Ez már nekem a legnagyobb költészet, s ha ehhez még hozzáveszem, hogy legközelebbi galaxis-szomszédunk, az Androméda (melyet én általában Androméda-ködnek ismertem) 2 millió fényév távolságban van, és a nehézségi erő hatására másodpercenként 100 kilométeres sebességgel közeledik, ami azt jelenti: nagyjából 5 milliárd év múlva a két galaxis összeütközik, akkor, bár józan eszem megőrzöm, de nem tudok elképzelni ennél nagyobb verset. A mindenség emberen-tüli képességű költeményeket ír elénk. Miért ne változtatná meg ezzel filozófiánkat, önmagunk és a lét szemléletét? A keresztény tanítás istenképe, világvége-víziója ehhez képest csak falu széli mendemonda. Nem arról van szó, hogy a régi írárok és mitológiák kisszerűségét

kifogásoljam: mit tudhattak eleink arról, hogy vannak halmazok, melyek több száz galaxist foglalnak magukba? Csupán akkor ellenkezem, mikor még Hamvas és Várkonyi is (nemcsak a keresztyény egyházak!) meg van győződve arról: az eredendő bűn előtti ember tökéletes volt, mindent tudott égről és földről, csak azóta romlott meg a homo sapiens természete, és veszítette el normális ítélőképességét. Ennek éppen az ellenkezője igaz: Kopernikusz, Galilei, Newton, Fred Hoyle és a számítógépek használata óta, amikor a rádiócsillagászat még mélyebbre enged betekinteni a világűrbe, tudásunk olyan ugrásszerű mértékben nőtt, hogy arról még a sumeri vagy egyiptomi, kaldeai csillagfigyelőknek sem lehetett fogalmuk, nemhogy szegény Ádámnak, aki vadászni sem tudott, és valószínűleg gyümölcsökön, magokon és döghúson, csontokból kiszedett velőn élte nagyvadagnak kiszolgáltatót életét. Sokan még ma is tagadják az evolúciót, az ember állati eredetét, hiába tanúskodik azonos genetikánkról a DNS-spirál és a géntérkép. Még az okosabbak is azt mondják: sok milliárd év sem lehetett elég arra, hogy egyetlen protozoából kifejlődjön a végtelen számú növény- és állatfajta s az ember tudata. A nagyemlősöknek csakugyan igen sok időre van szükségük az alapvető változásokra, de a vírus percek alatt képes új fajt kifejleszteni magából, ha létét a gyógyszeres beavatkozás fenyegeti! Ilyen kis mikroszkopikus lényeknél az idő is mérhetetlenül lerövidül. A megváltozott föltételekhez való alkalmazkodás a fejlődés törvénye. Az természetes, hogy az asztrológusok között vita folyik az állandó és a változó világegyetem elméletéről. A supernova-jelenség egyre gondosabb és egyre jobb, nagyobb teleszkópokkal és számítógépekkel történő kutatása azonban aligha ad módot a statikus elképzelésekre. Az óriás csillagok-napok belsejében addig folyik a hidrogén átalakulása héliummá, míg az üzemanyag elfogy, az égítést hihetetlenül erős fényjelenséggel egyidejűleg összeroppan, atomjai, darabjai szétropulnak a térbe. A mindenütt működő gravitáció aztán új csillagot présel össze valahol a távolban. Pusztulás és újjászületés van tehát a multiverzumban is, akárcsak egy földi erdőben.

A teológiai, melyek mindennek tudják a magyarázatát, csupán történelmi vagy egyéni tragédiák esetében jelentik ki: Isten útjai kifürkészhetetlenek. Vagy megoldhatatlannak tűnő rejtélyek, csodák elfogadására a mindent eldöntő érvet: Isten számára nincs lehetetlen, Isten mindent megtehet. A fizikai, a biológiai, a csillagászati kutató nem mondhat ilyet. A filozófus még kevésbé: neki be kell ismernie, hogy elakadt, nem jutott tovább. Ez nagy hátránynak látszik, pedig ez a normális, ez "a mi legnagyobb bizonyosságunk, mely nekünk igaz, mély méltóságot ad" (Baudelaire). Ez kötelez a további, az abbahagyhatatlan kutatásra.

Miután megismertük a neutroncsillagok, a quazárok, a pulzárak, a fekete lyukak, a sötét anyag, a fekete energia (amely a gravitációt ellenpontozza), a galaxiscsírák, a felfűvódási elmélet fogalmát, és az ezekkel járó végtelen szakmai vitákat, nemigen fogadhatjuk el, hogy a világegyetem véges. Rees ezzel kapcsolatban ezt írja: "Bioszféránk 4.5 milliárd év alatt fejlődött ki. A Naprendszerre még további 5 milliárd év vár....A legtöbb embernek sokkal nehezebb elképzelni a végtelen múltat, mint a végtelen jövőt – úgy érezzük, kezdetnek muszáj volt lennie, de a végnek nem kell szükségszerűen eljőnie... Ha egy végtelen idő már eltelt, miért nem »épült le« már minden? Ez az érv meggyőző lehetne, ha egy zárt dobozra korlátozott statikus rendszerre vonatkozna, azonban sokkal kevésbé meggyőző egy nyitott, feltehetően végtelen és dinamikus rendszer esetében, mint amilyen a mi világegyetemünk".

Tudat, szellem nyomaira sehol sem bukkantak az asztrofizikusok. Arra viszont a legtávolabbi galaxishalmazok elemzése is bizonyosságot szolgáltat, hogy minden atomokból és atommagokból épül föl, éppúgy, mint a mi szervezetünk. Van Rees könyvében egy kifejezés, a "finomhangolás", annyit jelent: egy-egy kozmikus jelenségben vagy folyamatban számtalan tényezőnek kell véletlen pontossággal egyensúlyban lennie, hogy a rendszer működhessen. Ez a finomhangolás a földi vegetáció, élet és emberi tudat kialakulásának titka. Kivételek vagyunk, és ennek végiggondolása extatikus, de egyben félelmetes lelkiállapotban tart mindnyájunkat. Ez elől nem lehet kitérni. Egyik régi versem (nem én!) már tudta ezt:

*Napnak kellene születned,
magas fának vagy hegynek,
de a sötétben fújó
szél teremtett.*

*Mikor föltűnik végül a
csillagok hosszú házsora,
elhallgatsz és dermedten
kódorogsz haza.*

Gál Sándor

Barna füzet

Egy küzdelem lenyomatai 1963-2001

A feljegyzés elé

A bejegyzés szerint a barna füzetet, amelybe közel negyven éven át ezeket a feljegyzéseket, naplórészleteket írtam, 1963-ban vettem Komáromban. Feltehetően azért választottam ezt a barna fedelű füzetet, mert 1959 őszén, amikor bevonultam katonai szolgálatra, pontosan ilyen jegyzetfüzetet vittem magammal a seregbe. Ebbe az első füzetbe aztán a huszonhét hónapos szolgálat alatt írt verseimet "tisztáztam" le. Lehetett benne legalább nyolcvan-száz vers. De egy "éles riadó" éjszakai zúrzavarában ez az első barna fedelű füzet eltűnt. Így az *Arc nélküli szobrok* című első verseskötetem a valóságban a "második" lehetett volna, ha amazt el nem nyeli a karibi meg a berlini válság sumavai mocsárvilágba lobbanó intermezzója.

Nos, ez a második barna fedelű füzet aztán arra szolgált, hogy emberi és írói – íróvá-válási – küzdelmeim vélt és valós gondjait és gondolatait, elképzeléseit befogadja és őrizze. E közel négy évtized lenyomataiból egyszer régen *Papírmáglya* címen egy összeállítást publikáltam az *Irodalmi Szemlé*ben, később ez a jegyzet-sor a *Függőleges hullámzás* című kötetben is megjelent. A jelen összeállításban azonban ezek az akkor kiragadott részek visszakerültek abba a rendbe, amelyet az idő jelölt ki számukra. Így lett a rendetlenségből rendszer, vagy így jött létre a "rendszerelenség rendje".

Néhány helyen, hogy egy-egy utalás, esemény ma is érthető legyen, pár mondatos kiegészítéseket toldottam az egykor-írt szövegekhez. Ezt szükségesnek éreztem azért, hogy a közel négy évtizeden át vezetett feljegyzéseket azok is értsék, akik akkor még nem is éltek.

A rögtönzött följegyzésekben, naplórészekben minimális stilisztikai javításokat is végeztem, néhány helyen pedig kihagytam egy túlságosan személyesnek ítélt részt vagy mondatot.

Nem tudom, van-e, lesz-e valamikor is valamiféle haszna ezeknek a feljegyzéseknek, de bizonyára volt valamilyen szándéka velük a sorsnak és az időnek, ha nem veszték el úgy, ahogy az a másik, az eszmélkedés kezdeteinél.

Buzita, 2001. június

G. S.

Valahogy mindent el kell kezdeni. Két hónap alkotószabadság. Hiszem is, nem is, hogy igaz. Dolgozni kell. Írni – itt rá a lehetőség. Jön a próza: a Nagy Ismeretlen, a Furcsa Fertőzés, amely valahol a koponya legmélyén már él, s lassan növekszik, tudatosul.

A dolgok megvalósítása – akarat kérdése.

A vers – robbanás, pillanat-kiélés.

A próza – folytonosság, hatalmas erdőtüz. Lassan, nehezen gyullad, de soká ég és erős a tüze.

* * *

A szerelem csak önmagával mérhető. S most nem tudom a magamét mérjem E.-éhez, vagy az övét a magaméhoz.

A legnagyobb szerelem az, amelyikért lemondunk minden más asszony szerelméről egy asszony szerelméért. Azt hiszem, most ide jutottam. Szerelmes vagyok; s ez másfajta érzés, mint az, amit az eddigi asszonyok gyűjtöttek fel bennem. Hidegebb és forróbb. Várakozóbb és türelmetlenebb. Eddig azt hiszem, igazán csak a test érdekelt, de most a szellem is vele ragyog. Eggyé lett a kettő. Verseket írok. A ciklus címe: Piros akkordok. A Piros akkordok – készülődés. Készülődés az igazi versre. Előjáték.

Minden mozdulatára emlékszem. Keze, ha mozdul, képet alkot, eleven élő alakot... Mi lesz ebből?

* * *

A felejtés – menekülés a múlt elől.

Gondolkodni annyit jelent, mint lázadni.

Az alkotás – kielégülés.

Aki a munkát megunja, ne is kezdje el.

* * *

Befejeztem a *Piros akkordokat* (később a *Napéjegyenlőség című kötetben Napló címen jelent meg*), és a *Kőbe vésett neveket* (ez utóbbi pedig később a *Márvány lapba zárt nemzedék címet kapta ugyanebben a kötetemben*). Lehetne belőle egy új kötet. Mostanában szó esett "kisebb kötetek" kiadásáról, valami új sorozatba... Jól jönne. De én kételkedem, erősen kételkedem. A mi kiadónk gyakorlata még az írók felé soha nem fordított remény-arcot. De mit panaszodom, nekem még nem volt különösebb gondom. Sok a szerencsém...

Jól élek itthon. Talán túlságosan is jól. Kényelem, lehetőség az írásra. Ennek ellenére elégedetlen vagyok magammal. De ez meglehet, csupán számomra mutatkozik így. Végül is alig egy hónap alatt egy húszoldalas novella, a *Kőbe vésett nevek*, s a *Piros akkordok* teljes ciklusa készült el...

Nem tudom mi van a könyvemmel. (Az *Arc nélküli szobrok ezekben a napokban készült*). Semmit sem ír a kiadó, pedig ígérték, hogy elküldik a kefelenyomatokat. Mindegy, majd megnézem, ha Pozsonyban leszek. Szeretném remélni, hogy a sajtóellenőrökkel

(cenzorokat hívták így annak idején) nem lesz bajom, bár... Majd elvállik.

Nézem, figyelem az embereket. Micsoda szörnyű lelki nyomor! Micsoda közöny, közömbösség! Látom, érzem ezt a valóságot, de magyarázat rá sehol. Képtelen vagyok olyan fogalmakat, szavakat találni, amelyek pontosan fednék ezt a valóságot. S ez nagy baj! Ha valamire nem találok szavakat, akkor feltehetően egészen új jelenséggel állok szemben. Mégpedig egy kicsit se pozitív jelenséggel. Vajon megtalálom-é a lényegét ebben a szörnyű, mélyről fakadó állóvízben?!

S a képmutatás! Talpnyalás. Az egymást piszkítás. Soha nem volt talán ilyen méretű és ilyen alattomos. Mindenki mosolyog, de mi van a mosolyok mögött? Mi van a kedves szavak mögött? Csak üljön le bárki egy pohár bor mellé a kocsmában: olyan keserűséget, mint az emberek őszinte szavában, még regényben sem olvastam.

Az emberek nem tanultak meg élni.

* * *

Olvastam Camus *Pestisét* és a *Bukást*. Tegnapelőtt fejeztem be a *Kőbe vésett nevek* című verset. A végén, mintegy összefoglalásként ez a nyolc sor áll:

Nem az utód
a kortárs áll elétek
csak annyi a bűnöm
hogy még mindig élek
hogy ezen a földön
két lábamon járok
a csontjaitok felett
nőtt füvet kaszállok

Camus *Krisztusról* szólva ezt írja: "... ó, ki is gondolta volna, hogy nem az a bűn, ha mást a halálnak adunk, hanem ez, ha mi nem halunk meg."

Kísérleties. Szinte kiejtettem kezemből a könyvet. Még jó, hogy nem a hét elején olvastam, mert akkor aligha zártam, zárhattam volna a fenti sorokkal a verset. Most azonban két igazság találkozása igazolja egymást.

* * *

A Kóborlás – kísérlet. Lehet, hogy elég rosszul sikerült kísérlet, mindenesetre a versben a drámai konfliktus felé igyekeztem. (A Kóborlás soha nem jelent meg, de valahol még megvan).

Mert úgy érzem, a társadalmi összeütközésekből származó konfliktusok adják – és mindig is adták – a legerősebb drámai magot. A lírai költészet mindezt az egyéni keresztlél próbálta mindezt rögzíteni. Azt hiszem, eljutottunk odáig, hogy ezt összességében, hatásával és eredményével együtt kell visszavetíteni a társadalom mozdítóerőire, s magára az egyénre. Vagyis: megfordítani azt a folyamatot, amely eddig a költészet, a líra gyakorlata volt. Megfordítani a folyamatot? Mit eredményez ez? Érdekes kérdések. De: megvalósítható-e a gyakorlatban?

Megfordítani a vizek folyását?

* * *

Mai közhely: Változnak az idők, változnak az emberek. Változnak? Mintha csak a szavak változnának, nem a jelentésük. Mert mi a különbség egy valamikor bíró (falubíró) és a jelenlegi HNB elnök (nemzeti bizottság elnöke), a régi jegyző és a mai titkár között?! Semmi. Másféle hatalom adta jogokkal végzik ugyanazt a munkát, amit az elődeik élveztek szintén másféle hatalom adta joggal.

S a szövetkezet vezetői? Ez egy egészen új réteg. Már az "uraságnál" is "parancsra" jártak egykor az emberek. Ma is így mondják: "parancskiosztás." Nem lehet véletlen, hogy ugyanazzal a fogalommal jelölik a megváltozott folyamatot is. Vagyis a folyamat és a megjelölés – ugyanaz. A népi nyelv mindig pontosan fogalmazott. Az ösztönök pontosan kiválasztják a megfelelő meghatározásokat. "Parancskiosztás", "parancsba-menés" nem átmentett fogalmak, amelyeket még nem helyettesített jobbal a népi nyelv, hanem pontos megfelelői egy ténynek: hogy ma is parancsra végeznek minden munkát. Ha nem volna parancsoló, ott rothadna minden termés a földön, földeken. Vagy tényleg annyira elmaradott a nép, hogy parancsolók nélkül képtelen irányítani a sorsát?!

Nem az a baj, hogy valami nincs. Az a baj, hogy valami már van. S az emberek nem tudják, mit kezdjenek azzal, ami van.

* * *

A minap egy "kislánnyal" beszélgettem. Nem régen jött haza a kórházból, a szülészetben volt, abortuszt hajtottak rajta végre. Két hónappal ezelőtt fejezte be az általános iskola kilencedik osztályát. A probléma ami belém nyilalt, nem az elsősorban, ami történt, bár az sem hétköznapi érrefelé. Az a helyzet, hogy a lány kicsi korában egyik szemére megvakult; játszott a kutyával, s játék közben a kutya kiharapta az egyik szemét. Ma üvegszeme van. Ami pedig az egészben izgató: a nő testi fogyatékoságából eredő különleges igyekezet, hogy legalább annyi, de inkább több legyen másoknál, hogy elérhesse mindazt, amit a többiek. És ezért mindent kész feláldozni. Csak az a meglepő, hogy ilyen fiatalon megnyilatkozik ez a tudat alatt élő vágy. Nehéz feltételezni, hogy ami történt, tudatos indíték és cselekedet következménye volt. (Egyik novellám alapszituációja lett később ez a történet: Akinek fél szemét kiharapta a kutya.)

* * *

Ma befejeztem a második kötetemet. Kezdetben nem hittem, nem is mertem hinni abban, hogy képes leszek erre, ennyire. Egy hónap alatt készültem el vele, s közben még öt napig kirándulni voltam. A címe: *Kőbe vésett nevek*. (Később a kötet címe *Napéjegyenlőség* lett). Két ciklusra osztottam. Az első: *Negyed század*, a második *Nocturn*. A *Piros akkordok* cikluscím valahogy nem "ült." A "hocture" sokkal pontosabban fedi az elképzelést, s a megvalósult ciklus tartalmát.

Az emberek sokfélék. De mindig igazat adnak annak, akinek több a pénze, mint nekik.

A temető mindig vonzott, mindig érdekelt. Sejtelmes csendje, izgató titkai megragadták a fantáziámat. Történetek, emberi sorsok, tragédiák elevenedtek meg és fel egy-egy sírkő láttán, egy-egy ismerős név mögött. Itt fekszik az első kortársaim közül. Sorsa elmondhatatlan tragédia. Terhesen halálra rugdalta részeg férje. Huszonkét évesen halt meg. De itt nyugszik J. is, aki miután leszerelt, házasodni készült, de az esküvő előtt felakasztotta magát. Fejfáján olvasom, hogy "élt huszonkét évet", s a végén: "béke poraira." Tragédiák, közeli. Vajon mennyi van belőlük? Mennyi? Keserű és szomorú "témák", a kor tragédiái, összeütközései. Mintha mindegyik egy-egy lépcső lenne, amelyen felfelé – vagy lefelé? – lépeget a világ. Vagy csak a mi társadalmunk? S mindezt meg kéne írni... A temető nagy megőrző és nagy mesélő. Csak érteni kell a meséit.

Beteg vagyok, alkalmatlan bármilyen munkára. János jelenéseit olvastam, s most a hangulatomnak megfelelően egy komédiát szerkeszték össze, korigálva a "jelenéseket." Betegségűző mulatság. Hogy mi lesz belőle, egyáltalán nem érdekel. Krisztust összeházasítom Lucifer húgával – bárha Lucifernek aligha is van húga –, és Jánost úgy berúgatom (meg a többieket is), hogy könyörögni fognak egy kanálnyi szódabikarbónáért...

A náthám már lassan elmúlik, de most meg nem hallok; mindkét fülem bedugult. Holnap orvoshoz megyek. Brr! (A Jelenésekből az első felvonás elkészült, valahol ma is megvan).

Egy asszony szenvedései. Semmi beszéd, semmi elemzés, csupán a munka, az állandó rohanás-robotolás. Valószínűtlenül ható, s mégis jelen idejű valóság. Mit bír, mit tesz, s még a szerelemre is jut ideje, s hogy egyáltalán még tud szeretni... (Az időben nagy volt a kísértés, mégsem írtam meg – talán mert túl közelről láttam.)

Mi a művészi? Az, ami nem természetes; ami nem természetesen szép.(?) A művészi éppen az, ami nem természetesen szép. Ami természet-felett szép! Tehát nem az egyszerű szép a természetes!

A szerelem társadalom feletti – tehát internacionalista.

A kötetet átrendeztem. A Negyed századot szétbontottam. Talán Az ősz zsoltárai lesz az egyik ciklus, a másik pedig a Külön törvényű birodalom. Ennek mottója a Camus-idézet. A Nocturne marad. Csupán két új verssel bővítettem.

*Egy percre áldozz
annak, ki rendbe
tereli a betűket*

(P. Neruda)

Vajon boldogan hal meg az a légy, amely a mézbe fullad?

Hogy egyenlők vagyunk, mi emberek, az ott és akkor mutatkozik meg igazán, ha éhesek vagyunk.

Megkérdeztem egy fiatalasszonyt: mikor volt jobb, most, hogy férjnél van, vagy lánykorában? Azelőtt – mondta, és nézett valahová – rajtam keresztül – a semmibe.

Új fejezetet kezdek, mert az életemben is új fejezet kezdődik. "Ami volt, volt, átlépünk rajta", írtam egyik versemben, s most megpróbálom lehetséges-e az "átlépés". E. a "volt", az "emlék", egyre messzebb és messzebb kerül tőlem. Egyszerűen ostoba voltam, s önmagamot csaptam be. Ennyi az egész.

"Ha Gu Ba játszott a citerán, a madarak fölötté keringtek és a halak előjöttek a vízből. Wen, a Dzseng-ből való zenemester hallotta ezt. Elhagyta házát és követte Sziang mestert vándorútján. Három évig csak érintette ujjával a húrokat, anélkül, hogy dallam lett volna belőle. Sziang mester így szólt hozzá: »Térj vissza hazádba.«

Wan mester félretette a citerát, felsóhajtott és így szólt: »Nem az a baj, hogy nem tudom megfelelőképpen érinteni a húrokat, vagy nem tudok semmiféle dallamot alkotni; amit én akarok, az nem a húrokra, ami az én célom, az nem a hangokra vonatkozik. Amíg belül a szívemben ezt meg nem találom, addig külsőleg, hangszeren nem is tudom kifejezni. Ezért nem merem megmozdítani a kezemet, ezért nem merem érinteni a húrokat. De adj nekem még egy kis halasztást, és aztán vizsgálj meg, hogy mit tudok.«

(Igaz könyv az ősi eredetről /Csung Mü Dzszen Ging/ Lie Dzsi 350 körül megfogalmazott, de jóval korábbi legendából.)

Vettem egy házat Szencen. Ez azt jelenti, hogy az idén meg kell oldanom a megoldhatatlant: összerakni az árát... Eh, nem érdemes részletezni. Csak az a szörnyű, hogy a pénzért meg kell alázkodni, jámi egyik szerkesztőségéből a másikba, eladni az eladhatatlant – fillérekért. Kegyetlen élet, de valahogy kibírom. Csak egy év! Csak egy év, és soha sem kell megismételni.

A verseskötetettel bíbelődöm. Magasságos ég, micsoda kínos munka a válogatás; még ha jók volnának ezek a versek. De mindinkább látom, hogy nem azok. Talán amit most írok, a Napéjegyenlőség, talán ez az, amiből valami kijön.

Ha leírok mindent, amit elképzelek, s úgy, ahogy elképzelem, akkor abból vers lesz?

Ha amit látok, s ahogy azt csak én látom és leírom, az vers lesz?

Ha lehunyorom a szemem és csak a gondolataim látnak, akkor az vers lesz?

Megjelent az Arc nélküli szobrok. Idáig már volnánk. 1964. március 23.

Tegnap este a Lovicsek-vitán fúródott belém megint egy gondolat. (Ebben az időben Pozsonyban a megjelent kötetekről az írószövetség klubjában nyilvános vitákat tartottak). A regényben – Tűzvirág – szó van a szőlőkről, s ezzel valamit összefüggésbe hoztak. De nem ez a lényeg, hanem, hogy ez lehetett volna az igazi konfliktus, központi konfliktus, csak – vagy: de – itt is a látásmód döntött. Lovicsek az ökölemelgetésben látja a konfliktust, s nem a szőlőföldben. Viszont Hemingway Öreg halásza csak – s ez a lényeg – horgászik, s míg a nagy halat felfalják a cápák, éppen megérik a Nobel-díjra. S itt is csak a látásmódon múltott! Meglátni és megformálni a lényegét! Ez kell. Csak lényeges dolgokat szabad leírni. De nagyon nehéz elválasztani a lényegest a lényegtelenőtől.

Gondolkodni annyit jelent, mint lázadni.

A gondolkodó ember – egyén – és a tömeg. T.-vel vitatkozunk. Furcsa helyzet ez. Vitatkozunk, csak úgy, minden külön cél nélkül, s olyan hevesen, mintha ezzel az egész emberiség sorsán változtatni tudnánk.

Pár napja már olyan hangulatban vagyok, hogy nem hiszek semmiben. Remélem nem tart sokáig. Csak az a tudat izgat, hogy ez a teljes hitetlenség egy egész nemzedék sajátja. S az a rossz és döbbenetes, hogy pontosan az én nemzedékemé! A harmincas korosztály világképe teljesen felfordult, összekeveredett, és nem hiszem, hogy egyhamar valami elfogadhatóvá alakul, pontosabban: átalakul.(?!). Az a nemzedék ez, amely már kétszer veszítette el a hitét. Bizalmát? Azt is.

A múlt héten Komáromban voltam. Lovicsek Csillagszemű asszony, nem is tudom milyen műfajú színpadi alkotásának a bemutatóján. Lovicseknél az a baj, hogy nem tud gazdálkodni, nem tudja felmérni a lehetőségeket. A "drámában" négy olyan konfliktus is körvonalazódik, amely már önmagában is lehetőséget ad a dráma kibontakoztatására. Nem is tudom miért silányul az egész amolyan melodramává. Az "erkölcsi mondanivaló", amit én érzek ki belőle, hogy a bűnös "csillagszemű" csal, "házasságot tör", ennek ellenére ő arat erkölcsi győzelmet. Ám ezen túl a legnagyobb gyöngeség, hogy az alakok csak szerethetőnek tűnnek; ehhez persze az alakokat úgy kellett volna megformálnia a szerzőnek, hogy azok a színpadon egyéniségekké magasodjanak. De nem egyéniségek. Legegyszerűbben bizonyítható ez azzal, hogy ha a három Gaál szerepét akármelyikük mondaná – vagy akárki –, semmi se változna.

J. Anuoilh: Beckett, vagy Isten becsülete. Nagyszerű! Formailag is érdekes megoldás. Azt hiszem csak igazi nagyszínpadon – világszínpadon – lehetne tökéletesen színre vinni. Beckett kicsit rokon Shaw Ördög-cimborájával. Csak itt fordított az átalakulás. Ami persze nem zár ki semmit.

Kopernikus csaknem harminc évig gyűjtötte az adatokat a csillagokról egy kolostorban. Harmincéves megfigyelés! Fantasztikus. Én még harminc éve nem is élek, s ha elképzelem, hogy minden ember egy külön világ, emberbolygó, amit meg kell figyelni és felfedezni – beleborzong az ember még a gondolatába is.

Nekem hiába mondják, hogy vannak fegyverek a békéért s a béke ellen.

A fegyverek a háborúért vannak!

A halottaknak teljesen közömbös, hogy milyen gyártmányú fegyverrel lőtték keresztül a szívüket.

Viszont azt kell az élőknek megmagyarázni, hogy míg élnek, ne nézzék közömbösen a fegyvereket. Azokat se, amelyek onnan ide irányulnak, s azokat se, amelyek innen oda.

A halál az emberi kiteljesedés legnagyobbika.

Negyvenfokos láz. (Mégkísértem ilyen címen egy hosszabb verskompozíciót ími, elég sok el is készült belőle, de nem éreztem, hogy igazából jó lenne. Valahol megvan ma is).

“Az irodalom nem más, mint a még soha ki nem mondott szavak keresése.” (Szabó Pál)

Egy ember, akiről soha senki sem tudta, hogy magyar volt. Ez érdekes. Meg kell írni. (A Családi krónika első csírája).

Őszinte asszonyok. Este. Bor, nóta, részegség. Távol a világ. Minden fölösleges. Az egyetlen kiút az őszinteség. A gyűlölet lehet sokféle. Legborzasztóbb, ha az undorral él együtt. (Ebből is novella lehetett volna, de nem lett. Hogy miért, nem tudom).

Én csak azt mondom el, amit mindenki érez és tud. Ezért nem szabad, hogy úgy nézzetek az írásra, mintha az nem a tiétek lenne; úgy nézzetek az írásra, hogy ez a tiétek is, mert közösségi. A ti életek is benne van; törvénye ugyanaz, mint a ti törvényetek – egy az ember törvényével.

Tennessee Williams: Az ifjúság szép madara. Próbálom érteni ezt a világot, nem nagyon sikerül. Van benne valami távoli idegenség, s ugyanakkor valami borzalmasan emberi vonás. Hasonlóvá kellene formálni a Negyvenfokos lázat talán, csak a mi valóságunkkal telítve. Ha lesz időm rá, még egyszer elolvasom.

“... az író minden művéhez úgy fog hozzá, hogy az lesz az igazi. Aztán jön az elégedetlenség...” (Darvas József)

Osziip Mandelstam: 1891. Varsó. A harmincas években letartóztatták. A patkó-találó-ban írja:

*Az emberi ajkak,
ha többé nincs mit mondaniok
a legutoljára kimondott szavak alakját őrzik,
s a kéz is érzi a telt korsó nehezét
ha a felét már
elcsorgatta
az úton hazafelé.*

“Ne engedjük értetlenül elszállni a költemény zenéjét, hiszen a költészetet éppen az érti meg, aki azt keresi benne, ami hatásában a zene hatásával azonos.” (Fr. Schlegel)

Olvastam: Lorca – drámái; Clarie Sainte-Soline: Nyers dohány; Jurij Kazakov: Kettőn decemberben; J. D. Salinger: Ficánka bácsi...; Günter Grass: Balkezesek; Nerve Bazin: A puttony; Siegfried Lenz: A hiénák legkedvesebb eledele; Goethe: Faust.

Tolsztoj: Háború és béke. Az ember olvas, és hirtelen elfogja valamiféle félelem, hogy kihagy egy sort, vagy nem olvas végig egy mondatot a könyvben; félelem, hogy egy betű, egy gondolat nem válik kincsévé. Így olvasom a Háború és békét, ilyen félelemmel; nehogy egyetlen gondolata mellett úgy suhanjon el a tekintetem, hogy elveszítsem.

Napóleon alakja csak addig csodálatos, amíg az ember nem olvasta a Háború és békét.

“Ha a házasság célja a család, akkor az, aki azt akarja, hogy sok felesége vagy férje legyen, talán sok élvezetre tesz szert, de semmi esetre sem lesz családja.” (Tolsztoj)

A szétszórt dolgok elvesznek. Nem dokumentálhatjuk a népek történelmét. Ez áll a nemzetekre is, de még inkább a nemzetiségekre. A szlovákiai magyarságnak minden kincse szétszóródott, vagy helyesebben: nem lett összegyűjtve. Hol vannak az első köztársaság haladó mozgalmi hagyományai, hol van a szlovákiai magyarság népművészete, népdalok, népmesék, csipkék, hímzések, szőttek, kerámiák, fafaragások. Nincs sehol, mert nincs összegyűjtve. Szétszórtan hever, hányódik, sokszor értéktelen és fölöslegesnek nézett holmiként. Éppen ideje volna, hogy hozzálássunk az összegyűjtéséhez. Múzeumot kell létesíteni, múzeumot, amelyben elfér a szlovákiai magyarság minden, kallódó népi alkotása, kincse. Továbbá az irodalom, a publicisztika termékei, és mindaz, ami a környező népekhez való viszony megjavításának híd-szerepét betöltötte, vagy betöltheti. Lehetne ez a múzeum Komáromban, de Rimaszombat, Rozsnyó vagy Léva is szóba jöhetne, annál is inkább, mert e városokban vannak múzeumok.

Mindent össze kell gyűjteni, hogy megmaradjon! Különben lassan minden elpusztul, és ez felbecsülhetetlen érték eltékozlását jelenti!

Hogyan laknak nálunk az emberek? Mi is tulajdonképpen a lakáskultúra? Milyenek az igények? Mi formálja a falusi emberek ízlését e téren?

Olvastam: Henrich Böll: A dübörgő paták völgyében; V. Mihonoszov: Kuzmicsék estéj; E. Ionesco: A király halódik; Thomas Mann: Marió és a varázsló.

A semleges ember – embertelen ember.

A semleges emberek nincs felelősségtudata. A tudatosan semleges ember, megalkuvó ember, s emberségét önmaga előtt is elveszítette. Az egyén semlegessége: Pilátus-szerep – én nem ölök, de nem is akadályozom meg az ölést.

A semlegesség nem lehet elv, és út sem lehet.

Amit eddig tettem, az a költészet próbálgatása volt, de még nem a Költészet. De érzem, hogy van, egészen mélyen bennem egy költemény, érzem, tudom. Egy igazi költemény, de az nagyon fáj.

Olvastam: Kodolányi János: A vas fiai; Szerb Antal: A királyné nyaklánc; E. M. Remarque: Nyugaton a helyzet változatlan. Valamit megint tanultam. Újra kell olvasni. Már az iskolában kötelező olvasmánnyá kellene tenni. A világ minden országának minden iskolájában.

Olvastam: Lion Feuchtwanger: Goya; Arab költők – antológia.

Úgy állj elő, hogy nem az, amit te írnál:
az lesz a mű, mit néped lelke diktál.
(Illyés: Levél a partról)

“A vita mindenkinek sokkal nagyobb lelki kielégülést szerez, mint a gondolkodás, de megfoszt bennünket attól az esetleges lehetőségtől, hogy közelebb jussunk az igazsághoz...”

“...A szellemi nevelésnek sem természettudományos, sem hagyományos rendszere nem felel meg lehetőségeinknek, annak a munkának, amelyet el kell végeznünk, annak a világnak, amelyben el kellene kezdenünk élni.”

“A tudományos folyamatnak két mozzanata van. Az egyik: megérteni a természeti világot, a másik: uralkodni felette.” (C. P. Snow. Két kultúra)

Akinek fél szemét kiharapta a kutya, mondjuk novella, de mégsem így izgalmas. Inkább az alkotás, az írás szempontjából az egy téma lehetőségének maximális kihasználása. Nagyon lényeges számomra, hogy hogyan közelíteni az elágazásokat, csúcsokat és merüléseket vezető egyeneshez. Néha úgy merül fel előttem, mintha geometriával foglalkoznék: a vonalat függőlegesen metszik részekre, s e függőlegesek hosszúsága – magassága, illetve mélysége – az ösztönök szeizmográf-jelei, amelyeket ha összekötök, egy jelenség pontos ábráját kapom.

Valószínűnek tartom, hogy az egyenesre függőlegesen bocsájtott vonalak sűrűsége a teljességgel arányos. Vagyis, ha több ilyen függőleges esik az egyenesre, a részleteket pontosabban látni – és fordítva.

“– Ha felöltjük az egyenruhát – magyarázta Aldo Puglisi –, egy szervezett társadalom részévé válunk. Megszűnik az egyéniségünk, de megszűnik felelősségünk is. Attól a pillanattól kezdve, hogy uniformis van rajtunk, van, aki helyettünk is gondolkodik, helyettünk is óriási terveket sző, helyettünk is parancsol és határoz. És ez jelenti a gyermekkorunk végét.” (Marcelló Venturi: Fehér zászló Kaledónia felett)

“... a megismerés értékét tárgyilagossága, a művészet értékét viszont emberi mivolta határozza meg.”

“... olykor a műalkotás legmélyebb tartalma éppen az illető mű formája, tehát az a mód, ahogyan a téma tolmácsolásában megnyilatkozik az ember jelenléte.”

“A művésztől azt várjuk, hogy megsejtessék velünk mindazt, amit még nem tudunk önmagunkról, hogy kifejezzék annak kezdetét, ami még nem látható, de aminek csíráját már magában hordja korunk.”

“... a realizmus nem módszer, hanem magatartás.” (R. Garaudy: A realizmusról)

Guy Besse: A társadalmi gyakorlat és az elmélet.

A parasztember számára a föld birtoklása volt a fő cél, azért küzdött. A földéhség roppant ereje mozgatta minden cselekedetét. S amikor a birtokviszony változása a szövetkezetesítéssel megroppantotta az évezredek öszön-építményét, a parasztember máról-holnapra kezdett élni. Ehhez a számára nagyon is szokatlan életmódhoz kezdtek igazodni (?) tettei, s igazodnak még ma is. Olyan korszak ez, amely teli van belső összeütközéssel, ellentmondásokkal. A parasztság, ha csak tudat alatt is (?), keres valami kiutat, megoldást. Közben rabszolgaként dolgozik, s megpróbál alkalmazkodni az adott viszonyokhoz. Az a kérdés azonban, hogy képes-e erre a mai ötvenévesek nemzedéke?

Ha ezt történelmi viszonylatokban és összefüggésekben vizsgáljuk, olyan mérhetetlenül nagy – fordulat? – fordulóponthoz érünk el, amelynek irodalmi ábrázolása óriási lehetőségeket kínál.

Kísérletezem, s számomra nem az eredmény, hanem maga a kísérlet a fontos. (65. dec. 12.)

Ezeket a kísérleteket minden körülmény között vállalom; még akkor is, ha néhány közülük az unalomig monoton, vontatott és élvezhetetlen, mert hiszem, hogy csak az ilyen kísérletezéseken keresztül jutok, juthatok el az ismeretlen kezdeteihez, a megsejtett világ közelébe; oda, ahol a sejtések pontosan körvonalazható valósággá tömörülnek, értelmet és alakot öltenek. S hiszem, hogy egyszer elérek oda; ha nem volna meg ez a hitem – nem látnám értelmét az írásnak. (65. dec. 26.)

Nincsenek izmusok, csak nagy egyéniségek vannak. Alkotók, akiket csoportok, követők s magyarázók hada valamilyen “izmussá” kiált ki. Baudelaire vajon miért “szimbolista”? S Picasso mi az ördög? Semmi. Egyszerűen egyéniségek. Nagyok. Emberileg, s azon túl is, mert hatásuk – világhatás. S ez a lényeg!

“Hiába húzódunk félre, hiába rejtőzünk a tudományos kritika védőfalai mögé – egész lényünkkel érezzük a titkot, az óceán közelségét. Nincsenek többé akadályok! Szabadok vagyunk s magányosak... Ezzel a tragikummal a múlt századok semmilyen leigázott misztikumuk nem vetélkedhet. Soha nem érezték az emberek szívükben, hogy hinniük kell valamiben, és agyuk soha nem tudta ennyire, hogy nem lehet hinni.” (D. Sz. Merezschovszkij: A szimbolizmus.)

“Anyám Kipa, egy mese nyomán adta nekem a Szinuhe nevet, mert kedvelte a meséket, és az ő felfogása szerint veszélyek elől menekülve jutottam hozzájuk, a mesebeli Szinuhéhoz hasonlóan, aki a fáraó sátrában véletlenül szörnyű titkot tudott meg, ezért elmenekült, elbujdosott és százféle kaland közepette hosszú éveket töltött idegen országokban.

... remélte, hogy mindig megmenekülhetek a veszedelmektől és kikerülöm a balszerencsét. Ezért nevezett el Szinuhénak...”

(Mika Waltari: Színuhe)

“Az irodalom bizonyos tekintetben nem más, mint az emlékezet jövőtudatos teremtő aktusa. Az író: múlt, jelen, jövő egy emberben, egy személyben, egy funkcióban, egy elkötelezettségben. A szellem: erkölcs, és rendeltetésének eredője és summája: a lelkiismeret. Az írói magatartás alapállása a lelkiismerettel egyenlített vox humana. A vox humana az emberi értelem felelősségzava...” (Fábry Zoltán)

A magány, a némaság s a némulás verseit írom, az egyetlen hatalomét, amelyet magam felett érzek; mert minden leírt és kimondott szó, készülődés a halálra. (66. február 16.)

“A nemzedékek harcában gyakran kerülnek közös frontra a gyerekek és az aggastyánok: amazoktól származnak a jóslatok, emezek fejtik meg őket. A Természet beszél, s a tapasztaltság fordítja le a szavait; a felnőttek fogják be a szájukat.” (J. P. Sartre: Szavak)

“Egyszóval, mindent elkövetek annak érdekében, hogy kivonjam magam a világi hatalom alól: sem alatta nem akarok lenni, sem felette – hanem másutt. (Sartre: Szavak)

Elolvasva: Dosztojevszkij: A játékos (!!!)

“... hogy itt minden csupa csalás, szemfényvesztés, hókuszpókusz; hogy itt minden merő zagyvalék, itt nem lehet tudni, ki kicsoda, mi micsoda, és hogy mindeme szemfényvesztések meg rejtélyek ellenére is fáj valami, mégpedig minél több a rejtély, annál jobban fáj!” (Dosztojevszkij: Feljegyzések az egérlyukból)

Déry Tibor: Kiközösítő. Déry regénye nem kulcsregény, hanem jó regény, olyan, amelyet kevesen írtak, de amelyen már sok van a világirodalomban. (Ez a feljegyzés arra reagált, emlékszem, hogy Déry regényét valki “kulcsregénynek” nevezte, én viszont “csak” jó regénynek találtam – akkor.)

Augusztus végén leadtam a novelláskötetemet. A múlt héten fejeztem be egy novellát: Ahol ilyen nagyszerű a tavasz. Folytatásokban jön a Szabad Földművesben. (Rádióváltozata a Szép világ című kötetemben jelent meg 2000-ben; korábban a pozsonyi rádió magyar adása közvetítette a rádiójátékot.)

Megjelent a Napégyenlőség című verseskötetem. (1966. dec. 2.)

Július 1-jétől kaptam négy hónap alkotószabadságot. Befejezem a verseskötetet, s jó lenne ími néhány novellát, elbeszélést. A novelláskötetem hasábkorrektúráit átnéztem. Bizakodom. Úgy érzem, nem vallok szégyent. S ezt jó tudni. (A Nem voltam szent című kötetéről van szó).

Mostanában nagyon nehezen megy az írás. Talán a megváltozott viszonyok hatottak rám erősebben a vártnál; azt hiszem, így van. Még nem tudtam magamban feldolgozni a rengeteg élményanyagot. (Ekkor nősültem meg; 67. VII. 16.)

Updike: Kentaur. A sokágúság, a sokrétűség és mégis az egység regénye. Nagyon fontos és nagyon érdekes határokat dönt és döngtet. A megsejtett világ és a való világ határain jár, azt tágítja és szélesíti. Valami többet mond, mint amit leír, és amit az értelem felfog; az érzéseinket izgatja fel, és amit elér, az nem a cél, hanem az eszköz, s a lehetőség diadala.

Új verseskötetemet, a Harmadik próbát leadtam a kiadóba. (Ez lett volna a harmadik kötet, innen a cím, de később átdolgoztam, s Szabad vonulás címen jelent meg.) 1967. VIII. 22-én.

A világot fel kell bontani. Darabokra szedni, hogy megismerhessem. Mert ezt akarom. Szétdarabolni és újra összerakni

magamban. Nem szebbre és boldogabbra, hanem: tisztábbra. (67. szept. 8. – a “Nyár”-hoz; a Nyár: novella lett volna, de emlékezetem szerint nem készültem el vele, bár részletei ma is meglehetnek valahol.)

Ha magamról beszélek – az írásról beszélek. Ha leírom kétségeimet, egy pillanatra megszűnnek létezni; de ha újraolvasom, újra érzem őket. A vers és a próza között vergődöm már hosszú idő óta. Az egyik mintha kezdene elhagyni, s a másik mintha úrrá lenne rajtam. Úgy érzem, ez az elbizonytalanodás egy korszak lezárásának előjele. De mindez csupán megsejtés. A valóság az, hogy ami eddig volt, már nem elégít ki, s az is, hogy – bár ez ellentmondás lehet – nem tudok és nem is akarok lemondani arról se, ami pedig törvényszerűen el kell, hogy szakadjon egyszer tőlem, mint gyermek az anyjától. (67. okt. 21-én)

A valóságnak nincs tükörképe; a valóság egyértelmű, de nem hasonlít önmagához se. Több is, kevesebb is. Fantázia dolga.

Nehéz eldönteni, mi mikor ésszerű és helyes. Mert nagy különbség van a helyes és az ésszerű között.

Az évek elmúlnak, s változó világunkból sokan úgy lépnek ki az ajtón, hogy senki észre sem veszi őket: születtek, éltek, s meghaltak...

Megjelent a novelláskötetem: *Nem voltam szent.* (1968. január)

“Miért él az ember?

Hogy holnap megint csak dolgozzon.” (Norman Mailer: *Meztelenek és holtak*, 1968. január.)

Megjelent a *Most cez Dunaj* című antológia, a csehszlovákiai magyar költők verseiből. Kilenc versem van benne. A fordítások nagyon-nagyon gyatrák. De még így is több, mint a semmi.

A *Kör* dramatizált változatához: Nincs itt a klasszikus értelemben vett konfliktus; de ezek az emberek önmagukban hordják azt. Önmagukkal állnak szemben; a társadalommal – tudatosan, vagy anélkül –, amely létre hozta őket. Kőd-emberek, átjárnak önmagukon, anélkül, hogy tudnák ezt. (Annak idején a Matesz rendezője kért arra, hogy dolgozzam át színpadra az elbeszélést, amit el is végeztem, de bemutatására soha nem került sor.)

Olyat nem mondhatsz, amit már előtted nem mondtak volna.

Megjelent a *Szabad vonulás* című verseskötetem. (1969. december)

“Népmeséken aludjanak el esténként gyermekeink, s folytassák tovább álmaikban a királyfiak csodálatos kalandjait, így a gyermeknek a fülén keresztül szűrődik be a lelkébe szinte észrevétlenül a magyar nyelv fölséges muzsikája.” (Mikszáth)

A *Szabad vonulás*ért Madách-díjat kaptam. (1970. szept. 11.)

“No hát, ahogy mondtam: talán valójában nem fontos, hogy véget ér egy élet, ha az ember távolról nézi a dolgokat, csak az a rossz, mikor látjuk, hogyan nőnek fel, álmodnak az emberek...” (Onelio Jorge Cardoso: *Ahol a vizek fakadnak – Estela*)

“... nem arra vagyunk teremtve, hogy együtt mérjük ki újra meg újra, faltól falig, a közös börtönt.” (G. E. Clancier: *Tétova szerető*)

Megjelent a Múmia a fűben című novelláskötetem. (1971. jan. 5.)

Négy hónap alkotószabadság – március 1-jétől június végéig.

Leadtam a Kőlapok című verseskötetemet. (71. V. 7.)

Szeretnék nagyon vidám dolgokat írni, amitől úgy kacagnának az emberek, akárha napfény keveredik a vízesés jókedvével. És a józanságról is szeretnék írni, ami hasonlatos az érett alma ízéhez. Meg a tisztaságról, ami, miként a patak a forrás öléből, előbuggyan.

Uramisten, mennyire szeretnék! De hogy tegyem, mikor bennem semmi öröm nem lakozik már, s magam körül se jóságot, se tisztaságot nem látok.

Mire születtem, mi végre élek hát? S meddig tart még? Nagyon keserű, s néha már alig elviselhető. Fázom, kegyetlen hideg fog körül. Nincs semmim. Mindent elveszítettem, csak az elmékezet maradt, az emlékezés minden hasogató kínjával. S az ész, az értelem hiába követeli a józan továbbélést, hiába rakja elém a maga tényeit, hiába igazolja érvekkel, hogy vannak értelmes dolgaim, amiért s amikért élni érdemes. Van bennem valami megfoghatatlan és kielemezhetetlen szakadás, a kétségbeesés szakadék-mélye, amelybe az értelem minden érve kőként belezuhan.

Mert egyedül maradtam belülről, végérvényesen és feloldhatatlanul. Napok óta felém se néz senki; néha a telefon elé állok, és várom, hogy megszólaljon. Hiányzik az emberi hang. De nincs hívás, nincs semmi, semmi.

Semmi és senki.

Maradna a munka – megváltásnak.

Az írás – értelmes cselekedetnek.

De mindig arra kell rádöbennem, hogy rajtam kívül senkinek se fontos, írok-e. Ha fontos volna, érezném, valamit éreznem kellene. (71.9.8.)

A Lenyaka és kiközösítve című novellám a Múmia a fűben című kötetbe tartozik. Ott a helye, mert ott volt, de ki kellett vennem, hogy a kötet megjelenhessen. (Kétezerben a Szép világ című kötet címadó novellája lett; a címváltoztatás azt hiszem indokolt volt. Pontosabban fedi a tartalmát).

1971. Szilveszter éjszakája.

Hogyan győzedelmeskedhetnék önmagam felett?

Nem tudom. Nem jó tudni. Nem tudni még rosszabb.

A halál.

A fények.

A sötétség és a fények.

Magam vagyok sötétség és fények foglya.

Az időt érzem, az idő csődjét magamban.

Azt a csődöt, amihez elérkeztem.

Azt az értelmetlenséget, amit érzek.

Az üres utcák félelmetes csendjét.

A semmit.

A Semmi – a Halál.

Üresség bent és kint.

Éjfél előtt az az örült gondolatom támadt, hogy kirepülök az ablakon. Később rájöttem, hogy nem is olyan örült gondolat.

Mert mire is az olyan élet, mint az enyém?!

Semmire se való.

A magány – mint az enyém – tulajdonképpen már halál, vagy legalábbis egyenlő a halállal.

Nem tudom, fáj-e ez az éjszaka, ez az egyedüllét. Már nem tudom, milyen a fájdalom. Semmit se tudok.

Az öngyilkosság – gyávaság.

A szilveszter éjszaka nem a meghalás ideje.

De milyen élet vár rám a szilveszter éjszaka után?

Csak ugyanaz, mindig és újra csak ugyanaz, ami előtte volt: egyedül a csenddel, egyedül az idővel, egyedül önmagammal, egyedül a mindenséggel.

Börtöne vagyok magamnak.

Ötszáz évvel korábban kellett volna születnem, vagy ötszáz évvel később.

Mindjárt éjfél lesz.

1972.

Van egy üveg pezsgóm.

Kinek kívánjak boldog új évet?!

Kivel koccintsak?

A Halállal.

– Hát szervusz, Halál! Boldog új esztendőt!

Kinyitottam az ablakot, és...

Valami véget ért bennem.

Nincs bennem öröm, se félelem, csak valami iszonyatos mélységű magány.

Van valami, amiről nem lehet beszélni.

Rettenetes dolog, hogy még mindig élek.

Lassan már nyolc hónapja, hogy utoljára írtam ide valamit. Azóta a lényegen nem sok változott. Néha azon csodálkozom, hogy még élni tudok. Anyagilag teljesen tönkre mentem, négy-öt nap múlva már kenyeret se tudok venni, s ez az egész évem ilyen. Hiába dolgozom, hiába írok, a pénz, amit kapok, csak arra elég, hogy betömjem a réseket. Kellene egy tisztességes öltöny, de arról álmodni se merek. A valóság a következő:

Havi 2200 korona az alapfizetésem

ebből 455 korona adólevonás

300 korona Zsoltira

300 korona lakáskölcsön-törlesztés

377 korona lakbér

135 korona a villany, tévé, telefon, stb.

Vagyis 1567 koronát nem is látok a fizetésemből. Tehát havi 633 koronából kell megélnem, ami napi 22 koronát jelent. Itt tartok 1972. augusztus 29-én. (Ami ebből számomra a legszomorúbb, hogy arra kényszerültem, hogy a teljes – hűszkötetes – Révay Nagylexikont el kellett adnom. Valóban nem volt akkor pénzem már kenyérré se. Egyébként a Révayért kereken egyezer koronát kaptam.)

Soha ne gondolj arra, hogy mi történhet veled.

Arra gondolj, ami történik.

“Mindenütt a magányosságra kárhoztatottak kezdik kikovácsolni az új párbeszéd szavait.” (Octavio Paz: Fekete sugarak) (Paz mondata később az Első osztályú magány című novelláskötetem mottója lett.)

1973.

Január 9-én befejeztem az Első osztályú magány című novelláskötetemet.

Március 12-től április 6-ig kórházban voltam.

Április 11-én megjelent a Kőlapok című verseskötetem.

Az író furcsa szülötte a világnak. Ahány van belőle, annyiféle. Két egyformát még hírből se találni. Ezért minden író egy külön világ – szépséges, meggyötört, összetört, vagy összetörhető, de mindig és újra összerakható mindenség. (73. ápr. 24.)

A Kőlapok törvénye a tagadás; a tagadás pedig a szabadság lehetősége.

Ez az az ország, ahol semmit nem bocsájtanak meg nekünk.

A költészet törvénye ott kezdődik, ahol megszűnik a mélység, és a magasság. (73. szept. 24.)

1974.

A Röptében síró madár. A legrégebb emlékekkel, a tűzzel kezdeni; amikor leégett a ház – ehhez az első tűzhöz kötődik minden későbbi tűz, égés, korom, szenny –, vagyis az egész élet; a diszkriminációk, a hit elvesztése, a semmi sokéves átka – a leégett föld s a leégett gabonaasztagok, a megégett tankok, s a tankokba beleégett emberek – végig, mind az első tűzhöz kötődnek.

A legelemibb eszközökről, amiket használtunk: kés, villa, kanál, asztal, szék; a téka, a kasznyi, csészék, bögrék, edények – egy fületlen, öntött kézkormányú lábas; palacsintasütő, mákdaráló – micsoda fontos kellékek, kellékei az életünknek, s szinte alig esik róluk szó... (A Rőptében síró madár regénycím lett volna. De később az a szándék érlelődött meg bennem, hogy mindezt egy trilógiában írom meg. Lett volna a Jelentés a folyónak, Jelentés az időnek, a Jelentés az elmúlásnak. A hetvenes években neki is fogtam a megvalósításnak, de csupán a Jelentés a folyónak-ból készült el mintegy kétszáz oldalnyi szöveg. Ebből több részlet meg is jelent különböző lapokban, folyóiratokban.)

A szemeket nem lehet lelőni. (Zsolti fiam megállapítása, kb. négyéves korában; még Szencen közölte ezt a tényt velem.)

Befejeztem a Tisztább havakra című verseskötetet.

Jelszó: Előre fiatalok! Tiétek a halál!

Az ember természeténél fogva pesszimista. Ez nem ideológiai kérdés – ez egyszerűen fiziológiai tény.

Hozzáfogtam a Rőptében síró madárhoz. Ha a szemem és a fenekem kibírja, 1980-ra megírom. Tizenöt évnyi töprengés után, hatévnyi munka – ezt az esélyt még megadom magamnak, ezt az erőpróbát vállalom. Ha nem sikerül, csak az bizonyosodik be, hogy a nagyepikát nem nekem találták ki.

Az írás értelme abban van, hogy a máról mit tud rögzíteni és elmondani – megőrizni – a holnap számára.

*A legutóbbi népszámlálás szerint Szlovákiában
12,7 százalék magyar állampolgár él
440 faluban 50 százalékos az arány
352 faluban 70 százalékon felüli.*

A 230-as számú kormányrendelet!!!?

Megjelent az Első osztályú magány. (1974. december 20.)

Ha ma az lennék, aki tegnap voltam, akkor ne érjem meg a holnapot. Nem volnék rá méltó. (74. szept. 17.)

Valahol ezt olvastam: "A pelenka és a halotti lepel egyaránt fehér. És egyaránt büdös."

Az én időm csak a te időd folytatása.

Az irodalomban a mérték is változik, nem csak a mérmivaló. (75.III.7.)

Kislányunk született – Éva. (1975. III. 28)

Elkészültem a válogatott verseimmel (Ünnep) és egy riportkötettel (Ahol a vizek találkoznak), s mindkét kéziratot a Madách Kiadónak adtam. (75. szeptember: A válogatott versek kiadása későbbre halasztódott; helyette a Kavicshegyeket adták ki. A riportkötet pedig később a Liliomos kürtök címen jelent meg).

Gond és gondolat együtt él, együtt jár. Nyelvünk pontosan jelöl. A gondban lévő ember, gondolkodó ember, a gondtalanul élő, gondolattalan. (75. október)

Az 1975-ös nemzetiségi díjra ketten voltunk jelöltek: Zsélyi Nagy Lajos és én. A döntés után való napon a szerkesztőségben (Hét) Egri Viktor megfogta a kabátom gombját, magához húzott és ezt mondta: "Nem javasoltalak a nemzetiségi díjra. Te még ráérsz."

Előtte egy héttel jelent meg az Alföld októberi száma, amelyből kimaradt Egri. Szegény, azt hitte, én hagytam ki. Pedig nem. Szóba se jött a neve a különszám összeállításakor. És ő, a humanista író azonnal "visszaütött." Csupa emberségből. Hát nem gyönyörű a mi kicsi, nemzetiségi világunk?! (76. január)

(Most ide kicsit bővebb magyarázat szükséges. Elsőül, hogy azt a bizonyos nemzetiségi díjat Zsélyi Nagy Lajos sem kapta meg akkor. Hogy kinek adták, arra ma már nem emlékszem. Nem is lényeges.)

Hanem az Alföld különszámának utóhangjairól, hogy megmaradjon, szólnom kell. Az 1975-ös Fábry-Napokon jelen volt Görömbei András és Vojtech Kondrót is. Itt nálunk, a tizenkettedik emeleten vetődött fel az a lehetőség, hogy a kortárs szlovák, illetve szlovákiai magyar irodalomból a debreceni Alföld egy különszámában szemelvényeket közölne. A szlovák anyag válogatását Kondrót vállalta azzal, hogy a fordítások szervezésében én is segíteni fogok. A magyar "anyag" összegyűjtését részben Görömbei András, részben én vállaltam. A munka meg is indult, s az Alföld "szlovákiai száma" meg is jelent. Nos, ebből a számból maradt ki Egri Viktor, Szabó Béla, Csanda Sándor és még néhányan. A szlovák Írószövetség Magyar Szekciója erre az összeállításra a maga módján reagált. Egy "állásfoglalást" készített, amelyet egyrészt Kovács Kálmán főszerkesztőnek, másrészt "Szabolcsi Miklós elvtársnak" küldtek el. A nevezetes "állásfoglalás" egy másolatát aztán én is megkaptam, de mivel nem illeszkedik szervesen a Barna füzet jegyzetanyagához, más alkalommal, s más helyütt közlöm majd.)

Megjelent a Csikótánc és a Tisztább havakra című kötetek. A Csikótáncnak még tavaly el kellett volna készülnie – el is készült –, de a kassai nyomda leégett, s benne égett akkor a Csikótánc is. Annak idején a nyomdából kihoztam egy ívet – az egész kötet alig több ennél –, s az megmaradt. Beköttem, s most, hogy végre egyéves késéssel újra elkészült, kiderült, hogy az első, ami megégett, nyomdahibás volt. Az egyik grafikát két lapra nyomták. Így lett a véletlenül elhozott akkori ív – könyvritkaság. Egyetlen példány van belőle ezen a világon.

A Tisztább havakra megjelenésének történetéhez tartozik, hogy az első példányt, amit kézbe vehettem, Szaszák Gyuri az antikváriumban vette meg, s még nem volt engedélyezve a terjesztése. Amint kiderült, valaki nyomdász adta el – két koronáért darabját, más friss kiadványokkal együtt. (76. március-május)

"... a veszélyeztetett nemzeti létet, nemzeti tudatot csak az irodalom segítségével sikerült megóvni, megtartani." (Boris Paternu: Pogladi na slovenska knjiflevnost)

76. X. 1.: Kint jártam gombázni. Versekét küldtem az Új Szónak és a Nőnek. A Vasápmapi Új Szóban egy versem közlik a Csikótánc-kötetből, a gyermekrovatban. A Kortárs 10. számában Görömbei András Varga Imre Crusoe-szaltók című könyvről írt szép méltatást. Riport a Hétnak. Napos, szeles, hűvös idő.

X. 2. Szombat. Nyugodt nap. Otthon. A lányunk megégette az ujját. Bögött egy sort, a "zsizsit" ezután biztosan elkerüli. (Gombaleves, csülökpörkölt, krumpli, spenót.) Vettem egy üveg Becherovkát és kávé a Tuzexben. Kellemes idő, de napsütés nélkül. A levegő nagyon párás.

Fecsó Pali telefonált, hogy a Csemadok tomai helyi szervezete Stózsra megy a Fábry-házat megnézni. Megkértem, hogy írjon róla egy rövid cikket a Hétnak. Kell a propagálás. Jó ötlet, hogy a helyi szervezetek meglátogathatják a Fábry-házat.

X. 3. Vasárnap. Békemaráton. A japán Szó nyerte. Kint voltunk a startnál. A befutást a TV-ben néztük. Ratkónak és Török Elemérnek írtam levelet. Fáradt vagyok. Sok volt az elmúlt hét. Pihenni kellene.

A rádióban, az Egy hazában című műsorban Csáki Karcsi írását olvasták be a Csikótáncról; a régi hazai recept szerint: valamivel többet dicsért, mint elmarasztalt. Szerencsére, sokkal régebben ismerem, hogy abban a könyvecskében, mi van; jó és kevésbé jó – együtt.

Meleg, fülledt, párás idő.

X. 4. Hétfő. Elkészültem az A folyó és a máglya című elbeszéléssel. A Hétnak küldtem. Délután Batta Gyuri látogatott meg. A nyáron ígértem az egyik decemberi számba a Kis Építőnek egy verses mesét – 20-ig megcsinálom. Megbeszéltem vele egy régebbi tervemet, hogy írok egy kb. 15-20 folytatásból álló mese-sorozatot. A lényege a mi történelmünk, sorsunk, de átplántálva a madarak társadalmába. Jövő szeptembertől kezdve tíz hónapon át közölné. (Batta Gy. az időben a Kis Építő című lap főszerkesztője volt. A mesesorozatból semmi se lett, hogy miért nem, arra ma már nem emlékszem.)

X. 5. Kedd. Gombázni voltam délelőtt. Délután Csemadok-ügyeket intéztem a szombati válaszmányi ülésel kapcsolatban. A verses meséből írtam vagy ötven sort. Gond lesz összefogni, hogy két oldalra kiférjen a Kis Építőben. (A bűvös virágról van szó.)

Délig ködös volt az idő.

X. 6. Szerda. A Bodrogközben jártam. Török Eleméréknél szálltam meg. Nagyráskán egy riporthoz gyűjtöttem anyagot; két nagyon érdekes öregemberrel ismerkedtem meg – Tamás Pál és Popély Sándor –, mindketten 77 évesek. Az utóbbinak közel ötszáz különböző dal, nóta, katona- és huszámóta címe van felírva egy kis narancsszínű noteszbe. Sokat fényképeztem, diákat is.

Rettenetes esőben utaztam odafelé, de délutánra már elállt a zápor, úgyhogy Elemérrel kimentünk a Latorcára, és a "kubikokban" csukáztunk, de semmi eredmény.

X. 7. Csütörtök. Ugyanaz, mint tegnap. Este későn érkeztem haza.

X. 8. Péntek. A mesét írtam, javítottam, ami csak félig sikerült. Gágyor volt itt vagy egy órát, délután pedig Boda Ferivel a járási bizottság jövő évi tervét készítettük elő. Semmi érdekes.

X. 9. Szombat. Somodifürdő; Csemadok járási válaszmány, a jövő évi munkatervet azzal nyitottam meg, hogy minden hónapban, minden helyi szervezetben egy akciót kell rendezni. A szervezeti életre az érdektelenség a jellemző. Egész nap erős gyomorfájásom volt. Estére 38,8 °C a lázam. Nagyon kimerültnék érzem magamat, sokat fáj a fejem. Ködös, nyirkos idő egész nap.

X. 10. Vasárnap. Már lényegesen jobban érzem magamat, de nagyon legyengített a láz. Délután vagy három óra hosszat aludtam. Ozsvald Árpai telefonált Szepsiből azzal, hogy holnap bejön Kassára. Próbáltam olvasni – újraolvasni – Fábry Európa elrablását, de nem nagyon tudok a szövegre figyelni. Még fáj a fejem. Ma kint se voltam. Ködös az idő.

X. 11. Hétfő. Délelőtt meglátogattam Ozsvald Árpai. Sógomójénél volt az ideggyógyászat. Árpai elég rosszul néz ki, s folyamatosan ugyanazt ismétli; mintha valamiféle büntudata lenne, s ezért állandóan magyarázkodnia kellene. Elmondta ezen túl, hogy leadta az új verseskötetét *Hogyha meghal a tenger címmel*. Azt is elmondta, hogy a *Folyó* és a *máglya* című elbeszélése folytatásokban jön a Hétben. Az állapotom változatlan. Fáj a gyomrom, de elviselhető. Csak nagyon gyengének érzem magamat. Szokatlanul meleg az idő, de ködös. Igaz, a mesét befejeztem, a címe: *A bűvös virág*.

X. 12. Kedd. Battának elküldtem a *Bűvös virágot*, Balogh Edgárnak pedig a *Napjainkban megjelent Fagy terelget* című, neki ajánlott versemet. Belefogtam az itt minden évszak ősz című vers első részébe. Délelőtt köd, estére kiderült az ég. Bosszant, hogy visszaadtam a repülőjegyet. A gyomrom lasan javul, de még mindig vannak fájdalmaim.

X. 13. Szerda. Az éjféle gyorsal Pozsonyba utaztam. Délelőtt a Madách Kiadóban Fonod Zoltánnal a három itt lévő kéziratot sorsát beszéltem meg. Olvastam Tózsér (riportok) és Koncsol (válogatott versek) lektori véleményét. Tózsérral egyet értek, de nem mindenben; csak a kötet első részét illetően. Koncsollal ellenben nem, mert amit ő ajánl, az érdekes lehet, de nem válogatott versek lennének, hanem eddigi munkám valamiféle esszenciája – egy vékonyka kötetben. Ezt nem tudom elfogadni, mert szélsőséges vélemény. Este Várkonyon író-olvasó találkozó, együtt Varga Erzsivel. Ott volt Szigeti Laci is és Bereck Jóska. Délután Tóth Lacinál a Cseh-szlovákia-Románia meccset néztük meg (3:2). Meleg, kellemes idő.

X. 14. Csütörtök. Délelőtt szerkesztőségi gyűlés. A déli géppel repültem haza. Már egészen jól érzem magamat, de még mindig érzem, hogy van gyomrom.

X. 15. Péntek. Semmi különös. Riport. Esik az eső.

X. 16. Szombat. A riportot fejeztem be. Az idő elromlott. Esik és hűvös van.

X. 17. Vasárnap. Szesztán voltunk látogatóban. Idegesített az autó, a gyújtással van baj. Ha pénzem volna, vennék helyette másikat. De pénz nincs. Esik az eső. A Vasámapi Új Szóban Mészáros László a *Fényes reggel* című novellámról írt jegyzetet; a lap közli a novellát, a gyermekrovatban pedig egy versemet.

X. 18. Hétfő. Reggel Pozsonyba repültem. Csalányival, Bábival és Csandával találkoztam. Csanda szerint Fábrynak 1945–1948 közötti időből naplója maradt, kb. 300 oldal gépelve. Egy példány állítólag Nagyidai Ernő bácsinál van. Meg kell keresni!!! Éjszaka utaztam haza. (Mint később kiderült, Csandának igaza volt. Nagyidai Ernő bácsinak valóban birtokában volt egy példány, de ahogy velem közölte, "eladta" azt. Ezt követően tovább nem érdeklődtem nála Fábry naplója felől. Az akkor keresett titokzatos napló a rendszerváltás után megjelent.)

X. 19. Kedd. Semmi különös. Fáradt, kialvatlan voltam az utazástól, s az egészségem sincs rendben. Az idő tiszta, szép.

X. 20. Szerda. Bodroglközben jártam. Török Elemérrel és Gyimes Gyurival beszéltem. Gyuri csodálatosan szép vadkant lőtt, agyarának a hossza 26 centi és teljesen szabályos. Szép, őszi idő.

X. 21. Csütörtök. A bodroglközi filmeket adtam be előhívásra. Leveleket írtam Ratkónak, Zimonyinak. Az idő hideg, reggel megérkezett az első dér, de később kisütött a nap.

X. 22. Péntek. Készülődés a holnapi útra Debrecenbe. Autókarbantartás, bevásárlás. Viszonylag jól érzem magamat. Az idő borult.

X. 23. Szombat. Reggel sűrű ködben indultunk Debrecenbe Görömbeiekhez. Sátoraljaújhely – Tokaj – Nyíregyháza az útvonal. Délelőtt 11 óra körül érkezünk meg. Éjfélig beszélgettünk; Pálfi Istvánnal – Picur – is találkoztam. A lényeg: hogy más-más oldalról látjuk – s éljük. Bandi inkább engem igazolt. Az volt a tervünk, hogy már ma este hazajövünk, de nem lehetett. Örülök a találkozásoknak.

X.24. Vasárnap. Délre értünk haza, itthon: a kicsi Éva beteg. Megkezdjük a gyógyítást. Hazafelé egy fél órára megálltunk Nagykállóban Ratkóéknál. Skóránéknál is voltunk. Miklóst az operációja óta most látom először. Úgy látszik, rendbe jött, mert teljes erővel politizál. Ratkó is jól van, láthatóan sokat javult az állapota, hangulata derűs. Ír – azt mondta – "valami esztétikát". Az idő szép, napsütéses. (Skórán Miklós doktor, gyógyszerész, Ratkó egyik nagyállói barátja, segítője.)

X. 25. Hétfő. Egész nap itthon. A kicsi Éva állapota szinte változatlan. Írni kellett volna, de túlságosan fáradt voltam. Az idő még mindig szép. Délelőtt villamosoztunk Évivel – először az életében. Egyébként nagyon fegyelmezett volt. Teljes a szélcsend, ami Kassán szokatlan jelenség.

X. 26. Kedd. Kora reggeltől riportot írtam. Délután sétáltunk. Fóti Sanyi írt Oroszkaról, hogy az író-olvasó találkozó elmarad. Azonnal írtam Ratkónak, hogy ne jöjjön. Napsütés.

X. 27. Szerda. Délelőtt Ozsvad és Varga János látogatott meg. A Hét nyomdai-műszaki kérdéseit beszéltem meg. 1977. január elsejétől ismét minden héten megjelenik a lap. Ady és Fábry Zoltán évfordulójára való elképzeléseimet is elmondtam. Azt hiszem, meg is valósítjuk azokat. Délután Nagyida Ernő bácsival beszéltem. Megállapodtunk, hogy hétfőn meglátogatom. Szép, derűs, napos idő. (Varga János a Hét főszerkesztője volt, Ozsvald pedig a helyettese ebben az időben. A Hét újbóli hetenkénti megjelenésével kapcsolatban az volt a helyzet, hogy az előző évben a kassai nyomda leégett, aminek következtében a lap rendszeres megjelentetése nem volt lehetséges, ám ekkorra befejezték a nyomda rekonstrukcióját, s a Hét ismét hetente került az olvasókhoz.)

X. 28. Csütörtök. Délelőtt készülődés, délután pedig utaztunk Búcsra. Az utazás kellemes volt, s az idő szép. Otthon semmi változás. A két öreg tovább küszködik, s fizeti öcsém adósságát.

X. 29. Péntek. Hajnalban kimentünk vadkacsázni, de a kacsák elkerültek. Nem láttam semmit. Délben újra kimentünk. Két fácán és egy nyúl esett. A kis Aszu szépen dolgozik, pedig még csak öt hónapos. Az estéli kacsázás se volt eredményesebb a reggelinél. A kis Évi egész nap a tyúk és a kacsák között volt. Már szépen beszél.

X. 30. Szombat. Egész nap Vilma húgoméknál voltunk Izsán az új lakásban, délután beszaladtunk Komáromba is.

X. 31. Vasárnap. Utazás haza.

XI. 1. Hétfő. Zalabai írt. Hirtelenjében a válogatott kötetem lett a fontos, viszont sem a Héterdő, sem az Ahol a vizek találkoznak kiadása nem jön számításba. Holott két héttel ezelőtt még pont fordítva volt a Fónoddal való megegyezés után. (A Héterdő csupán a kilencvenes évek elején jelent meg. Az Ahol a vizek találkoznak később a Liliomos kürtök címen jelent meg.)

XI. 2. Kedd. Királyhelmeceen betlehemi népi szokásokat gyűjtöttem.

XI. 3. Szerda. Délelőtt értem haza Helmecekről. Szokolczytól kaptam levelet; Népszabadság-beli recenzióját küldte a Tisztább havakra című verseskötetemről. Lesújtó a véleménye.

XII. 3. Péntek. Tegnap gyomorrontgen, ma orvosnál. Az "eredmény" húsz injekció és két doboz neopepulzan-duplex – és diéta, nyugalom. A kicsi Éva is beteg. A Folyó még mindig nincs teljesen készen, de nem igen tudok hosszabb ideig dolgozni. Fáj a fejem is. Esős, őszi idő.

"(...) rombolni mindig csak utólag lehet a már meglévő vívmányokat, (...) továbbtörölni már nem érdemes a cserépdarabokat." (Roger Cailliois: Picasso a likvidátor)

1977. január 11. Több, mint egy hónapja tart a betegségem. Holnap megyek az utolsó ellenőrzésre. Már viszonylag jól érzem magamat. Az elmúlt hónap alatt egy elbeszélést és néhány verset írtam, befejeztem a Folyót, s el is küldtem a kiadóba. Január elején Szokolczy kért verseket az Új Írás számára. Úgy látszik, valami történt, hiszen a Tisztább havakra recenziója után ez nem várt fordulat. Pár napot síztem Beke Sanyival az Eprestemón. Karácsony óta hó van s kemény hideg. A mai nap kivételesen enyhe volt.

77. I. 13. Az elmúlt harminc év alatt annyit romlott a nyelvünk, hogy száz év se lenne elegendő arra, hogy kigyógyuljon és felépüljön.

77. III. 17. Milyen nyelven hallgathatunk ezután?

77. III. 25. A déli gyorssal érkezett Balogh Edgár a feleségével. Nagyidai Emővel vártuk őket. Amikor leszállt a vonatról, köszönés helyett azt mondta: "Meghalt Szalatnai Rezső." Hökkenten álltunk a vonat mellett. Aztán a bőröndöket beraktuk a Trabantba és Nagyidaiékhoz autóztunk. Nagyon meleg tavaszi nap volt. Balogh Edgár, ahogy megérkeztünk, vizet kért. Emő bácsi sört adott. Sokáig ezen tréfálkoztunk aztán: hogy Emő bácsinál a vizet nem ismerik. Rebi néni szellőztetett, mert Emő bácsi bebagózta a lakást. Ahogy letelepedtünk, Balogh Edgár – ahogy már eddigi találkozásainkon is tapasztaltam – mindjárt a lényegre tért: a kisebbségi helyzetről akart mindent megismerni. Történetesen a csehszlovákiai magyarság helyzetéről. Összefoglaltam a lényeges gondokat:

- a nyelvi lemorzsolódást
- az iskolaügy állapotát
- a tanítóképzés megszüntetését
- a nemzetiségi képviselőteljes hiányát.

Még ebéd közben (gulyásleves, káposztás tészta) is erről faggatott, mondván, hogy ezt vegyem egyelőre a tájékozódás kezdetének. Közben megbeszéltük itt-tartózkodásuk idejére a programot. Ebben két-három személyes találkozás és stószli látogatás szerepelt. S főleg – Budapest után – pihenés.

Este fél kilenckor találkoztunk újra. Nagyidaiéknál a TV-t nézték, a Ki, mit tud? elődöntőjét, nagy érdeklődéssel. A népi táncok érdekelték Edgár bácsit különösen. Mezőségi és más erdélyi táncokról beszélünk. Emő bácsi és Balogné még táncoltak is egy sort. Később átmentünk az ebédlőbe beszélgetni. Balogh Edgárt minden érdekelt. Éjfélig beszélgettünk, olykor vitatkoztunk is. Balogh Edgár beszélt a romániai magyar iskolaügy helyzetéről, s arról, hogy milyen lépéseket tettek, ha olyan tendenciák kezdtek eluralkodni, hogy a magyar gyerekek román iskolába járjanak. Hangsúlyozta az anyanyelvi oktatás alapvető fontosságát: "olyan az, mint egy erős vasrács-szerkezet – mondta –, melyre minden más felépíthető". Lényegében az általam is hangsúlyozott gondolatot erősítette meg. Ez nem új. Új az, hogy Romániában erről kormány szinten tárgyalhattak az ottani magyarok képviselői az államfővel. Nálunk erről szó sem lehet. Ismét a magyar politikai képviselőteljes hiánya és csődje bizonyosodott be.

A sarlós nemzedékkel kapcsolatban elmondta, hogy Budapesten 25-en jöttek össze. A lényeg – Balogh Edgár javaslata –, hogy 1978-ban a volt sarlósok Rozsnyón vagy Gombaszögön újra találkozzanak, de legyenek ott szlovákok és csehek is, sőt a fiatal nemzedék is. Balogh Edgár elképzelése, hogy a "búcsúzó" nemzedék méltón adja át a stafétabotot a következőnek.

Beszélgetés közben előfordult a "Sarló-emigráció" kifejezés is. Valóban: a sarlósok többsége emigrációban él – Magyarországon(!?)

A magam részéről egy kicsit idealizálnak látom Balogh Edgár elképzelését. A találkozót össze lehet hozni, de hosszú távon semmi olyan hatást (változást) nem remélhetünk tőle a nemzetiségi politikában, amely számunkra fontos volna. Ennek ellenére azt mondtam: össze kell azt hozni.

III. 26. Délelőtt a Dómban voltunk, Rákóczi sírját néztük meg. A Dóm előtt készítettem néhány fölvetelt, amelyen a Balogh és a Nagyidai házaspár látható. Edgár bácsi a Dómmal kapcsolatban elmondta, hogy annyiban különbözik az erdélyiektől, hogy ez tisztább, nem "védelmi" jellegű, míg azok, hadi célokat is szolgálva, nem ilyen díszesek, s erősebben látják rajtuk a lőrés stb. képződményeket.

III. 27. Este hat órakor találkoztunk ismét Nagyidaiéknál. A beszélgetés mintha csak a tegnapi folytatása lett volna. Edgár frissen vitatkozott és érvelt. A sarlósok jövő évi gombaszögi találkozásának lehetőségeiről beszélünk. Végül abban állapodtunk meg, hogy én itt az illetékes szerveknél indítványozom a Sarló és a Dav még élő tagjainak közös találkozását. Ezt követően ismét visszatértünk az iskolaügy, s főleg a nyitrai tanítóképző megszüntetésének kérdésére. Balogh Edgár véleménye szerint Lőrincz Gyulának itt van egyetlen lehetősége még valamit jóvá tenni és tisztességesen távozni.

A sarlós találkozóról azt a javaslatot tettem, hogy abba az írószövetséget is be kell kapcsolni, és a Csemadok KB által a művelődésügyi minisztériumot, hogy a teljes front megmozduljon.

III. 28. Reggel Baloghékkel és Nagyidai Emővel Szepsin keresztül Stószra autóztunk. Stószon Balogh Edgár nagyon elégedett volt a Fábry-ház állapotával és örült a rendezett könyv- és levéltárnak. Azonnal – s ez jellemző rá – dolgozni kezdett, s arról beszélgettünk, hogy hogyan lehetne a mostaninál jobban, illetve jól kihasználni azt a létesítményt. A beszélgetés eredménye egy

javaslat lett, amelyet két példányban készítettünk el. Az első címe: *Javaslat pályázatra – a Fábry-ház levélszekrényébe került letétbe, a másikat én őrzöm azzal, hogy a javaslatnak érvényt szerezzek. A javaslatokat mindhárman aláírtuk. A lényeg: a magyar főiskolákon és egyetemeken tanuló diákok számára a Fábry-kutatást előmozdítandó konkrét pályázat meghirdetése.*

Ezután felmentünk a temetőbe, ahol készítettem néhány felvételt. Ebédelni a fürdőbe mentünk. Délután Balogh Edgár a levéltár anyagával foglalkozott. A maga leveleit dátum szerint rendezte és pontosította. A Fábry-ház propagálásával stb. kapcsolatban a következő megoldandó feladatokat jelöltük meg:

- 1./ a könyvtár és a levéltár katalógizálása*
- 2./ egy emlékkönyv létesítése*
- 3./ képeslap nyomtatása*
- 4./ prospektus készítése, legalább három nyelven.*

Kassára érkeve Baloghék rövid látogatásra feljöttek hozzánk is a tizenkettedik emeletre.

III. 29. Délután a Thália Színházba mentünk, az irodalmi színpadok kerületi fesztiváljára. Balogh Edgár nagy elismeréssel beszélt a csoportokról, különösen a Kalevala tetszett neki. Gágyor Pétert meg is hívta estére beszélgetni. Közben Gyüre Lajossal is sikerült megismertetnem Edgár bácsit. Az estéli találkozón így ők voltak, akik Balogh Edgárral beszélgettek közös gondjainkról. Éjfélkor búcsúztunk el. Rettenetesen fáradtan jöttem haza.

III. 30. Ma Duba Gyula érkezett Kassára – Bodroghközbe kellett együtt tovább utaznunk –, s a korábbi megbeszélés alapján kilenc órára mentünk Nagydaiékhoz. Vagy két órahosszat beszélgettek a Szemlével kapcsolatos együttműködésről, Ady és Fábry kapcsán az írásokról a Szemlének. Tizenegy óra tájban elbúcsúztunk Baloghéktól, s indultunk Dubával a Bodroghközbe.

Ha valaki megkérdezné, miért utálok a részvevőket, nem tudnék rá pontos választ adni. De hogy utálok őket, az egyértelmű és teljes.

Elhitték s elhitetik ma is a magyar iskolákban a magyar gyermekekkel, hogy nekik sem saját nemzeti karakterük, de még csak saját nyelvük sincsen – mindent átvettek.

Harminc éve korosztályt korosztály után fertőznek így. Ma se történelmi, se nyelvi, se nemzeti tudata nincs a háború után született nemzedéknek. Nem érzi, nem érti a "valahová-tartozás" fontosságát, erejét, szükségét. Csoda hát, ha gyerekeiket nem adják magyar iskolába?

Az ember igazsága nem az életében – halálában válik igazsággá. Ezt kell megtanulni az élőknek, hogy ha nyugodtan akar távozni az utána jövők bokrából. (78.I.9.)

Lassan – érzem – mindenre fel kell készülnöm. Nagy László váratlan halála, s az egyre fájó gyomrom figyelmeztetett erre. Az elmúlt tizenöt hónapban kétszer újult ki a fekélyem, s most is állandó fájdalmaim vannak. Már ha eszem, akkor is. Korábban a fájdalmakat csak éhesen éreztem, s persze hajnalban és reggel. Rossz, kellemetlen, mert nem tudok a munkára koncentrálni. Pedig egyre több megímváló merült fel a mélységekből. Haladéktalanul folytatni kéne a regényciklust (Jelentés a folyónak, Jelentés az időnek, Jelentés az elmúlásnak); be kell fejezni a szülőfalumról készülő könyvet (Mesét mondok, valóságot). Továbbá a Fekete ménes és a Szentuccája is egyre követelőzőbben tolakszik előre. Ez utóbbi kettő a Családi krónikával lenne egy "hármaskép". Ezen kívül ott a versek! S még egy könyv a szerelemről, ahogy megéltem... (A trilógiának csupán az első kötete készült el úgy-ahogy, de évek óta hozzá se nyúltam, s feltehetően az egykori szép szándék és elképzelés már soha nem valósul meg.)

Nagy László – pergamentből való, áttetsző ember. Tavaly Miskolcon találkoztam vele. Halálában teljesedett ki szépséges nyomorultsága. Nagyon szerettem költészetét azóta, hogy valamikor Komáromban kezembe került a Deres majális.

Vajon nekem még mennyi időm maradt? Nem tudni kívánom, hanem ismerni az előttem lévő távolságot. Azt sem magam miatt, hanem azok miatt, akiket szeretek.

1978. március 30-án megműtöttek. Kétharmados gyomorreszekció. Nehéz, négy és háromnegyed órás műtét volt. Most mindent újra és előlről tanulok. Látni is.

Megjelent a Folyó című verseskötetem. A kórházba magammal vittem. Az eddigi legjobb munkámnak érzem.

A műtét után mindkét alsó lábszáramban trombózis – ??? – keletkezett, de már újra tudok jámi. Hideg az idei május. Tegnap havazott is. (78. V. 12.)

Ma délben Ozsvald Árpád telefonált: meghalt Bábi Tibor. Utoljára a Tátrában találkoztam vele. Regényt készült ími azokról a magyar katonákról, akik részt vettek a Szlovák Nemzeti Felkelésben. Ha voltak korábban vitáink – a hír mégis döbbenetes. A számadás, a számvetés egyre sürgetőbben mutatja magát az időben. A befejezetlenség idegesítő. Tudom: van ami befejezhetetlen, de egy sor befejezhető dologról el kell készíteni a számadást. Ami után oda tehető a pont – a Fábry-féle –, azt le kell zámi, azaz művekké építeni.

Nehéz, súlyos időket élünk. Hallgatásra kényszerültünk; furcsa, soha-nem-volt hallgatásra. Úgy nem mondhatjuk el a valóságot, hogy a valóság ámyékát vetjük olvasóink, hallgatóink elé. S ezt mindannyian tudjuk! Nekem még szerencsém is van: az utóbbi tíz évben sokkal többet mondhattam ki, mint sokan mások. De még mindig nem eleget, s még mindig csak nagyon rejtve, metaforákba bugyolálva. Vajon mikor fogalmazhatok olyan módon, ahogy Fábry fogalmazott A vádlott megszólalban?! (78. VI. 26.)

Akikről én írok: nem hősök, hanem áldozatok. Következésképpen az én könyveimben megszólaló, cselekvő, pusztuló emberek nem "regényhősök", hanem "regényáldozatok." (78.VII.12.)

Mitől s miért van, hogy még amikor olvasok is, arra figyelek, ami bennem alakul, "íródik", s nem köt le teljesen az, ami a könyv betű-ösvényein egy ismeretlen – más – valóság (világ) megismerésére nyújt módot? Miféle kettős-tudat, kettőség (hasadtság?) korszakába jutottam? (78.VII.)

Az író a műve igazolja. Magatartása a művében realizálódik, mert a mű – erkölcs! Erkölcsi fedezete az ember-írónak.

Néhány költőnek a poézise a nemzetitől távolodott el, de nem úgy, hogy a nemzeti sajátosság magas esztétikai fokon egyetemessé lett, hanem úgy, hogy semlegesítődtek. Verseik akár Londonban, Párizsban is születhettek volna. A desztillált víz Londonban, Párizsban és igen, Pozsonyban is: desztillált víz. Ezek a versek – versek; költemények, ahogy az imént felsorolt városokban előállított víz – H₂O. Nincs külön sajátosságuk, zamatuk, otthon-ízük. Vegytiszták. (78. VII.)

Az ember úgy lehet hű holnapi önmagához, ha hű marad ahhoz, aki tegnap volt. Így vagy úgy: amazért vállalni kell emezt. (78. nov. 6.)

Az ember születésének pillanatától kerül mindig a legmesszebbre; ettől távolodik. A közösség történelme: az állandóan távolodó, egymást váltó nemzedékek által ugyanazt jelöli és jelenti. (89.II.12.)

Fáradt vagyok. Estére már nagyon elfáradok. A tavalyi műtétem "komplikációja" semmi egyéb nem volt, mint az, hogy tulajdonképpen egy kicsit meghaltam – műtét közben leállt a szív és a tüdő is. Ezt a tényt most tudtam meg. Majdnem közömbösen fogadtam. Legfeljebb az az érdekes az egészben, hogy én már tudom milyen lesz, ha nem lesz sehogyan. Megnyugtat ez a tudás, mert azt bizonyítja, amit egyébként is hittem, s ami megfogalmazhatatlan. Valami, amiben nincs létezés, tudat, tér, s nincs idő sem. Azt hiszem, ez az állapot az anyag állapotának a boldogsága. Csak odáig kell megőriznem a méltóságomat; eddig a teljességig. A mostani, mindennapi fájdalomaim felett is – mosolyogva –, ha reggelenként talpraállni is alig tudok. Kell – odáig! (79. III. 7.)

Több mint két év után befejeztem a Mesét mondok, valóságot című könyvemet. (1979. áprilisi 11)

"... addig jó, amíg a pipaszár hosszabb, mint a bojt" (Népi mondás)

Ma a nyomdából kaptam egy példányt a Liliomos kürtök című riportkönyvemből. (1979. VI. 28)

Elkészült a Kavicshegyek is. (1979. VII. 16.)

"A deportálás nem úgy múlik el, mint a földrengés, amely megkíméli a házak és az emberek egy részét..."

Ezúttal nem rendszertelen önkény és mesterségesen felkorbácsolt gyilkos szenvedélyek uralkodnak, hanem ennél jóval rettenetesebb: rend." (H. Werfel: Musza Dag negyven napja.)

*Nem elmenni – visszatérni, ez az igazi próba.
De maradni nehezebb!*

A Mese a Hétpettyes Házikóról című mesét a Móra Kiadó elfogadta és kiadja. T. Aszódi Éva szerkeszti. Örülök neki. (1980. IV. 25.)

Április közepén – a Madách és főleg Zalabai Zsiga sürgetésére – elkészültem a Fekete ménessel. Úgy érzem, jó könyv lesz. A komáromi színházból Kmeczko Miska és Takáts Emőd arra kért az 1982-es évadra, amikor az új színházat nyitják meg, írjam át a Családi krónikát színpadra. Vállaltam, de rettenetesen nehéz munka lesz. Nem szeretném, ha úgy sülné el, mint Rácz regényadaptációja a Tháliában. Akkor inkább semmit! (A Családi krónika színpadi változatát elkészítettem, de végül sem Komáromban, sem Kassán bemutatását nem vállalták.) (1980. IV. 29.)

Szeptember 17-e óta beteg vagyok ismét. Előbb a gyomrom kezdett rosszkodni, majd a vállam és a jobb karom. Már régebben is fájogatott, s főleg az ujjaim nem engedelmeskedtek, így most azt is meg kell reparálni. Előbb orvosságokat szedtem és diadinamikus kezelést kaptam, mostanság pedig reggelente 15 percre "fölkasztanak." Kellemtelen s használni sem használ valami sokat; annyi az "eredménye", hogy egész nap kábult vagyok. Három új könyvem kéziratával dolgozom. Elővettem ismét a regényt (Jelentés a folyónak), s írtam hozzá néhány oldalt. Az új verseskötetet rendezgetem, s a cikkek, jegyzetek, vallomások gyűjteményét. A napokban jelent meg a Mul'ny vek című szlovák antológia, V. Kondrtót fordításában, van benne vagy húsz versem. (1980. okt. 31.)

A Madách Kiadóban voltam s kaptam két példányt a Mesét mondok, valóságot című könyvből. Szép kiállítású, csak azt sajnálom, hogy nem az én felvételeimet használták a címdoldalon. Linzbot képei nyilván az avatatlanok számára megfelelőek; az én szememben azonban primitív mesterember-munka, s látni, hogy fogalma sincs arról, mi van a könyvben. (Mint ahogy be is vallotta azon a húsvét hétfőn, amikor a képeket készítette. Csak azt nem tudom, mi került volna a helyükre, ha véletlenül nem vagyok odahaza.) (1980. dec. 15.)

Mitől van, hogy ha az ember verset olvas, magának is verset írni támad kedve?! (80. dec. 23.)

Nehéz, de nem sikertelen évet hagytam magam mögött. (81. jan. 1. 0:30 óra)

"Ezt a népet fel kellene valahogy indítani..." (Egy Csemadok-évszárón elhangzott mondat 81. jan. 25-én.)

Én nem ide vagy oda akarok eljutni. Én jelen kívánok lenni történéseinknél és történelmünknel. (81. III. 18.)

Megkaptam a Móra Kiadótól a szerződést a Mese a Hétpettyes Házikóról című mese kiadására. (81. IV. 6.)

A nyomdában kaptam egy példányt a Fekete ménesből. (81. VI. 5.)

Kértem és kaptam két hónap alkotószabadságot. Megpróbálom befejezni a Jelentés első részét. (1981. szept. 1)

Ma a Jelentés a folyónak kétszázadik oldalát gépeltem le. (1981. szept. 28.)

Minden történhető veled történik meg.

Tegnap este Sándor Lászlóval találkoztam. Egy rövid órányi beszélgetés után mára új találkozóban állapotunk meg. Sándor László úgy látom jól tájékozott az itteni dolgaink felől. Élénken érdeklődött a Csemadok lehetőségei iránt; az iskolarendszer, de főleg az irodalom állapota felől, a könyvkiadás és a publikálási lehetőségeket is beleértve. Szó esett a Sarló kongresszusának ötvenedik évfordulójáról, illetve az évforduló megünneplésének elmaradásáról. A Slovanban kávéztunk, nálam búcsi bort ittunk. De csak keveset. (A Sarló ötvenedik évfordulójának megünneplése elmaradt, mivel az SZLKP KB ideológiai titkára a sarlósokat "irredentáknak" minősítette. Később, ha emlékezetem nem csal, az 55-ik évfordulót aztán Kassán és Rozsnyón már hivatalosan is megünneptük. Rozsnyón – s ez volt az esemény egyik különös pillanata – Dobos László mondott ünnepi beszédet. Dobos Lászlónak idehaza 1970 után ez volt az első nyilvános megszólalási lehetősége.) (81. szept. 28-29.)

Az állatvilágban a hímek öltenek a nász idején díszes ruhát – de egyébként is díszesek! –, míg az emberi társadalomban ez teljesen fordítva van: a férfiak szürkék, a nők pedig ezerszínűek. (81. okt. 15.)

November 19–20–21-én tartottuk az idei X. Fábry Napokat, amelyen drámai irodalmunk és színjátszásunk helyzetéről tanácskoztunk. Érzésem szerint ez a rendezvény méltó volt Fábryhoz, önmagunkhoz, s az elmúlt tíz év törekvéseit összegezte ösztönző erővel. Csak sajnós, az írók nem méltóztattak erről tudomást venni, és a sajtók se. (81. nov. 22.)

Megértük, hogy megértünk, de bennünket megértenek-é? (81. dec. 11.)

Ma véglegesítettem az Európa vadonában című verseskötetem szövegét. A jövő héten leadom a Madách Kiadóban. Az egész kötet kb. 1300 sor. (Ez a kötetem végül Az Éden és a Golgota között címen jelent meg, míg az Európa vadonában egy válogatás kapta, amely Miskolcon készült a Felsőmagyarország Kiadónál.) (1982. jan. 14.)

Tegnap este Gyüre Lajos A becsületes molnárlegény című mesejátékának bemutatóján voltunk. Korábban kértem Lajostól – elolvasásra – a darabot. Nem adta. Most kiviláglott, hogy szerkezetileg teljesen kuszáltra sikerült munka. A mesébe beépített "álom-jelenet" időben hosszabb, mint a játék többi része összesen. Nem tudjuk meg, hogy a hős mitől "hős", hiszen átalussza-álmodja a hőssé válás lehetőségét. Maga az a tény, hogy becsületes, nem emeli hőssé, hiszen a becsületesség önmagában alapvető emberi követelmény. Vagy legalábbis annak kéne lennie. Továbbá alapvetően meseellenes, hogy az együgyű, s lányai csúf mivoltában amúgy is sorsverte király – aki tetejére még koldusszegény is, és családja kínlódik – lóvá, számárrá, stb. változnak át –, holott ők semmi gonoszat nem követtek el a molnárlegény, azaz a "jó"-val szemben. Csak Csendes Laci rendezésének köszönhető, s a színészek standard teljesítményének, hogy a közönség – felnőttek! – látványként elfogadták ezt a mesejátéknak álcázott együgyű megnyilatkozást. Tudomásul kell venni, sajnós, hogy Lajos lehetőségeiben nincs meg az az erő, amellyel a műkedvelés meredélyét át tudná hágni. Csak ezzel magyarázható, hogy alapvető mesetörvényeket sem képes felismerni. Kár érte.

Fónod Zoltántól ma kaptam meg az Új Atlantisz szignálpéldányát. (82. V. 5.)

Tózsér Árpád kérésére – igen gyorsan – 32 Holan-verset fordítottam le magyarra; több mint 300 sort. Holan még ma is – ismét – nagy élmény! És igen nagy költő. (82. V. 12-én) (A versek az Éjszaka Hamlettel című válogatásban jelentek meg.)

Egyre terhesebb az újságírás; a kötelező havi penzum szét darabol. Prózát tavaly óta – riportok, cikkek, stb. kivételével – nem is írtam. Itt-ott egy-egy vers. Tele vagyok – így – feloldhatatlan ellentmondással, s nem látom az utat, amely ebből a helyzetből kivezetne. Pedig már itt volna az ideje, hogy minden erőmet egyetlen feladatra koncentráljam. De a mai társadalom körülményei között számomra ez megoldhatatlan föladat. S elsősorban az anyagiak miatt. Pedig be kéne fejezni a Jelentés-trilógiát, aztán nekilátni a Pecsét megírásához is, mert az idő egyre kevesebb. Az idén már betöltöm a 45-öt, s nem tudhatni, mennyi van még hátra, amíg dolgozhatok; amíg tudok dolgozni. (A Pecsét címen tervezett regény később megírtam, de a címe megváltozott, A megérintett lett, de néhány részletet kivéve nem jelent meg a regény; 2002-ben kiadta a Felsőmagyarországi Kiadó.) (82. V. 26.)

A mai Új Szóból tudtam meg, hogy meghalt Egri Viktor. Legutóbb a Csemadok XIII. Országos Közgyűlésén találkoztunk. Az első napon egy asztalnál ebédeltünk. Ő volt az első vitafelszólaló. Szépen beszélt, s amikor azt mondtam neki, hogy felszólalásával méltóan kezdtük a vitát, láttam rajta, hogy igen örül a dicséretnek. Tíz éve szinte minden hónapban találkoztunk a Csemadok KB-án, s így láthattam, tanúja lehettem fokozatos hanyatlásának. Csodálatos munkabírása azonban bármelyikünk számára példa lehet. Egri nem volt nagy író, de kitűnő mesterembert veszítettünk el haláláva. Mint mesterembernek is volt tekintélye, főleg a szlovák írók körében, bár szlovákul elég rosszul beszélt. Hiányozni fog személye, nem lankadó, érdeklődő szava – de a törvény

könyörtelen: a halál kiteljesíti az életet, s ami lezárható, lezárja. Veszteséglistánk úgy nő, hogy az élők megfogyatkoznak körülöttünk. (82. VIII. 7-én.)

Két hosszabb verssel készültem el az elmúlt hetekben. Az egyik Az Éden és a Golgota között, a másik a Temetőnk holdudvara. Az elsőt a debreceni Alföldnek, a másikat Szekér Endrének küldtem el a kecskeméti Forrás számára. Remélem, mindkettő megjelenik. Kell is, mert idehaza számomra nincs hely – a Szemlének kéne, tudom, de amíg tart a "Kilmitsiáda", a lábam se teszem be a szerkesztőségbe. (Abban az időben a Szemlének olyan szerkesztőbizottsága "lett", amely minősíthetetlen irodalmi terrorhadjáratot folytatott, elsősorban a fiatal írókkal-költőkkel szemben. Az ez ellen való tiltakozásom okán hozzávetőlegesen öt évig nem adtam írást az Irodalmi Szemlének. Öt év után, amikor újra publikáltam a lapban, az Ítéletidő megjelenését követően nagy perpatvar keletkezett; a Szemlé megbírságotlák, a novellát belső használatra lefordították szlovákra, nekem pedig előbb zárt, majd nyilvános pártgyűlésen kellett felelnem az Ítéletidő miatt. De mert ezidőben jelent meg az Egy éjszaka rövid vigyázása című esszém is, végül rendőrségi ügy lett belőle, pontosabban: belőlem. Többször kihallgattak, nacionalista, irredenta, pesszimista stb. nézeteim miatt.) (82. IX. 9.)

Vagy két hete, hogy hozzáfogtam a Pecsét írásához. Régen nem írtam prózát, s a Pecsétet már pár éve dédelgetem, dédelgettem magamban. Egyes szám első személyben írom, a teljes hitelesség érzetét szeretném benne és általa megvalósítani. Csupán a "más" szereplőket nevezem meg; hősöm és legszűkebb családja névtelen. Van az: "én", az "apám", a "néném" stb. Az elmúlt két hét alatt mintegy 25 kézzel írt oldal készült el. Ma írtam meg az egyik legnehezebb részt, amikor az "én"-hős elmondja, hogyan volt tanúja anyja és egy legény szeretkezésének, amely "hősöm" egész életére valamilyen módon rányomja a bélyegét. A mai naphoz tartozik az is, hogy a nyomdából kaptam Lacink első verseskötetéből, a D. I. vándorlásából két példányt. Az egyiket postára adtam neki – örüljön. (82. IX. 27.)

Meghalt Gáll István is. Vagy kétszer találkoztam vele az Új Írás szerkesztőségében. Hallgatott és szivarozott. Egyszer együtt lifteztünk vele meg Szokolczayval. Akkor is szivarozott. Szokolczay mondta szellemeskedve: "Ha most leszakadna a lift, két Gál esne együtt." Csak a lift egyik fele szakadt le – én még benne maradtam. (82. XI. 2.)

Mennél tovább olvasom Duba könyvét, az Örvénylő időt, annál inkább látom, hogy ez sem járható út – mert unalmas. Duba nem tud, vagy nem mer sarkítani. Hősei langymelegek, erőtlén figurák. Maga a történet unalomig ismert. Minek megími azt, amit a gyerekek már a hatodik osztályban megismernek?! És főleg: én abban az időben, a kitelepítések után, nem ilyen idilli, nem ilyen békevilágban éltem, hanem harcban – egymást összevágó őslakosok és tírpákok szembenállásának és ölremenésének – és gyakran: szervezeten! Magam is részvevően, bár csak nézve az egészet, hiszen kölyök voltam. De jelen voltam. Duba regénye – már a második – ezt elhallgatja.

November 18-án Debrecenben az Alföld nívódíját kaptam, amelyet a Debreceni Irodalmi Napok megnyitóján adták át. Első alkalommal itt találkoztam Kányádi Sándorral. (82. nov. 21.)

A folyamat odáig világos, hogy a szocializmusban – ha jelképesen is – az uralkodó réteg – vezető szerep – a munkásosztályé. (A parasztság szerepe?) De ha a társadalmak fejlődése is megállíthatatlan folyamat, akkor a munkásosztály uralmát mi követi?! Az én szocializmusbeli tapasztalataim szerint az ún. "osztályok nélküli" társadalom merő utópia. A társadalom továbbfejlődésében nincs meg az "elnyomott", tartalék-réteg; az a réteg amely ez idáig a történelem során "hivatott volt" átvenni az előző uralkodó rétegtől a hatalmat.

Úgy tűnik fel előttem, hogy földünk biológiai, energetikai stb. tartalékainak kimerülésével párhuzamosan a biológiai-emberi tartalékok is kimerülőben vannak.

Végkövetkeztetés tehát: nincs előttünk sem biológiai, sem társadalmi perspektíva. (82. szilveszter)

A csend nem vigasztal, de meg se aláz.

T. és Cs. között az az alapvető különbség, hogy T. eredendően költő és gondolkodó, Cs. pedig eredendően dilettáns, aki azt akarja erőnek erejével elhitetni, hogy vannak gondolatai. (83. VI. 11.)

Elégetjük magunk alatt a földet. (83. VI. 11)

A halott hősök – és hősi halottak! – érdemein a túlélők kapaszkodnak föl a dicsőség csúcsaira, hogy a hősök és áldozatok nevében éljenek és visszaéljenek a mindenkori hatalommal. (83. VIII. 5.)

Megjelent Az Éden és a Golgota között című verseskötetem a Madách Kiadónál. (84. VII. 4.)

Ma nem az a kérdés, hogy milyen nyelven beszélünk – ma az a kérdés: tudunk-e még emberül?!

A szlovákiai magyarság múltja hatvan év. Jövője se több ennél!

Hiszek-e még valamilyen jövőben? Nyilván hiszek, ha írok. Mert írni csak a jövő számára érdemes. A jelen – korom, korunk – elveszítette a jogát arra, hogy egy sort is neki szánjak. (85. III. 25)

*Minek a vers? – kérdezhetitek. Minek a csoda? Hogy legyen miben hinni. (1989)
Ez a zöld nyugalom már majdnem béke. (2001)*

Móser Zoltán

“Az idő árján...”

Naplót soha nem írtam. Ez jól hangzik, de jobb, ha bevallom, hogy az egyik fiókom mélyén háromra is akadtam a minap. Középkorokból, egy kerékpártúráról szól az egyik, azután közép-ázsiai utamról is készítettem “írási beszámolót” – ide véletlenül vetődtem el –, és egy úti jegyzetet találtam Siénából. Elindultam Rómából vonattal, át kellett valahol szállnom, mert Assisibe készültem, de a fülkében összebarátkoztam egy kedves, dél-amerikai zeneszerző házaspárral, s ők térítettek el Siénába azzal a megjegyzéssel, hogy nem fogom megbánni! (Sőt, még szállást is ajánlottak.) Így is történt. A Siénában töltött napok után elhatároztam, hogy erről a csodáról készítek egy könyvet, s ezért visszajövök ide még. Öt év múlva el is indultam, de másnap Assisiben megbetegedtem, s a könyvből nem lett semmi. Csak ez a “termelési beszámoló” tűnő napló-féleség, amelynek utolsó két oldalát közölném itt.

*

Siéna egyenlő azzal a térrel, amelyet mindenki a kagylóban foglalt középkor egy szeletének tart. Megnéztem föntről, a magas toronyból, lentről, körbejárva többször is, de végül az egyik oszlopnak dülve megpróbáltam a tér egy néma darabjává válni. És történt körülöttem a téren minden úgy, mint egy megrendezett filmben. Meddig tartott, hány perces volt? Nem tudom.

Az egyik szűk utcából hirtelen előjött egy csoport egyforma felöltőben lévő leány és fiú. Olyan gyorsan ott termettek a tér egyik fókuszában – mint az ellipszisnek, ennek is két fókusza van és egy közepe, talán ettől olyan különös! –, hogy csak a gyülekező sok emberre lettem figyelmes, akik körbevették a fehér matróruhás gyerekeket. Jobb és bal szélen egy-egy amerikai zászló, rajuk egy felirat hirdette, hogy valamelyik Grammar School ének- és zenekarát alkotják. Voltak mintegy százan. Az énekük közben cintányérverés hangja úszott be valahonnan a térre. A hang és a zaj egyre közeledett, és az emberek arra, a tér felső vége felé siettek. Az egyik utcából rengeteg vörös zászló és tábla tolult elő. Mi ez, kíváncsi lettem én is. És jött egy női zenekar, ők a “zajcsinálók”: csupa fiatal, mosolygó ifjú hölgy. Öltözetük fehér miniszoknya, piros, aransujtásos kiskabát, piros huszárcsákó. Indulót játszottak. Mögöttük a tüntetők hosszan kígyózó sora: transzparenszekkel, feltartott, ökölbe szoruló kezekkel, zászlókkal, hangos jelszavakkal. Ha jól értettem, ez egy Amerika-ellenes tüntetés volt.

Visszamentem oda, ahol az amerikai diákok énekeltek. A tüntetésből ők semmit sem vettek észre. Hamarosan véget ért műsoruk, s amilyen észrevétlen és gyorsan jöttek, éppoly gyorsan tűntek el percek alatt az egyik utcában.

Nem messze tőlem a Dóm felől legurult valaki egy kis mopeddel a térre, megállt és figyelt. A mögötte lévő kávéház teraszáról hat-hét egyformán felöltözött fiú felállt, és körbevette a mopedost. Néhány percen belül megértettem, hogy egy, a West Side Storyból ismert jelenetnek vagyok a nézője: az egyik galeri leszámol a másik galeri egyetlen tagjával. Minden bizonyos valami nő-ügy miatt. Az események egyszerre voltak drámaiak és könnyen érthetőek, mert gyors egymásutánban két hatalmas pofon csattant, amitől a fiú motorostul felbukott, s amin a többiek nevettek. Körbenéztek, s látom, hogy rajtam kívül senkit nem érdekel, hogy mi történik ott. A fiú feltápáskodik a kis motorjával együtt, és kapkodja a fejét, mert várja a többi pofont. De azok most elmaradnak. Csak fenyegető, vigyorgó figyelmeztetést kap. Aztán röhögve otthagyják. A motorját végre berúgná, de nem akar indulni. Arcát megtapogatva – hogy lám, azért megúsza szárazon – szóltanul és csendben kigurul a térről.

Körülnézek ismét. Elöttem futkározó bambinók. Odébb egy öreg, megfáradt, beteg asszony, aki összeroskadva ült. Épp vizet hoztak neki: valószínűleg rosszul lett. Mindezt egy utcalány is nézte jó tíz méter távolságból, akit többen le- és felértékelnek, amíg jön egy tengerész, és volt lány és nincs lány. Mellemem és körülöttem mindenfelé – a díszkút rácsán is – gubbasztó galambok és emberek. (Sokan vannak, de mégis minden olyan laza.) Az az érzésem, hogy tegnap is ilyen volt itt minden, és holnap is ilyen lesz. Csak az emberek cserélődtek meg a galambok, de a kövek, a házak nem. A torony sem. A harangozókat is váltották, amíg gépre nem cserélték, de a harangszó semmit nem változott: dallama, éneke, verse sok száz éve ugyanolyan.

Lassan alkonyodott. Eljött a séták, a sétálás ideje – ez itt rítus. Az embereket valósággal ontották az idetartó szűk utcák. Egyre többen és többen gyűltek össze. A kávéházak teraszán lámpák, színes lampionok gyulladtak. Mivel másnap nagyon korán lesz indulásom, a gyors vacsora után sietve ágyba bújtam. A kollégium – egy középkori palota – hatalmas hálótermében akkor este csak egyedül én voltam. Reggel viszont azt láttam, hogy milyen bábeli szállás is ez: néger, indián, japán fejek a párnákon. A gyors mosakodás és öltözködés után máris az utcán lépkedtem a bántóan erős reggeli fényben. A tér sarkán akkor nyitott ki az első presszó – nagyon is jól esett egy kávé, meg az az öt perc, amit ott eltölthettem.

Sehol egyetlen lélek, egyetlen galamb sem látszott. Az előző estéhez képest a tér elkésztően nagy volt és üres. A bölcs és gögös, az okos és az uralkodni tudó torony óriás árnyékával középen kettémetszette a teret. Nehezen megmagyarázható szomorúságot éreztem az üres tér láttán. Szinte féltem, hogy elnyel, ha majd felkerekedek. Mert mennem kellett, nem volt időm tovább álmodozni, hisz hamarosan indul az első, Firenzébe tartó autóbusz. Átvágtam a téren – át a város szíven –, amelynek egyik sarkából nyíló kacskaringós és szűk utca elvezetett az autóbusz állomásig. Szomorúan szálltam fel a begördülő buszra, mint aki elvesztett valamit és nem találja. Később jöttem rá, hogy nem is találhatom. Mert amit elhagytam (és nem elvesztettem), az nem más, mint egy üres kávéscsésze s az a különös, néma tér: az évszázados örömök, bánatok, álmok és emlékek néma tere. Szomorúságom Firenzéig tartott. Hogy onnan aztán mikor és hová mentem tovább, arra már nem emlékszem.

Valastyán Tamás

Hogyan lehet valaki perzsa?

Szerb Antal naplójáról és leveleiről

Babits Mihály *Az örök folyosó* című költeményének rögtön az elején egy "rejtett forrású fényben" úszó végtelen oszlopcsarnokot láthatunk. Később aztán – első pillantásra – az oldalívek között tisztán kivehető két alak, a vers voltaképpen szereplői, a futó és az őt "űztön-űző Rém". Nemes Nagy Ágnes legalábbis így látta velünk *A hegyi költőben* *Az örök folyosó* központi eseményét.¹ És én szeretek a költőnő éles, ugyanakkor elragadtatott tekintetével nézni. Most mégis eljátszanék inkább a gondolattal, hogy a két alak valójában egy: ugyanazzal a rejtélyes vonallal megrajzolt szereplő, akiben ráadásul három személy is egyesül. Ugyanis a vershős önmagában hordozza saját üldözőjét, azaz önnön belső démonát, illetve a kiismerhetetlen, végtelen felé nyitott jövőt, amely szintén valamiféle leskelődő-bizonytalan alakként tűnik fel a költeményben.

1917 októberében egy különös formarendű, expresszív indulatú, már-már eksztatikus hevületben íródó, zaklatott mondatokat sorjáztató szöveget jegyez be naplójába a fiatal Szerb Antal, *Ímri akarok* címmel. Ennek első mondata így hangzik: "Ímri akarok... hogy mit, azt még nem tudom, de kell; mert engem űztön-űz a rém."² Hogy a fiatal Szerbre, sőt a későbbiekben is az egész ún. esszéíró nemzedékre Babits költői-szellemi-emberi magatartása milyen elementáris hatással volt, azt már többen is alaposan megírták.³ A '17-es szöveg talán az első igazán nyilvánvaló jele és egyértelmű nyoma annak a szoros kapcsolatnak, mondhatni személyes hatástörténetnek, amit Poszler György a következőképp jellemez: "Szerbben – ugyanúgy, mint mesterében, Babitsban – szüntelenül folyik irracionális és ráció, elragadottság és józanság belső vívódása. A tudatos racionalizmussal ösztönös irracionálisát, választott értelemmel alkati elragadottságát fékezi."⁴ Ami azért is megdöbbentő, mert egy pusztán tizenhat esztendő kamaszról van szó, aki viszont már rendkívül elhivatott, s tudja, hogy számára az irodalom, az írás és olvasás elemi önkifejezési szükséglet. Józanság és elragadtatottság kettőse aztán egész pályáján végigkíséri az író s irodalomtudóst egyaránt.⁵ Miközben – hogy az *Ímri akarok* fordulataival éljek – "sóhajok szavát facsarja értelembé", aközben "lent a pokol, az önpokol, az undor, a fázás, a nemtudás ásit". Újabb kettősség, a jelen lelkiállapotot, de a jövőt is háttorzongatóan élesen bevilágító kép. Mindamellett a fiatal naplőhős mint a létezés örök folyosóján bolyongó alak félelmetesen pontosan s költői expresszivitással jeleníti meg önmagát. Ugyanis az örök bizonytalanságnak kitett, sőt e bizonytalant ösztönösen és tudatosan felvállaló én számára már ekkor nyilvánvaló: vezessen bár útja "messze, világos és árnyékos tájak felé", legyen bár kísérője undor, fázás vagy nemtudás, egyvalami biztos: hogy írni akar. A lélek expresszivitása ugyan még elnyomja a forma lehetőségét (ennek a rövid szövegnek éppen e köztesség, a lélek önkifejezési szándéka és a forma keresése adja a különös feszültségét és az érdekességét), az a program azonban, amit később egyik levelében így határoz meg: "az egész világ egy nagy írni való a számomra"⁶, teljesen tisztán és világosan körvonalazódik előtte.

Az említett program másik komplementer összetevője Szerb Antal életében az olvasás mágikus és mániákus tisztelete. Naplóiban és leveleiben számos önreflexív – olykor patetikus, máskor önkritikus-aggódó – megnyilatkozás olvasható erről. 1932 januárjában írja egyik barátjának: "Az egyetlen dolog, ami marad még a világon, hogy olvastam valaha"⁷. Pár évvel később, szintén Pippidinek írja írás és olvasás összefüggéséről: "Egyébként mi ketten mindig is tudtuk, hogy írni annyi, mint ürügyet találni az olvasáshoz"⁸. Ugyanakkor az olvasás életében betöltött szerepének árnyoldalai is foglalkoztatják. Aggodalommal vegyes önsajnálattal jegyzi meg az élet más lehetőségeinek eltékozlását látva egyik fiatalkori szerelmének: "vajon megérdemlem, könyvekből sarjadó, könyvekből élő ember, a fiatalágomat? Nem fogom egyszer nagyon megbánni, hogy úgy szerettem olvasni és elsüllyedve, félálomban ülni a karosszékekben?"⁹ Az ezekből az önkritikus-aggodalmaskodó megjegyzésekből elővilágoló, az életet az olvasástól mintegy féltő szemlélet – amely szerint tehát az olvasás úgy jelenik meg, mint ami elorozza az egyéntől az élet kínálta más lehetőségeket – persze eltölpül az olyan megjegyzések által jellemezhető szemlélet mellett, amelyek az irodalmat mint életfunkciót mutatják be. Pl.: "számomra az irodalom nemcsak művészet és tudomány, hanem elsősorban életfunkció, mint a táplálkozás"¹⁰. 1924. április 8-án pedig a következőket jegyzi fel "napló-theóriájáról": "Mégis írok, dacára bokros elfoglaltságaimnak, csak hogy bebizonyítsam napló-theóriám igaz voltát: az ember ír, ha életérzete növekszik."¹¹ A könyvekből sarjadó és élő ember számára az írás és olvasás hermeneutikai s egzisztenciális körei folytonosan egymásba gyűrűznek, interferenciálisan mintegy felerősítik egymást. Ily módon az írás és az olvasás több, mint jelek folyamatos teremtése és egyszerű dekódolása, nota bene egy sajátos életforma egymást kiegészítő és árnyaló összetevői, egy olyan életformáé, amit Szerb egy helyütt könyvembernek nevez.¹² A könyvember számára az igazi világ a könyvtár, eszménye az erudíció, az olvasottság. Ez, mondjuk, Goethe műveltség-fogalmához képest alacsonyabban szármaló, megfoghatóbb ideál, ahogy Szerb fogalmaz, "nem akarja átfornálni az ember személyiségét", célja pusztán "egy végtelen kíváncsiság kielégítése". Megengedőbb is talán a goethei Bildungnál, hiszen "jobban kifejezésre juttatja a kultúra játékjellegét (...), és mégis sértetlenül őrzi a nagy humanista hagyományokat".¹³ Szerb életformájának gondolati érzékenységében és érzékeny gondolatiságában játék és humanizmus egymást tápláló, korrelatív fogalmak, az előbbi olykori szertelenségét s frivolitását kiigazítja az utóbbi komolysága, valamint a humanizmusra jellemző helyenkénti terméketlen metafizikai rigorozitást visszalendíti a játék fesztelensége. A *Hétköznapok és csodák* legelején pl. így határozza meg a regényolvasást: "Valaki leül vagy lefekszik egy lehetőleg zavartalan helyre és papírra vetett jelek segítségével tudomásul vesz bizonyos sablon szerint lebonyolódó történeteket, melyekről tudja, hogy elejüktől végig hazugságok. Közben esetleg hagyja, hogy kifussék a tej vagy elmúlják a randevú ideje."¹⁴ Mindezt egy olyan zseniális esszéifolyam humoros-ironikus hangütéseként olvashatjuk, melyben Szerb a modern regény szervező elveiként egyebek mellett a csodálatos valóságot, a valóságos csodát, az egyes embernek, a modern személyiségnek önnön világához fűződő viszonyát, illetve a "meghatározhatatlan vitális szabadságot" mutatja be, tehát alapvetően egy humanista literátor érzékenysége kiválasztotta elveket és értékeket.

Az olvasás persze nem pusztán jelek egyszerű dekódolása. Ennyiben Hegelnek feltehetően kevésbé van igaza, amikor az olvasást – a képszerű képzelethez képest – pusztán egy percipiáló-felfogó művelethez hasonlítja: "Amikor látjuk a betűket, amelyek nyelvi hangok jelei, látásukra nyomban megértjük az olvasottat, anélkül, hogy hallanunk kellene a hangokat". Ez természetesen önmagában igaz, a gond csak az, hogy Hegel mindezt a képszerű képzelettel állítja szembe, mondván, "olvasáskor közvetlenül megértem a jelentést", míg a képzelet esetében többről, *többletről* van szó, "a megértett objektum szemlélete" is társul a megértési folyamathoz. Holott olvasás és képzelet egymást involváló fogalmak, kettejük illetén kijátszása egymás ellenében terméketlennek bizonyul. Az

olvasás mondhatni a (költői) képzelet ritmikus szabályozottsága – amennyiben jelértelmezés. Sőt, az olvasáshoz tartozik az is, “hogyan közben esetleg hagyjuk, hogy kifusson a tej vagy elmúljon a randevű ideje”, mint azt megtudhattuk Szerb Antaltól. Ily módon az olvasás “magába fogadja a reális jelenség egész gazdagságát”, hogy megint csak Hegelt idézzem.¹⁵ (Aki ezt a költői képzeletnek tulajdonítja.)

Szerb mint a könyvember életformáját választó és élő humanista literátor jól tudta azt, amit Gadamer híres önkritika-kísérletében így fogalmazott meg: “amióta az olvasási kultúra (...) elterjedt, az írott, a *litterae* vált azzá a közös fogalommá, amely egybefogja a szövegeket”. Azaz a hatástörténetes finom, tektonikus mozgásai által folyamatosan változó hagyományt éppen az olvasás révén lehetséges elevenné tenni. Ez az elevenné-tétel nem más, mint az értelmezésként felfogott megértés. Az olvasás és a megértés folyamatában – érvel Gadamer – a szövegben rögzítettek új kijelentéssé válnak, melyeket mindig újra konkretizálni kell. Amikor olvasunk, “a megkövült szónyomon túllépve a mondottak értelme felé” tartunk, a jelfejtésen túl tehát valami többlet révén részesülünk a mondottakból. “Ez magában foglalja azt, hogy amikor valaki megérti azt, amit a másik mond, akkor az nem csupán egy elgondolt, hanem egy megosztott, közös dolog. Aki az olvasás során szóhoz juttat egy szöveget (...), az a szöveg értelmét – annak értelemirányát követve – az értelem univerzumába építi bele, amely felé maga a szöveg nyitva áll.”¹⁶ Az értelem univerzumának Szerb Antal ugyanakkor szenvedéllyel nyílik meg, “egy olvasmányaitól megejtett lélek” rendezkedik itt be a végtelenben, amint azt Halász Gábortól tudhatjuk *A világirodalom történetéről* szóló mini remeklése óta. A szenvedélyesen olvasó “izgatott látomása saját külön világáról” “dúsan, elegánsan és megvesztegető elevenséggel rajzolódik képpé”¹⁷. Az olvasást értelmi telítettsége és entuziasztikus meghatározottsága mellett művészi karakterjegyek is egyéniítik. Gadamer az olvasásnak e tulajdonságát egy másik tanulmányában a fordítás példáján próbálja bemutatni, mondván: az olvasás “olyan, mint áthelyezés, egy fordításszerű átvitel egyik partról a messzi másikra, írásból nyelvbe”. Ily módon bennünk az olvasottakat mindig egy visszahangzás követi, értelmes hangzás és hangzó értelem kettőséből születik a mondott-megértett, “az egyből és a sokból, rejtőzködő harmónia [lesz], ami erősebb, mint a megjelenő, ahogyan Herakleitosz tudta ezt”.¹⁸

Az olvasás és írás életfunkcionális tevékenységként felfogott diskurzusában és processzusában a levelezés és a naplórészlet azért kap különösen is jelentős és érdekes hangsúlyt, mert általuk s bennük a mindenkori másikkal vagy (az) önmagammal mint idegennel való érintkezés, azaz a gondolat, átérezve és megformálva artikulált és megosztott közös (dolog) közvetlenül, ember- és/vagy szerző-közeli módon képes megjelenni. Persze ez a közvetlenség is közvetített, “soknyelvű reflexió” (Kierkegaard), vagy hogy Szerb szavaival éljek, “végtelen sokhúrú finomság” segíti világra. A “legközvetlenebb naplórészlet is megőrzi a művész stilizáló fölényét, és minden írásom végtére is ugyanaz: nyugodt és hideg nyilatkozat magamról, mint valaki idegenről” – olvasható az 1923. december 27-i bejegyzésben. “Naplót fogok vezetni újra – hogy formát adjak életemnek” – jegyzi fel 1927 februárjában, a mintegy három éve abbahagyott körültekintő önregisztrálás igényét fogalmazva meg újra. Közvetlenség és közvetítettség viszonyára hadd hozzak még egy példát: Szerb az 1924. február 26-i bejegyzésben felidéz egy beszélgetés-töredéket, rekonstruálva egy a barátaival folytatott lázas vitát Lukács Györgyről. A fiatal Lukács éleltzempléte, fogalomhasználata egyébként többször is visszaköszön a naplók lapjain (sőt Szerb több művében is), alapvetően meghatározva a fiatal társaság “lélekvalóságos és esztétikás beszélgetéseinek” hangulatát s mibenlétét. Nos, Szerb e vitában Lukácsot – akit az egyik fél azzal vádol s jellemez, hogy nála a spekuláció teljesen elnyomja az életet, és hogy az élet iránt nincs érzelme – azzal védi meg, “hogyan éppen absztrakt spekulációjának roppant gazdagságában, ritmusában nagyon sok az élet”¹⁹. A lélek és a forma együttléte a naplórészletben s a levelezésben ugyan törekény, viszont annál transzparensebb. A napló papírjának fehérjén (jobbán) áttetszik a lélek, miként az egymáshoz írt levelek ívén mindújra szépen és őszintén kirajzolódhat a lélektől-lélekgig útja.

Ha az európai levelezéskultúra és naplórészlet hagyomány némely aspektusát röviden szemügyre vesszük, jól láthatóvá válik, hogy Szerb naplói és levelei milyen plasztikusan s reflektáltan ágyazódnak be e kulturális tradícióba. Az alábbiakban mindenekeelőtt azt vizsgálom meg, hogy egyfelől a részben görög-keresztény eredőjű kultúránk mibenlétének, e kultúra kontinuos és diszkontinuos természetének megértésekor-értelmezésekor a levél s a napló milyen segítségünkre lehet, másfelől a valóság/valószerűség versus levél- s naplólévél világ milyen viszonyban van egymással. A két aspektus egyik lehetséges érintkezési pontja – Szerb Antal esetében pedig különösen is – az *élményszerűség* problémája, pontosabban az élményrelevanciájú szövegformálás és világábrázolás mikéntje, illetve az író műveltségének s teremtő érzékenységének az európai humanista tradíciójú kultúrába, kulturáltságba való beágyazottsága.

A Szerb Antal válogatott levelei című kötet sajnos csak részben tud igazi levél-élményt nyújtani, hiszen hiányoznak a könyvből a Szerbhez írt válaszlevelek vagy épp válasza invitáló küldemények. Ennek legfőbb oka – mint a könyv szerkesztőjének előszavából kiderül – az író hanyagsága, pontosabban nemtörődőmsége az utókorral szemben, merthogy nem őrizte meg a hozzá írt leveleket. Így aztán nem nyílik mód annak a gazdag lelki-szellemi baráti kapcsolatrendszernek a teljes rekonstruálására, ami a publikált levelekből is kiviláglik. Talán a levelezés máskülönből olyannyira inspiráló játékos esetlegessége, a pillanatnyi érzéseknek vagy épp felrémli gondolatoknak a futó lejegyzése zavarta, a nyom-hagyás e léha, bizonytalan volta, az egzisztenciális esetlegességnek ama nagyszabású monstrositása, amit Babits oly megkapó egyszerűségbe hajlított tömény poétikummal épp a levél-metaphorika révén fejezett ki híres versében: “Más voltál ott is! más táj, messzebb utak / voltak még amik rajtad áthúzódtak / s csak posta tudtál lenni és meder”. Ugyanakkor Szerbet vonzotta a sokrétűségnek, a naplókban többször is említett *Mannigfaltigkeit*nek e műfaj kínálta lehetősége: “Nagyon sokféle vagyok, mint mindenki, és a levélben az ember tetszés szerint választhatja meg az attitűdjeit” – írta Szentkuthy Miklósnak Párizsból 1930. április 17-én.²⁰ A levél a könnyed társalgásnak, a *conversation*nak és a fajsúlyos dolgoknak egyként képes a foglalatossá lenni, mi több, úgy, hogy mindez ugyanabban a levélben valósulhat meg. Feltehetően ezzel is szimpatizált Szerb. A posta barátságokat tud fenntartani (“Magdám, hitte volna és hittem volna, (...) hogy egy barátság, amit a posta tart fenn, annyi országokon át és olyan kevés emlékké, az ember legmeghittebb kincse lehessen?”²¹), miként az ismeretlenség, a titokzatosság, a félreérthetőség is bele van kódolva a levélíró s a küldemény sorsába (“Igen, buta érzés lehet valakinek vigasztaló leveleket írni távoli magányába, és azután rájönni, hogy állapotja mindennek nevezhető, csak magányosnak nem; de ez már a levélírók örök sorsa gyorsan változó világunkban.”²²). Nota bene: a levél a hiány, a kiszámíthatatlanság és a megvalósulás pillanatba oltott s ott tovább lebegtetett lehetősége. A mű és az élet formába növéseinek sérülékeny folyamatát a levél teljes tisztaságában és törekényiségében képes visszaadni.²³

A levelezéskultúra (úgy is mint hagyomány és úgy is mint effektív írásos tevékenység, folyamatos önművelési processzus) mibenléte évezredek történetéhez nem csupán maga a levél (levélforma) tartozik hozzá, hanem a levél útja is. Az a levelezéshez szorosan kötődő hiány és sokszor kifürkészhetetlen és általunk uralhatatlan távolság, ami úgy teremődik, hogy már megírtuk a levelet, de még nem olvassák azt. Peter Sloterdijk, napjaink egyik legellentmondásosabb megítélésű filozófusa, közéleti szereplője pl. egyenesen ebből a hiányból és előre láthatatlan, kiszámíthatatlan távolságból próbálja értelmezni az egész írásos kultúrát: “Az írásos kultúra játékszabályaihoz hozzátartozik, hogy a feladók nem láthatják előre tényleges címzettjeiket” – írja híres-hírhedt, 1999-es elmaui beszédében, Martin Heidegger humanizmus-levelére adott/küldött, *Az emberkert szabályai* című válaszában.²⁴ Persze ahhoz, hogy

Sloterdijk ilyen hatalmas merítést tehessen, számos megszorítás szükségeltetik, pl. az, hogy a könyveket is egyfajta postai küldeményeknek tartsa, Jean Pault idézve "barátokhoz intézett hosszabb leveleknek" tekintse. Az így körvonalazódó kontextusban aztán már valóban értelmezheti humanista gyökerű kultúránkat a levelezés metaforikájának, azaz a szövegek írása, továbbítása és fogadása/olvasása turbulens folyamatának mintájára. A nagy trouvaille a következő: "a szerzők vállalkoznak arra a kalandra, hogy ismeretlen barátaikhoz intézett leveleiket útnak indítsák. Ha a görög filozófia nem lett volna szállítható papirusztekercsekre kódolva, akkor azok a küldemények, melyeket hagyománynak nevezünk, soha nem lettek volna elpostázhatók. Ámde ha nem lettek volna a görög lektorok, akik segítettek a rómaiaknak megfejteni a Görögországból érkezett levelek tartalmát, akkor ezek a rómaiak sem tudtak volna barátságot kötni az írárok feladóival. A távbarátságunk tehát mindkettőre szüksége van: a levelekre ugyanúgy, mint kézbesítőkre vagy értelmezőkre. Ha pedig e levelek római olvasói nem mutattak volna készséget arra, hogy megbarátkozzanak a görögök messziről érkezett küldeményeivel, akkor nem lettek volna befogadók; és ha a rómaiak a maguk kitűnő fogadókészségével nem szálltak volna be a játékba, akkor a görög küldemények soha nem jutottak volna el a nyugat-európai térségbe, amelyet még ma is napjaink humanista elkötelezettségű olvasói laknak".²⁵

Ebből a gondolatsorból számos következtetés levonható a levél, levelezés átfogóbb ismérveit illetően. Rögtön pl. az, hogy szellemi kultúránk léte mily mértékben függ anyagi természetű, s persze fatális véletlenek diktálta dolgoktól (lásd: a szellemi javak papirusztekercsekre történő kódolását-kódoltságát és e javak bonyolult áramú dekódolását, illetve a tekercsek szállítását-szállíthatóságát). Ez a függés, a szellem anyagra való felfüggesztése, ráakasztása – mint láthattuk – a levelezés vonatkozásában különösen is igaz. Azonban beszélhetünk egy másik konzekvenciáról is: az írás, továbbítás, fogadás/olvasás turbulenciájára, egymást keresztező, áthúzó, felülíró mozgására gondolok, végtére is az egész európai írásos kultúrát életető, értelmező hagyományainkat elevenítő erejére. S íme: a levelek vonatkozásában mindez koncentráltan megtapasztalható. Arról az alapvető hermeneutikai szituációról van szó, melyben a szerzőt, a gondolkodó, érző-érzékeli, önmagát önmaga s a másik által meghatározó vagy épp aláásó szubjektumot, a létét folytonosan s mániákusan rovásai tükrében fürkésző embert láthatjuk fenségességében és esetlegességében egyaránt. A levél fókuszáltan és közvetlenebbül képes megmutatni, hogy az ember egyként magányosan és társiasan létező lény, egyszerre, e kettősséget önmagában hordozva, önmaga hasadtságában reflektálva író egzisztencia.²⁶ Maga a forma ad milderre lehetőséget. A rejtekezés és a nyílt színvallás lehetőségét magában foglaló plauzibilitás és pluralizmus. A játéki tűnékenység és a nyomhagyás oly kétes, mégis megvalósítható possibilitása. Hogy a szubjektum egyaránt lehet is és nem is lehet. Van is és nincs is. "Hogyan lehet valaki perzsa?" – kérdezi kétszer is egyszerre ironikusan, humorosan és reflektáltan Montesquieu *Perzsa levelek*jére utalva Szerb barátjának, Dionis Pippidinek írt leveleiben.²⁷ Tudniillik Londonban Szerb találkozik perzsákkal (köztük egy költővel), akik egyből beindítják irodalmi emlékezetét és fantáziáját. Ráadásul a *Perzsa levelek* épp azon részletét idézi meg az író, ami témánk (a levél általi jelenlét és eltűnés) szempontjából is számottevő. A XXX. levélben ugyanis az egyik szereplő, Rika elmeséli, hogy a párizsiak mennyire kíváncsiak tudnak lenni, "a különködésig kíváncsiak". S hogy ő, az idegen messzeségből hozott egzotikumával, arcformájával, ruházatával mily fokozottan kerül az érdeklődés centrumába. Az idegenség és az önazonosság metszetével létrejött középpontba, szubjektív mivoltának mintegy a teljességébe: "nem hittem, hogy ilyen érdekes és ritka ember vagyok, s noha nagyon jó véleményem van saját magamról, sosem képzeltem volna, hogy így földüljam egy nagyváros nyugalmát". Ám aminthogy leveles perzsa ruháit és európai ölt, megszabadulván tehát "minden idegen díszől", Rika egyből elveszít minden figyelmet – mint írja: "egyszeriben a szörnyű semmibe zuhantam". Szubjektív mivoltának teljessége helyén immár a szörnyű semmi ürje táton. Megszűnt mint szubjektum, kiváltva a különös kérdést: "Hogyan is lehet valaki perzsa?"²⁸ Hogyan lehet valaki úgy, hogy nincs is? És miképp lehetséges az, hogy nincs, miközben persze van? A levélíró megírja levelét, feladja, elküldi, feloldja mintegy jelenlétének nyomát a hiány távlatában s távolában, hogy majd egyszer, a küldemény érkeztekor-kézbesítésekor újra felmerüljön a semmiből, jelen lehessen megint, hogy aztán újra csak elenyésszen... A küldemény nemlétező nyomvonalon halad, a nyom semmijén továbbítja a levélíró jelenlétét. Van is, nincs is.

Egy 1927. februári naplóbejegyzés szerint Szerb saját naplószerzőségének előzménye, vagy ahogy ő fogalmaz, "művének gyökerei" Kierkegaard műve, *A csábító naplója*. S valóban: a *Naplójegyzeteket* író szorgalmas ön- s eseményregisztráló és -elemző személyiség is ugyanoly "túlságosan szellemi meghatározottságú", mint Johannes. Szerb "a theoretikus ember kalandjáról" beszél, Kierkegaard azt mondja *A csábító naplója* hősről, hogy "túlságosan szellemi módon élte" életét, miközben persze olykor "parasztikus testet öltött, s ilyenkor merő érzékiség volt".²⁹ Mindezt Szerb hősről is elmondhatjuk, hisz a merő érzékiség a túlságos szellemiség *mellett* őt is jellemzi: "Szeretek hanyatt fekvő állapotban lenni, mert olyankor egész testemen hullámzik valami érthetetlen"; "Most már szeretem azért (...), hogy kihasználja a kiéhezett aszkéta visszafojtott érzékiségét. (...) Lil kényszerít engem, hogy szeressem, megsemmisíti akaratomat, befogja a szememet, hogy ne lássak mást, csak teste ritmusát érezzem".³⁰ Mi több: a túlságos szellemiség és a merő érzékiség együttese, váltakozó intenzitású feszültsége a Johanneséhoz hasonló egzaltát prózát eredményez Szerbnél is. Ez a prózai nyelv valahol a napló és a regény között van, pontosabban olyan, "mint egy naplóba írható regény", melyben a kifejezendő ugyan "zárt kompozícióban" alakul, a formát mégsem éri el, "a formától messzire szakad":³¹ 1924. VII. 14-én a következőket jegyzi fel: "Végtére életünk célja az eksztatikus, az örök pillanat (...), az embernek szüksége van rá, hogy szatanisztikus lázadással maga erőszakolja ki magának az egzaltációt". A *Romantizmus* című novella-tervezetben pedig "szét nem boncolt egzaltációról, valami végtelen és zúgó kitágulásról" olvashatunk.³² Szerb naplóinak prózaszöveveit ily módon a költői képzelet nekilendüléseinek, az egyszerű eseményrögzítések, az eseményekre való olykor szenttelen, többnyire azonban szenvedélyes reflexiók, az én és viszonyai introspektív leírásainak tarka rongydarabjaiból szövődik. Csakúgy, ahogyan Johannes naplója is "költői kísérlet", *Commentarius perpetuus*, ahogy a címe is kifejezi, futó, szakadatlan feljegyzések gyűjteménye. "Dekoratívan lélekelemző modor" Szerbnél, "művészi módon megoldott szándékos pongyolaság" Kierkegaard-nál. "Az embert lenyűgözi egy benyomás, aztán a reflexió ismét felszabadul, sokféle furdog mozgásával behálózja az ismeretlen idegent, és közel férközik hozzá" – írja a csábító naplóját és levelezését közreadó Viktor Eremita.³³ "Az én kalandjaim belülről valók. Nem ami történt, volt a kiszámíthatatlan, hanem a rá való reakcióim. Minden történés sosem-valószínű fantáziákat kelt fel bennem" – olvashatjuk Szerbnél.³⁴ A felszabadult, fürge mozgású, az ismeretlenhez közel férköző reflexió, illetve a sosem-valószínű fantáziák telítette kiszámíthatatlan reakciók valóban szépen rímelenk egymásra – a két "naplóíró" költői képzeletének megfelelően.

S ha már az egymásra diszsonancia nélkül rímelő momentumoknál tartunk, érdemes hangsúlyozni, hogy a Kierkegaard- és Szerb-féle naplóírás esztétikájának és poétikájának kulcsmozzanata az elementáris, egyszerre érzéki-tapasztalati és szellemi-idealista *költőiség*. Kierkegaard-nál a következőket olvassuk: "A költőiség volt az a többlet, amit írója magával hozott. Ez a többlet volt az a költőiség, amelyet a valóság költői szituációjában élvezett; és ezt kapta aztán vissza költői reflexió formájában. Ez volt a második élvezet, és egész élete az élvezetre épült. Az első esetben személyesen az esztétikait, a második esetben pedig esztétikailag saját személyiségét élvezte."³⁵ Szerbnél pedig e gondolatokra bukkanunk az 1923. III. 20-i bejegyzésnél: "senki sincs, aki »együtt szeretni« tudna velem, aki egyetlen őszinte élményemet, specifikusan költői, szépség-átélésemet osztaná velem. (...) Márpedig én akkor vagyok igazán én, amikor a Szépséget, mégpedig a költői szépet, mely konkrét és absztrakt teljes interpenetrációjából áll, közvetlenül

szemlélem, és így életem legnagyobb pillanataiban és egész intenciómban magányos vagyok. “36 A csábító naplójában az esztétikai-költői élvezet az a főtéma, mely aztán különböző variációkban vissza-visszatér a feljegyzésekben, levelekben. Szerb naplójegyzeteit a specifikusan költői szépség-átélés motiválja s mozgatja leginkább. Az esztétikainak és a személyesnek Kierkegaard-nál hangsúlyozottan jelenlevő egymást-feltételezettsége Szerbnél abban a közvetlenségben, közvetlen szemlélésben tér vissza s tematizálódik, ami az esztétikai széphez fűzi a naplóíró énjét.

Láthatjuk hát, hogy Szerb Antal filológusi figyelmessége, mely segítséget szándékozik nyújtani a kései elemzőnek, és literátorfilozófusi intenciója, mely Kierkegaard felejthetetlen művéhez utalja az olvasót, pontos és megalapozott: a két mű közötti hasonlóság, a naplók szemléletbeli párhuzama könnyen kimutatható. Ugyanakkor “a folytonos önanalízis és lélekvalóság” Szerbnél gyakran megtapasztalható túlzó jelenléte a Kierkegaard-nál meglévő drámai eleveválsághoz képest a *Naplójegyzetek*ben valamiféle zavaró nehézséget eredményez, körülményes, akadozó introspekciót, valamint aránytalanságokat az én s a környező világa viszonyatainak érzékelésében, feltérképezésében és ábrázolásában. Most nem arra a Szerb által is többször hangsúlyozott szembeállításra gondolok elsősorban, melyben az eleven élet, illetve a fogalmiság, az absztrakció megjelenik (pl.: “bennem oly kevés az életszerűség, [...] annyira kőből vagyok az attitűdök és a tudatosság által”; “szerelmes kívánt lenni, hogy tudja, képes rá, hogy még nem vált egészen kétféle fogalommá, hanem van benne eleven élet”³⁷), hiszen erre folyamatosan reflektál a szerző, tehát ezzel eleve számol, mintegy beépíti a (napló)formába. A gond mindenekeelőtt (és persze nem függetlenül az előbb említett szembeállításról) az én státuszának tisztázatlanságában rejlik. Ez a tisztázatlanság nem a bizonytalanságból ered, hanem épp ellenkezőleg, a túlzott biztosságból, bizonyosságtudatból, a már-már iróniátlanul és humortalanul komolyan vett, akartan keresett önmagaságból. Az én ilyen kiemelten reprezentált, centrális pozíciója akadályozza az események rendkívüli rétegzettségének és bonyolultságának finom visszaadását, az én mintegy ránehezedik a történések gazdag folyamának elmondhatóságára, megformálhatóságára. Igen, úgy van, ahogy ő maga is írja: “De immár azt is tudom, hogy igaza volt Komor Pistának akkor, amikor azt mondta, hogy komplikált vagyok, de nem differenciált”.³⁸ A differencia nélküli komplikáltság zavarja a naplóíró az én és az események viszonyatainak és vonatkozásainak plasztikus ábrázolásában. Az egy tömbből faragott én hiába nyilvánítja ki – egyébként természetesen helyesen –, hogy magában egyesíteni kell “minden dolognak az illatát és aromáját, a dolgok reflexív öntudatát; magában kell élnie emlékké minden emberi viszonyokat és történéseket”, ha a differencia helyett a komplikáltság szervezi az egyesítési folyamatot. Így mindez deklarált program marad és nem megszenvedett formalehetőség. Ugyanakkor Szerb élelétését dicséri, hogy mennyire tisztában volt bizonyosságának problematikusságával, s milyen pontosan érzékelté annak határait. E tekintetben is sokatmondó egy 1923. XII. 23-i bejegyzés: “Világnézet szilárd; nagyon és szomorúan szilárd...” E szomorúan szilárd világnézet azonban egyből javuló tendenciát mutat, amint a bizonytalan, “habozó univerzummal” érintkezik: “Voltaképp semmit sem tudok; univerzum habozó; világnézet javul.” (1923. X. 10.)³⁹

A naplókat olvasva az én és a környező világ viszonyatainak ábrázolásában érezhető zavar és felemáság másik forrása a lélek lehetőségeinek megvalósulásában-megvalósításában megfigyelhető korlátozottság. Arról van szó, hogy a lélek (a naplók kétségkívüli főszereplője) Szerbnél egyfelől nem képes (persze nem is akar) az askézis kínálta harmóniában feloldódni, egyszersmind az élet sokszínűségéből valóban eltűnni, másfelől nem képes (pedig nagyon is akar) az ekstázis kínálta kívülségben szublimálódni, egyúttal az élet sokszínűségében megőrződni. Az askézis útja elsősorban azért elfogadhatatlan Szerb szerint a lélek számára, mert benne egyfajta közömbösség érvényesül – és nem is feltétlenül az élettel szemben, hanem mindenekeelőtt az iránt a szabadulás iránt, ami “a bennünk lévő Substantia” törekvését jellemzi: tudniillik e szubsztancia “szabadulni kíván a Szükségszerűség két karja: a tér és az idő közül”.⁴⁰ Nos az askézis a lélek eme szükségesszerűségtől való szabadulási törekvése iránt közömbös. Az ekstázis ellenben pontosan e szabadulás legfinomabb s legteljesebb realizációja: “az ekstázis szemében – írja az 1921. február 14-i naplófeljegyzésben – az egész világ mámora benne fényeskedik”. Másfelől pedig ezt írja: “az ekstázis voltaképpen az öntudat hirtelen és roppant kitágulása”. Csakhogy a lélek ekstázisa Szerbnél *palinodikus* természetű, azaz abban a pillanatban, ahogy kiteljesedne, vissza is vonódik. Absztrahálódik, ahogy más helyütt mondja: “mindazáltal elég közel voltunk egymáshoz, amennyire ez mostani, absztrakt lélekállapotom mellett lehetséges”.⁴¹ Mindez viszont éppen az asketizmushoz való vonzódással magyarázható: “Valahogy a »muzeális életforma« nagyon megfelel a természetnek – írja Tanay Magdának egyik levelében –: szeretek minden emberit – de a múzeumban. Szeretek mindent, ami eleven – de akkor, mikor már megszűnt eleven lenni, hanem felabsztrahálódott a Rend, a Tudomány, a Szellem síkjába”.⁴² Az ekstázis, a kívülség formalehetősége mint a sokszínűség, a *Mannigfaltigkeit* szublimációja ezért nem teljesedhet ki a naplóban a lélek szabadulási törekvéseinek realizációjává.

Ugyanakkor mintha ilyesmi csillanna fel Szerb leveleiben. Azért fogalmazok óvatosan, mert egyrészt kevés levelet olvashatunk e mostani válogatásban ahhoz, hogy a naplókéhoz viszonyítható s mérhető képet alkothassunk a levelekről, másrészt a levél mint lélek-s formalehetőség Szerbnél az intentio auctoris szintjén is feltehetően kevésbé releváns. Vagy ki tudja. De mindegy is. Én most mindenesetre úgy olvasom Szerb Antal leveleit, mint a sokféleségnek, a lélek ekstázisának fel-felcsillámló lehetőségeit. A levelekben a naplóíró énhez képest egy egészen másfajta énre bukkanhatunk. Szerbnek már a regényei narrátorainál is megfigyelhető zseniális humora és finom iróniája természetes bájjal és keresetlen módon jelenik meg a levelekben. A naplók lapjain megtapasztalható féktelen introspekció helyett a leveleket “szerző” én inkább extrovertált, sőt helyenként szimpatikusan extravagáns. Ez persze a műfaj meghatározta lehetőségek különbözőségéből is adódhat, de persze több is annál. A levélben ugyanis az én(ek)re s az eseményekre tett utalások megfogalmazásakor, illetve a történések rekonstrukciója során eleve számolunk a másikkal, akinek majd elküldjük irományunkat – legalábbis sokkal inkább, mint a naplóforma esetében. Ugyanakkor ez az eleve-számolás, ez a közvetlenség sem magától értetődő, hacsak nem – s most idézzük inkább Szerbet: “Látod, képtelen vagyok levelet írni, a levélforma önellentmondás, mert az ember nem igen lehet egyszerre irodalmi és közvetlen, hacsak nem egy módon: ha összeviszza fecseg. És azt se te, se más komoly és értékes barátaim nem szeretik. Ó, úgy megnehezítitek a dolgomat!”⁴³ Igen, a diskurálás, a szövegezés, a fecsegés során a közvetlenség és az irodalmiság egymást termékenyítve jelenhet meg, azaz önmagam kiteljesítése és szemlélése nem üti egymást, mert mindez – ahogy Michel Foucault mondja – a másik tekintete előtt megy végbe. Az önmagamra irányuló tekintet s a másik tekintete egybeesik. Ennek koncentrált lehetősége és tere a levél, a levelezés. És ezért kisebb a veszélye annak, hogy a levelezés során az én egy természetlenül kiemelt, centrális pozícióba kerüljön, kerítse önmagát. A levélben az én valóban differenciált s decenterált lehet (és nem komplikált), s ennek záloga, egyszersmind lehetőségfeltétele, “hogy másoknak ránk irányuló tekintete és önmagunknak önmagunkra irányuló tekintete” találkozik.⁴⁴

A tekintet nem más, mint – ahogy azt Foucault mondja Szent Athanasziosz nyomán – az írás. S hogy ebből a tekintetből pillantás, észrevétel legyen, szükségeltetik az olvasás. Tudniillik ha feljegyezzük cselekedeteinket és gondolatainkat – önmagunk vagy mások számára –, ezzel mintegy helyettesítjük a másik figyelő, óvó, fürkésző, megleső tekintetét, egyszersmind felkínáljuk azokat egy lehetséges pillantás számára. A (napló)feljegyzések és a levelezés egyszerre magányos és társias diskurzusról írja továbbá Foucault, hogy az írás (és persze ezzel együtt az olvasás) e diskurzustípusokban kiemelten fontos, “*ethopoiétikus* funkcióba kerül: az igazság *éthosszá* történő transzformációjában játszik irányító szerepet”⁴⁵. Azaz nem más múlik rajtuk (pontosabban: rajtuk is), mint

hogy az igazság plasztikusan beépül-e, beleszervesül-e a magatartásformákba, viselkedésmintákba, melyek aztán kultúraként válhatnak mindnyájunk számára közössé (a nyugati féltekén). Foucault reflexiói az európai kultúra történetiségének egészében és fényében fogalmazódnak meg, mint írja: a vizsgálódás arra irányul, "miképpen volt jelen a görög-római kultúrában, a római császárság első két évszázadában az egzisztencia esztétikája, az önmagunk és mások kormányzásának tematikája"⁴⁶. A levelezésben és a naplófeljegyzésekben – Foucault napló helyett a *hüpomnémata* formájáról és módszeréről beszél, amely "számadási könyvet, közügyekről készült regisztert vagy emlékeztetőül szolgáló egyéni feljegyzést" jelent, egyszóval "az olvasott, hallott és gondolt dolgok materiális emléké"⁴⁷, a naplóforma quasi előzményét –, nos a francia filozófus szerint a levélben és a naplóban egyrészt életgyakorlatról, másrészt nyelvi transzformációról van szó. Az írás és az olvasás tevékenységének szétválaszthatatlan összekapcsolódása ily módon mindkét megszólalási típusban releváns. "Azt a kényszerítő erőt, melyet a viselkedés során a másik ember jelent a számunkra, a lélek belső rezzenéseiben az írás kelti", "az írás olyan, mint egy próbatétel, hőstett vagy szembesítés: a gondolkodás minden mozzanatát napfényre hozza és bevilágítja a lélek legrejtettebb zugaiba is"⁴⁸. Az olvasás pedig mintegy segít (meg)látni e zugokat, az ott észrevett momentumokat, dolgokat, összefüggéseket értelmezni. Mind a hüpomnémata gyakorlatában, mind a levelezés folyamán a diskurzus szubjektívizálódása teremti meg az önmagaság konstitúciójának a lehetőségét. Csak míg a hüpomnémata-írás során az önmagaság konstituálódása (ön)uraltan, zártan, a lélek rejtve maradt mozgásait mind száműzve kristályosodik ki, addig a levelezésben a levelező társ jelenléte, a neki s általa nyújtott tanácsok, a vele megosztott vélemények hatástörténései révén az önmagaság konstitúciója nyíltan, a másik tekintete előtt megy végbe. A levél- s a naplóírás gyakorlata a szubjektum szintjén és a közösség vonatkozásában egyaránt változásokat idéz elő, interaktív cselekvési mód, amely egyebek mellett az olvasást, újraolvasást, meditációt, az önmagunkkal és a másokkal folytatott beszélgetést, az írást, a felülírást, az újírást foglalja magában, tehát egy nagyon rétegzett, bonyolult kombinációs tevékenységet jelent, amely révén a metafizikai hagyományt olyannyira meghatározó belső és külső dichotómiája is átalakul, módosulásokat szenved. Ezt csupán azért említem meg, hogy azt szintén láthassuk, hova elhat, meddig terjedhet a napló s a levél dialogikus-monologikus ereje.

Ettől az átrendeződéstől sem független az, ahogyan a levelezés és a naplóvezetés diskurzusában egyszerre csak lehetővé válik önmagunk s környező világunk, illetve a világunkhoz való viszonyunk szemlélése. A naplóvezetés során a par excellence különbözőség, szétszórtság és szétszóródás, illetve a rendezettség, elrendezés és súlyozás váltakozó játéka zajlik. Ugyanis ha nem készítünk folyamatosan feljegyzéseket a látott, hallott, olvasott s megélt dolgokról és eseményekről, azaz ha nem gyűjtjük egybe a végtelenül áradó és zajló világ számunkra fontos momentumait, akkor "a lélek nyugtalansága és háborgása, a figyelem ingadozása, a vélemények és a szándékok sűrű váltogatása" lesz úrrá rajtunk, "aminek következtében az ember törékennyé válik minden lehetséges eseménnyel szemben." A naplóvezetés tehát a lélek szétforgácsolódását, szétszóródását akadályozza meg oly módon, hogy maga épp a sokféleség jegyében születik, hisz a napló nem más, "mint eredetileg össze nem tartozó dolgok egybegyűjtésének szabályozott és önkényes gyakorlata, heterogén elemek válogatása"⁴⁹.

Foucault a levelezés kapcsán két momentumot nevez meg, amely az önmagaság és a világ közti viszony szempontjából fontos: "Az egyik a lélek és a test egymásra hatása (nem is annyira a tettek, mint inkább a benyomások, impressziók), a másik pedig a szabadidős tevékenységek (...), tehát a test és a mindennapok kapcsolatáról van itt szó"⁵⁰. A levélíró a világnak-kitettségét fonja szöveggé, mondhatja, szétírja azt a határvonalat, mely "hagyományosan" az írható világ és, jobb szó híján, a valóság, kicsit jobb szókonstrukcióval a még-le-nem-ír világ között húzódik. Ebben a kontextusban lehetőség adódik arra, hogy a levélíró a mindennapi élethelyzetekben jelenítse meg magát, pontosan azért, hogy önmagát másokhoz hasonlónak mutassa be, ezáltal pedig – hangzik Foucault érvelése – a létezés minőségére világítson rá. Ezen minőség kibontakoztatásában-láttatásában végül is lehetőség nyílik arra, hogy "másoknak ránk irányuló tekintete és önmagunknak önmagunkra irányuló tekintete találkozzék"⁵¹.

Szerb valamennyi naplójában, tehát a cserkésznaplóban, a *Feljegyzések és elmélkedések* lapjain és a *Naplójegyzetek*ben is releváns probléma, mi több, a feljegyzéseknek majdhogynem a legfőbb szervező ereje a sokféleség és az egység kapcsolatának tisztázása. A naplós "a pontos könyvelő buzgalmaival" foglalja össze, raktározza el a vele történt eseményeket: "Összefoglalás. Hozzáfogok, nem nagy kedvvel, inkább a pontos könyvelő buzgalmaival, hogy idei nyaramat leraktározzam."⁵² A dolgok s az események pontos regisztrálása mellett egyre inkább teret hódít az értelmezés és a lélekvizsgálat, azaz a történések rendszerezése, elrendezése, az én és világa közötti finomabb, bonyolultabb viszonylatokra való fókuszálás. Ezen közben történik többször is utalás a sokféleség és az egység kapcsolatának problémájára. Mindez hol úgy jelenik meg, hogy a naplós a probléma megoldásának lehetőségét az egység felé tolja el, mint pl. az 1920. május 21-i bejegyzésben a boldogság mibenlétén morfondírozva: "Minden boldogság tetőfoka az egyesülés az Eggyel, a dolgok sokféleségének az eltűnése. (...) Mi az élet? A dolgok sokfélesége. Hogy akármennyim van, megszámlálhatatlanul több, amim nincsen. Hogy akármilyen jól történt valami, százszor jobban is történhetett volna. A dolgok sokfélesége szemben áll velünk (...). Tehát a boldogság a sokféleség negatívuma: kisebb fokban az egyszerűség, nagyobb fokban a Boldogság an sich az Egy."⁵³ Hol pedig úgy, hogy a megoldás lehetősége a Mannigfaltigkeiteit, sokrétűség oldalán tűnik fel, egyfajta vigasztalásként. Erről tanúskodik az 1923. XII. 4-i naplófeljegyzés egy részlete: "De addig is: a szenvedést nem szabad levetni akarni, hanem a létfenntartás narkotikumot követel; illúziókat és »wer edel ist, erfüllt sich nur im Bild« [Aki nemes, az csak képletesen teljesíti be magát], szimbolikus teljeseledést. Beszéltem a dolgok Mannigfaltigkeitejében rejlő vigasztalásról."⁵⁴ Egység és sokféleség ugyanakkor egymást feltételezve, azonos körbe vonva is megjelenik – úgy tehát, hogy nem tolódik el egyik irányba sem kettejük folytonos küzdelmének lehetséges szaturációs pontja –, és ez lenne az 1924. III. 5-i bejegyzés szerint a scienza nuova. "Még nem tudom tudatosítani magamban a scienza nuovát, mely aznap született bennem." A scienza nuova a nap és a bejegyzés kontextusát tekintve lehet egyrészt a felfedezett erotika tisztasága és intenzitása, másrészt egyfajta, leginkább mágikus idealista vonásokkal jellemezhető megváltástan, valamint, harmadrészt, a lét határtalan transzcendentálisítása: "valami értelme-vesztett korlátlanosság, lehetőségek minden szelekció nélkül. És jó így, ha a lehetőségek megvalósulnak. Ez a kísértet-históriák kora, mert minden lehetséges és megokolatlan, a mágikus idealizmus kora, mert minden azon múlik, hogy tudom világomat a magam képére átváltani, hogyan tudom megtalálni a szálakat, melyekkel a dolgok az éggel összefüggenek."⁵⁵

A levélben az önmagunkhoz való, illetve a másikkhoz, a világhoz való viszony a naplóhoz képest mintegy védtelenebbül, törekenyebben, egyszersmind e védtelenséget és törekenységet őszintén és játékosan felvállalva alakul és tematizálódik. Mindez elsősorban abból adódik, hogy az, amit megélünk, gondolunk és írunk, a másik tekintete előtt éled újra, formálódik. A naplóhoz hasonlóan tehát a levelezés során is introspekció zajlik (mind a címzettnél, mind az írónál), azzal a különbséggel, hogy a levél kapcsán kevésbé önfeltárást kell a szón érteni, mint inkább "a másik ember számomra történő megnyílását"⁵⁶. Szerb a következőket írja 1923. szeptember 18-án Lakner Klárának, nagy szerelmének, későbbi felesége nővérének: azok közé "a nagyon ritka emberek közé tartozom, akikben a lélek nem barikádozta el magát áttörhetetlen betű, por és árfolyam-törmelék mögé, hanem akiből a lélek valahogy állandóan kilóg, mint a régi képen szájából a föliratot szalag."⁵⁷ A lélek tehát effektíve látható, megpillantható, nota bene olvasható a másik számára. Ily módon a levelezés a lélek számára a másik perspektívájával való azonosulás lehetősége révén a kívülség dimenziójával történő gazdagodást eredményezi. Mindezt egyik levélben tematizálja is Szerb: "Kibújni magamból – nem

valami mámoros eksztázisban, hanem szépen, komolyan, óvatosan és maradandóan másnak lenni.” S miután félig tréfásan, félig komolyan végig veszi az önmagán-kívül-kerülés alternatíváit, mintegy reprezentálja a kívülség levélben lehetséges manifesztációját: “Sokat is írtam, és alapjában véve megírtam, amit akartam, amennyiben ez lehetséges. Hogy tudja, hogy mi van velem, hiszen úgyis csak magát illeti az, ami velem van, és az, aki én vagyok. De bár egészen más volnék.”⁵⁸

A hétköznapi és a csodák – hogy egy parafrázissal vonjam közelebb Szerb Antal írói, gondolkodói világát a jelen gondolatmenethez, utalva zseniális esszéketeték címére – nincsenek is egymástól olyan messze, sőt a nyelvi megjelenítés-megjeleníthetőség során érintkeznek egymással, legfőképp pedig az írás mint személyes trenírozási gyakorlat, mint életgyakorlat révén kapcsolódnak össze: “Írni akarok... hogy mit, azt még nem tudom, de kell; mert engem úztön-úz a rém” – írja fiatalon Szerb Antal, s e megnyilatkozást tekinthetjük akár fiatalos trevületnek, amolyan romantikus kifakadásnak is – egyfelől. De másfelől már itt megjelenik az írónál az írás mint a testi-lelki ember trenírozásának terepe. Az emberi lét három mozgatója közül a harmadik s legfőbb a felsős piarista diák szerint a testiség, ahogy ő fogalmaz: “a test derékon alul”. (Egyébként az első kettő is szoros vonatkozásban van a lét materiális természetű jellemzőivel, tudniillik “az egyik a fénybe öltöző lustaság, [...] a másik ok a dicsvágy”). Lakonikus összegzése így hangzik: “Mind a test”⁵⁹. Az ember antropológiai meghatározottsága, a test-lélek dualitás Szerb naplófeljegyzéseiben nem valamiféle, a napnyugati metafizikai tradíció által folytonosan, korokon átörökölt kizárólagosság-elv szerint tematizálódik, azaz nem a lélek kizárólagosságának egyszerű tagadásán, sokkal inkább egyfajta természetes, változó elegyként való feldolgozás, elrendezés formájában jelenik meg (erre az egyik legszebb s legnaivabb példa a szövegben a “tündertestrészek” metaforája). E megjelenésnek-megjelenítésnek az egyik legfőbb lehetősége a nyelv, a nyelvi materializáció, az írás.

Itt azonban egy pillanatra meg kell állni. Ugyanis nem szeretném a jöreg (vagy inkább furorszerű) realizmus-problematikát feleleveníteni, holott igencsak a közelében járunk. Hogy tudniillik az írásformák, nyelvi terelemek miképp leképezései, leképezései-e egyáltalán a külvilágnak, mindközönségesen a valóságnak. Hogy az ehhez hasonló terméketlen és kiüresedett kérdéseket elkerülhessük, javasolnám a levelezés és a napló diskurzusformáinak vizsgálatok is a valószerű/valószínű fogalmának az alkalmazását. Ugyanis a napló és a levél műformája közvetlenebb, mondhatni sérülékeny viszonyba rendezi a fikciót és a valóságot más műformákhoz képest. Hogy e sérülékenység ne a szövegen és a valóságon ejtett s tátongó seb legyen, hanem innováció és teremtés valóban gyümölcsöző lehetősége – forduljunk a valószerű fogalomhoz. A honi irodalomelméleti felfogásokban ismereteim szerint kevesen érvényesítik ezt a szempontot elemzéseikben az irodalmi műfajok vizsgálatok. A kevés kritikus teoretikus közül Angyalosi Gergely egyik írásában Tzvetan Todorovra hivatkozva a következőképp fogalmaz: a valószerű “azt az úrt lenne hivatott betölteni, amely az elvontan lefektetett nyelvi, retorikai, poétikai törvényszerűségek (...) és a nyelv alapvetőnek tartott tulajdonsága, a valóságra való referálás között húzódik”⁶⁰. Mindebből az következik, hogy a valószerű kategóriája lehetővé teszi az értelmező számára, hogy úgy találjon és létesítsen kölcsönkapcsolatot nyelv és világ között, hogy az a referencia, a vonatkozás formáját öltse, és ne valamiféle kölcsönösen terméketlen megfelelési-megfeleltetési kényszer processzusába torkoljon. A valószerűség fogalma, amely már Arisztotelész óta részét képezi a teoretikus megfontolásoknak, a világról és a művészetekről való beszédnek, nos a valószerűség fogalma révén “nem egy szöveg és az úgynevezett »valóság«, hanem két, egymástól különböző »szöveg« között”⁶¹ létesíthetünk kapcsolatot. A vonatkoztatási pont lehet egyfelől műfaji szabályok sorozata, másfelől a közvélemény. Ha pedig most visszacsatolunk a Foucault által is leírt szabályszerűségekhez, láthatjuk, hogy a levelek, naplók kapcsán is beszélhetünk ilyen műfaji vagy bizonyos, közmegegyezésen alapuló szabályokról. Ezek egy jelentős részét éppen a testiség állapotának, az egészségéről szóló híradások, illetve a mindennapi élethelyzetek rögzítései, reflexiói, azaz az írás általi megörökítései, egyszersmind megelevenítései alkotják. Ismét megfogalmazhatjuk, hogy a levelekben, naplójegyzetekben a nyelv és a világ közötti viszonyrendszer, a finom, bonyolult hálónál szövdő referencialitás a többi megszólalási lehetőségekben megtapasztaltakhoz képest plasztikusabban, közvetlenebbül jelenik meg, sokkal inkább kitapintható.

A világreferencialitás, valószerűség és szövegvilág hármasa a levelekben és naplókban tehát koncentráltan és nyíltan tetten érhető. Szerb Antalnál az említett hármaskör a legplauzibilisebben az élmény meghatározta mű- s világértésben és -értelmezésben jelenik meg, azaz az élményrelevanciájú szövegformálásban és világábrázolásban. Az élményről szóló legtöbb teoretikus fejtegetés a közvetlenség–megélttség–tartósság jelentésárnyalatai által véli leginkább megragadhatónak a fogalmat, melyhez rendszerint még hozzáveszik az intenzitás és a végtelenséggel való kapcsolat jellemzőit.⁶² Ezek a jellegzetességek – legfőképp a dilthey-i és a gundolfi hatástörténethez való kapcsolódás révén – Szerbnél is előbukkannak különböző kontextusokban. A közvetlenség pl. egy helyütt így: “A szépségélményt mint egyetlen, hol az ember közvetlenül szemléli az ideált, a vallási élet részévé kell tenni.” Vagy másutt ily módon: “az igazi nő megőrzi azt a közvetlen, gondolon innen és gondolon túli formáját az élményképességnek, melyet a Ráció nem zavar”⁶³. A tartósság, maradandóság, súlyosság pedig így: “Ez a lány még nem találkozott szerelmesével (nem kell hogy ember legyen), az élménnyel, mely kikristályosítja a zűrés anyagot, melynek viharában elporlik minden nem-igazi, ésből nőtt és halott, és csak az eleven marad meg, a kimondhatatlan”⁶⁴. A megélttség, átélés momentumai is kitüntetett Szerbnél: “Orvosság: megéltetni, illetve megéltetni vele, hogy a piszkos dolgok nem olyan piszkosak, mint ő képzei, hiszen *minden dolog megtisztul az én átélésem tűzén keresztül*, és bizony az óvén keresztül is, ha komolyan átéli, és nem frivolán, és nem kokott-oldalával.” “De idealizálni nem tudtam, hitem nincs, és az élet is redukálódik ezáltal valamelyest: csak annyit élek át, amennyi az élményben közvetlenül adva van; perspektívák, mint hajdanán, nem nyílnak semerre sem.”⁶⁵ Az intenzitásra is többször reflektál a naplóról az élmény kapcsán: “ha valakinek gyanús volna, akkor sem az élmény intenzitását kellene kétségbe vonnia, hanem mélységét és komolyságát”. Az élménynek a végtelenséggel való kapcsolata pedig a következő módon jelenik meg az egyik bejegyzésben a lelkesedés, rajongás hívószavaira: “Már pedig a lelkesedés a szívárványhíd, mely véges ember-mivoltunkat a végtelen értékekkel összeköti; (...) valami örök szépségért rajongunk, és a szavunk elakad a közvetlen átélés mámorában”⁶⁶. Láthatjuk, hogy Szerb Antal nagyon is aktív részese és alakítója annak a hatástörténetnek, amit legfőképp Wilhelm Dilthey és távolabbról Friedrich Gundolf neve fémjel, és amelynek egyik legfőbb jellemzője, hogy az élményt – ahogy azt Szerb is írja – mint közvetlenül adottat fogja fel.

Csak hogy pontosan abban a naplóbejegyzésben, ahol ez az olyannyira híressé vált tétel megjelenik, olvasható – ráadásul épp a gondolat folytatásaként, mintegy kiegészítésként – az is, hogy “perspektívák, mint hajdanán, nem nyílnak semerre sem.” És ez valamelyest elmozdulást jelent a dilthey-i koncepcióhoz képest, mégpedig annyiban, hogy Szerbnél az élmény immár nem feltétlen csupán a közvetlenül adottat jelenti, hanem magában foglalja a közvetetten megformáltat-megformálódót is. A perspektíva tudniillik feltételez egyfajta valódi távolságot a közvetlenül adottan meglévővől, s ebben a távlatban a forma, a megformálhatóság lehetősége is szárba szökkenhet. Azaz a közvetlenség, a nyelv, az írás materializációja az élménydiskurzus részévé lesz. Ennyiben Szerb Antal Gundolf elképzeléséhez áll közelebb, aki mint ismeretes, híres Goethe-könyvében megkülönböztette az őselményt és a képzésélményt, előbbi kapcsolva a közvetlenséghez, utóbbit a közvetettséggel. Hogy mennyire releváns volt Szerb számára is e megkülönböztetés, az egy Szentkuthy Miklóshoz írt levélből is kiténik: “Ami megdöbbentett leveledben, az a fiatal-prousti attitűd volt, ahogy te az esemény-élményt rögtön irodalommal akarod átértékelni. Miklósom, ez nagyfokú és veszedelmes naivitás. Hogy utírozva fejezzem ki magam: az irodalomban egyedül az irodalmi élmények számítanak, az olvasmányok, a gondolatok etc., azok a dolgok,

amiket Gundolfék Bildungserlebnisnek neveznek. Nézetem (szerény) szerint csakis ezek formálják az alkotást, az Uerlebnisek egészen irrelevánsak, és körülbelül a véletlen, a kiszámíthatatlan szerepét játsszák az alkotásban.⁶⁷

Az élmény azon paradox, vagyis inkább heteromorf jellegzetességét, hogy egyfelől egyként magában foglalja a közvetlent és a közvetett, másfelől az intenzitást, az intenzív pillanatot ugyanúgy involválja, mint a tartamot, a hosszan tartósságot, "hogy sohasem tudunk elkészülni feldolgozásával", nos e különös jelleget főképp azzal a benne munkáló és megtapasztalható kettős mozgással határozhatjuk meg, amit Gadamer úgy jellemez, hogy az "élmény kiemelkedik az élet folytonosságából, s ugyanakkor saját életünk egészére vonatkozik". Az esztétikai élmény "a megéltöt a műalkotás erejével egy csapásra kiragadja életének összefüggéséből, s ugyanakkor mégis visszavonkoztatja létének egészére."⁶⁸ E kettős mozgás, az általa létrejövő heteromorfia, a kiragadás és visszavonkoztatás művelete, e reflektálva-tükrözés, mely során a pillanatszerű, az intenzív felvillan, megtörténik, s egyúttal vissza is rendeződik életvilágunk addigi áramába, immáron másként, átrendezve létünk egészét – ez teszi oly plasztikussá, "ezerrétű érzékenységben" megnyilvánulóvá Szerb Antal számára az élményt mint a világreferencialitás és formalehetőség sine qua nonját.

Jegyzetek

1 Vö: Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő*. In: Uő: *A magasság vágya*. Összegyűjtött esszék II. Magvető, Bp., 1992. 49.

2 Szerb Antal: *Ími akarok*. In: Uő: *Naplójegyzetek (1914-1943)*. Magvető, Bp., 2001. 29. A továbbiakban:

Naplójegyzetek

3 Vö: Poszler György: *Szerb Antal*. Akadémiai, Bp., 1973.; Poszler György: *Illúzió és értelem* (Vázlat az "esszéista" nemzedék portréjához). In: Uő: *Eszmék – Eszmények – Nosztalgikák*. Magvető, Bp., 1989. 337-380.

4 Poszler: *Illúzió és értelem*. Id. kiad. 354.

5 A "józan eksztázis"-hoz hasonló összetételű kifejezések és gondolatársítások többször felbukkannak a naplók lapjain. Vö. *Naplójegyzetek*, 121., 166., 204., 213., 256., 262.

6 Tanay Magdának, Párizs, 1929. nov. 30. In: *Szerb Antal válogatott levelei*. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001. 39. A továbbiakban: *Levelek*.

7 Dionis Pippidinek, Budapest, 1932. jan. 2. *Levelek*, 68.

8 Dionis Pippidinek, Bp., 1938. febr. 1. *Levelek*, 100.

9 Schultz Dórának, Budapest, 1924. jan. 4. *Levelek*, 20.

10 Tanay Magdának, Párizs, 1929. dec. 19. *Levelek*, 41.

11 *Naplójegyzetek*, 232.

12 Vö: Szerb Antal: *A világirodalom története*. Magvető, Bp., 1992. 683. A könyvberről mint metaforáról és életformáról legutóbb Radnóti Sándor írt átfogóan Jean Paulról szóló írásában. Vö: Radnóti Sándor: *A könyvember*. In: Uő: *A piknik. Írások a kritikáról*. Magvető, Bp., 2000. 105-133.

13 Szerb: *A világirodalom története*. Id. kiad. 683.

14 Szerb Antal: *Hétköznapiak és csodák*. Révai Kiadás, é. n. 2. Megrendítő egybeesés, különös együttállása a dolgoknak az a véletlen körülmény, hogy a *Hétköznapiak és csodák* nálam lévő könyvtári példánya Palotai Erzsébet és Komlós Aladár könyvtárából való. Ez számomra elsősorban azért érdekes, mert ily módon mintegy kézzelfoghatóan megtapasztaltam egy személyes közelséget, amelynek egy 1941. április 29-i levél a közvetlen bizonyítéka. Szerb Antal írja Komlós Aladárnak: "Kedves Aladár, örülök, hogy elküldted szép verseidet. Elolvastam a kötetet, bátor és emberi hangja nagyon jól esett ezen az ijesztő húsvéton." *Levelek*, 106.

15 Vö. G. F. W. Hegel: *Esztétikai előadások III.* (Szemere Samu fordítása). Akadémia, Bp., 1980. 214-215.

16 Hans-Georg Gadamer: *Fenomenológia és dialektika között* (Tiszóczy Tamás fordítása). Vulgo, 2000/3-4-5. 15-16.

17 Halász Gábor: *A szenvedélyes olvasó*. In: Uő: *Válogatott írásai*. Magvető, Bp, 1977. 789., 786. Radnóti Sándor már idézett könyvének egy másik – címadó – tanulmányában Szerb Antalt "reziiduális olvasónak" nevezi, a könyvember egy régebbi típusába sorolva őt, aki "a világot és a könyvet mintegy egymással szembeállítja". A szerző itt megkülönbözteti még a zseniális olvasót vagy a világ olvasóját, akit "a könyv világgént és a világ könyvként való olvasása" jellemez, valamint a művelt polgár olvasó típusát, aki fenntartja "az értékítélet és értelmezés konszenzusát". *A piknik*, 63. Radnóti e megkülönböztetése értelmezésének kontextusában, azaz az olvasásfordulat irodalomtudományáról szólva jóllehet termékeny, a megkülönböztetés alapja azonban érzésem szerint ingatag, legalábbis ami Szerb Antalt illeti. A világ és a könyv viszonya tudniillik Szerbnél sokkal reflektáltabb annál, mintsem hogy pusztán szemben álljanak egymással. Mintegy egymást feltételezik, korrelatív, kiasztikus viszonyba rendeződnek, a világ olvashatósága a könyv lételeményén fordul meg, miként a könyv olvashatóságáért valamely világ szavatol.

18 H.-G. Gadamer: *Olvasni olyan, mint fordítani* (Simon Attila fordítása). Vulgo, 2000/3-4-5. 23.

19 *Naplójegyzetek*, 192., 271., 218.

20 *Levelek*, 54.

21 Tanay Magdának, Párizs, 1929. szept. 25. *Levelek*, 34.

22 Tanay Magdának, London, 1930. jan. 21. *Levelek*, 48.

23 Azokat a szempontokat, amelyek gyümölcsözönek ígéreknek általában a levelek, a levelezés tevékenységének vizsgálatakor, legújabbban Bálint Péter csoportosította invenciózusan *Nyílt kártyákkal* című könyvében. Vö. Bálint Péter: *Nyílt kártyákkal* (A levél- és naplóiírásról). Nagyvilág, Bp., 2001. Bálint a levelezéskutatás feladatának nehézségi fokát és kényes természetét illusztrálendő, megjegyzi: "Ne feledjük, mivel a levél az írás pillanatában fogant, s a címzett számára jól vagy rosszul, körültekintően vagy csak hevenyészetten megvilágított gondolatok és benyomások, vallomások és vélekedések lenyomatait őrzi (...), olyan kényes szövegfajta, amely épp az én sokféleképpen történő intencionáltsága és tükrözöttsége, a címzettekhez fűződő viszonya okán sokféle és változékony hangvétele, diszkurzív vagy monologizáló jellege, s nem utolsósorban ellentmondásos természete folytán, gyakorta kijátszható még a szerzőjével és eredeti szándékával szemben is." Id. kiad. 31.

24 Peter Sloterdijk: *Az emberkert szabályai* (Major Enikő fordítása). Vulgo, 2000, II. évfolyam, 3-4-5. 438.

25 Uo.

26 Hogy a levélnek milyen jelentősége és szerepe volt a humanista eredőjű, tradíciójú kultúrában, e kultúra folyamatosságában, ennek bemutatására szeretnék hosszabban idézni Szerb Antal világirodalom-történetéből a levelezés formájára és gyakorlatára vonatkozóan. "A levelek ebben a korban [ti. a XVII. században – V. T.] egészen mást

jelentenek, mint ma. A régi világban a levél a hírszolgáltatás: napi hír, távirati jelentés és színes riport, helyszíni közvetítés, filmhíradó és szellemes közíró kommentárja az eseményekhez. A szép levelek kézzől kézre járnak, lemásolják, majd idővel összegyűjtve könyvben kiadják őket. A XVII. század a levélírás fénykora: levelezői a humanista levél formai hagyományait egyesítik a hírszerzés szenzacionalizmusával és a társas élet, a conversation kellemeiségeivel. Mintalevél-gyűjtemények tanítják az embereket a levélírás művészetére, a levélforma annyira kedvelt, hogy más területekre is átcsap, regényeket és tankönyveket is kezdenek már levélformában írni.” In: Szerb Antal: *A világirodalom története*. Id. kiad. 336.

- 27 Vö: Dionis Pippidinek, London, 1930. jan. 30., illetve Dionis Pippidinek, London, 1930. márc. 10. *Levelek*, 50., 52.
- 28 Montesquieu: *Perzsa levelek* (Rónay György fordítása). Európa, Bp., 1980. 72-73.
- 29 Soren Kierkegaard: *Vagy-vagy* (Dani Tivadar fordítása). Osiris–Századvég, Bp., 1994. 241., 242.
- 30 *Naplójegyzetek*, 270., 111., 181.
- 31 *Naplójegyzetek*, 271.
- 32 *Naplójegyzetek*, 262., 340.
- 33 *Vagy-vagy*. Id. kiad. 240.
- 34 *Naplójegyzetek*, 270.
- 35 *Vagy-vagy*. Id. kiad. 241.
- 36 *Naplójegyzetek*, 108.
- 37 1924. I. 29., *Romantizmus*. Vö: *Naplójegyzetek*, 204., 343.
- 38 Graz, 1920. júl. 21. *Naplójegyzetek*, 73.
- 39 *Naplójegyzetek*, 83., 190., 161.
- 40 *Naplójegyzetek*, 80-81.
- 41 *Naplójegyzetek*, 87., 90., 203-204.
- 42 Tanay Magdának, London, 1929. okt. 24. *Levelek*, 35.
- 43 Szentkuthy Miklósnak, London, 1930. ápr. 29. *Levelek*, 57-58.
- 44 Michel Foucault: *Megírni önmagunkat* (Kicsák Lóránt fordítása). In: *Uő: Nyelv a végtelenhez* (szerk.: Sutyák Tibor). Latin Betűk, Debrecen, 1999. 343.
- 45 I. m. 331.
- 46 Uo.
- 47 I. m. 333.
- 48 I. m. 331., 332.
- 49 I. m. 335-336.
- 50 I. m. 340.
- 51 I. m. 343.
- 52 *Naplójegyzetek*, 58.
- 53 *Naplójegyzetek*, 70-71.
- 54 *Naplójegyzetek*, 185.
- 55 *Naplójegyzetek*, 223.
- 56 Foucault: *Megírni önmagunkat*. Id. kiad. 340.
- 57 *Levelek*, 15.
- 58 *Levelek*, 31., 32.
- 59 *Naplójegyzetek*, 29., 30., 31.
- 60 Angyalosi Gergely: *A próza poétikája – Körkép a hatvanas-hetvenes évek Franciaországából*. In: *Uő: A költő hét bordája*. Latin betűk, Debrecen, 1996. 128.
- 61 Angyalosi Gergely: *Narrativitás és valóság*. Id. kiad. 23.
- 62 Vö. Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer* (Bonyhai Gábor fordítása). Gondolat, Bp., 1984. 63-69.
- 63 *Naplójegyzetek*, 109., 116.
- 64 *Naplójegyzetek*, 120.
- 65 *Naplójegyzetek*, 221., 251. (Kiemelés Szerb Antaltól)
- 66 *Naplójegyzetek*, 107., 120-121.
- 67 Szentkuthy Miklósnak, London, 1930. jún. 18. *Levelek*, 60.
- 68 Gadamer: *Igazság és módszer*. Id. kiad. 67., 69.

Ryszard Kapuscinski

Lapidárium V.

III. rész

1997-ben a Sziléziai Egyetemtől doctor honoris causa címet kaptam. Ebből az alkalomból október 17-én Katowicében előadást tartottam. Egy epizóddal indítottam, amelyet Antoine de Saint-Exupéry mesélt el *Az ember földje* című könyvében.

A XX. század húszas éveiben, a repülőgépek korának kezdetén történt az eset, amikor a legvakmerőbbek először hajtottak végre kontinensek közötti repüléseket.

Egy Saint-Exupéry nevű fiatal francia pilóta azt az utasítást kapja, hogy repüljön Toulouse-ból Dakarba. A korabeli repülőgépek számára különösen veszélyesnek bizonyult a repülés Spanyolország hegyei fölött. *A kis herceg* későbbi szerzője tisztában van a veszéllyel, félelmet érez. Tanulmányozza a kijelölt útvonal térképét, ám az semmit sem mond neki. Tanácsot kér hát idősebb, tapasztalt kollégájától, Henri Guillaumet-től. Együtt ülnek a térkép elé. "De milyen különös földrajzeckét kaptam!" – emlékszik vissza később Saint-Exupéry. "Guillaumet nem *megtanította* Spanyolországot: barátomra tette." "Nem Guadix-ról beszélt, hanem három narancsfáról Guadix mellett, egy rét szélén: »Óvakodj tőlük, jelöld meg őket a térképen...«". "Nem Lorcáról beszélt, hanem egy egyszerű majorról Lorca közelében. Egy élő majorról, majorosáról, majorosasszonyáról... /akik/ készen állottak, hogy segítséget vigyenek az embereknek. Elfelejtett életükről, fölfoghatatlan messzeségükből olyan részleteket fogtunk föl, amelyenkről a világ egyetlen földrajztudósa sem tud. A földrajztudósokat csak a nagyvárosokat öntöző Ebro érdekli, és nem Motriltól nyugatra az a füvek közt megbújó ér, amely vagy harminc virágnak tápláló dajkája. »Vigyázz erre a patakra, megrontja a mezőt... Rajzold csak be ezt is!«". (Rónay György fordítása)

Amikor évekkkel ezelőtt a fenti történetet olvastam, arra gondoltam, hogy legalább két tanulság vonható le belőle. Az első az, hogy legjobban úgy ismerhetjük meg a világot, ha megbarátkozunk vele. A másik az, hogy létezik valamiféle kapcsolat a mi egyéni sorsunk és ezer meg ezer olyan ember és dolog jelenléte között, amelyeknek létezéséről semmit sem tudtunk vagy tudunk, pedig ezek a legmegdöbbentőbb módon befolyásolhatják vagy befolyásolják létünket, életünk alakulását, ezért, már csak saját érdekünkben is, törekednünk kell arra, hogy ne csak azt ismerjük meg, ami *itt* van, a közelünkben, hanem azt is, ami *ott* van, a távolban, valahol a bolygónkon.

A megismeréshez a barátságon át vezet a legjobb út. Ezt tanítja Saint-Exupéry, akinek egész írásművészetét mély, elszánt humanizmus hatja át. Csakhogy nem olyan könnyű dolog barátságot kötni a világgal, sőt, teljes egészében nem is lehetséges. A világ összetett, ellentmondásos, paradox természetű, sok benne a jó, de sok a rossz is, nem mindenki, és nem mindig van meg az a hősiesség, amely ahhoz kell, hogy a jóssággal győzzük le a rosszat.

Amikor manapság a XX. századról beszélünk, úgy határozzuk meg mint két világháború, két pusztító totalitarizmus, mint Auschwitz és Vorkuta, Hiroshima és Csernobil borzalmas évszázadát. A XX. századhoz fűződik azonban egy a történelemben példa nélküli dolog is: megszületett a harmadik világ. Egész földrészek, több tucatnyi ország, emberek milliárdjai lettek függetlenek, s alakítottak önálló államot. Ilyen méretű esemény nem volt és már soha nem is lesz az emberiség történetében. Sorsom úgy hozta, hogy tanúja és krónikása lehettem ezeknek a változásoknak.

A gyarmati függésben élő népek függetlenségi és szabadságmozgalmához társult még egy folyamat, nevezetesen a falusi lakosság gigantikus méretű elvándorlása, városba települése. A XX. század elején paraszti tömegek népesítették be bolygónkat – ők tették ki a lakosság 95 százalékát, napjainkban viszont a világ lakosságának több mint a fele városban lakik. Ez a tény nem csupán száz és száz milliók életmódját változtatta meg. Megváltoztatta a kultúrájukat és mentalitásukat is. A tegnap még zárt falusi közösségben élő emberek hirtelen a nyitott, laza és csábító tömegkultúra közegében találták magukat, abban a tömegkultúrában, amely annyira jellemző a globális társadalomra, ezt pedig közösen építjük mind, akik bolygónkon élünk.

Mi jellemzi leginkább bolygónk mai állapotát?

Először is az, hogy békében élünk. Amikor ezt mondom, mindig ellenkezést hallok: hogyhogy? És Ruanda? És Bosznia? És Belfast? És igazuk van a tiltakozóknak. Minden halál tragikus, minden háború szerencsétlenség és sorscsapás. Én azonban bolygóméretekről beszélek, s ilyen esetben fontosak az arányok. A világban mintegy harminc fegyveres konfliktus zajlik, ám a konfliktusok által közvetlenül érintett emberek száma a föld lakosságának kevesebb mint egy százalékát teszi ki. Tragédia, hogy ez az egy százalék szenved a háború miatt, de milyen nagy dolog az, hogy 99 százalék békében él! Nincs már potenciálisan megsemmisítéssel fenyegető hidegháború. Évek óta nem került sor államok közötti háborúra. A jelenlegi konfliktusoknak belső, polgárháborús jellegük van. Mi több, míg korábban minden helyi konfliktus a világháború veszélyét hordta magában, addig ma fordított a helyzet – ha valahol ilyen konfliktus tör ki, a nemzetközi közösség arra törekszik, hogy azt elszigetelje és elfojtsa.

Miért tartja magát mégis az a meggyőződés, hogy jelenleg a mézárások, tömeggyilkosságok, rakéták, romok korában élünk? Hogy erre válaszolhassunk, tisztáznunk kell azt, hogy milyen helyzetbe került az ember az utóbbi két-három évtizedben. Korábban a világra vonatkozó ismereteket saját tapasztalataiból, hozzátartozói elbeszéléseiből vagy a sajtóból merítette. Ehhez a hagyományos, szinte tapintható valósághoz azonban most, az elektronika korában egy másik, párhuzamos, a média által létrehozott valóság társul. Bekövetkezett a történelem megkettőzése: az egyik történelem az, amelyik valahol távol zajlik, a másik az, amelyik itt van a közelben, amelyet a szemünkkel láthatunk. Ráadásul ez a média által teremtett valóság, a könnyebb hozzáférhetőség következtében, az általunk ismert egyetlen, kizárólagos valósággá válik. Csakhogy ez a teremtett valóság a szelekció, a manipulálás, a megtévesztő lerövidítés csalóka gyümölcse. Azt az eseményt, amely néhány órán át tartott, néhány másodpercben kell bemutatni. És mindannyian áldozataivá válnak annak a döntésnek, hogy milyen kritériumok alapján fogják a válogatást végrehajtani.

A korábban említett, békére való törekvés nemcsak azért fontos, mert lehetővé teszi az áldozatok számának, a pusztításoknak és egyéb szerencsétlenségeknek a korlátozását, hanem azért is, mert az ember teljes körű fejlődése, szabadsága és jóléte, alkotó, sikeres egzisztenciája csak békés körülmények között biztosítható.

A másik, napjainkra jellemző tendencia az, hogy a világ a demokratizálódás felé halad. A demokrácia a mindennapok jelszava, törekvése, uralkodó mintája lett. Manapság még az olyan visszahúzó, sovíniszta pártok is, mint amilyen Zsirinovszkijé, liberális-demokrata nevet vesznek fel. Amikor 20-30 évvel ezelőtt a világot jártam, általános volt a diktatúrák uralma. Katonai, rendőri, egypártrendszerű diktatúrák voltak hatalmon Latin-Amerikában, Afrikában, Ázsiában és Európa jelentős részén. Napjainkban ez a fajta diktatúra már ritkaságnak, kivételnek, bántó anakronizmusnak számít. Többé már senki sem törekszik ilyen diktatúra létrehozására. Látjuk és érezzük, hogy a diktatúrák kora lejárt. Ott viszont, ahol a demokrácia tényné, uralkodó berendezkedési formává vált, ott nagyon hamar felszínre került egy fontos jelenség, nevezetesen – a demokrácia és a kultúra szoros kapcsolata. A demokrácia annál törekenyebb, eredménytelenebb és látszólagosabb, minél alacsonyabb a társadalom kulturális szintje. Az erős demokráciának feltétele a társadalom kultúrájának magas színvonala. Éppen ezért, ha azt mondjuk, hogy a demokrácia letéteményesei vagyunk, s közben lefaragjuk az oktatásra, a tudományra és kultúrára szánt kiadásokat, olyan képtelenséget hirdetünk, amelyet a logika a *contradictio in adiecto*, vagyis az önellentmondás kifejezéssel határoz meg. Mi több, a tudomány és a kultúra szerepe egyre nagyobb lesz, mivel a fejlődés mértékében növekedni fog az embernek és az emberi civilizáció minőségének a technikától s ezzel együtt a tudománytól, a társadalom szellemi kapacitásától való függése. Ez az a kritérium, amelynek alapján korunkban különbséget tehetünk a fejlett és a fejletlen társadalmak között: már nem a kiolvasztott vas mennyisége számít, hanem a felsőoktatási intézményeknek és azok hallgatóinak a száma.

Végül pedig korunk harmadik jellemzője az állandó fejlődés, a világ növekedése, a megsokszorozódás törvényének érvényesülése. Mert egyre több az ember. De a tárgyaktól – televíziókból, autókból, repülőgépekből, telefonokból, karórákból, gyógyszerekből, cipőkből stb. – is egyre több van. Növekszik a felfedezések és találmányok száma. Egyre mélyebben hatolunk a kozmosz belsejébe, egyre pontosabb ismereteket szerzünk a kvarkok szerkezetéről. "Nem látom a végét ennek a fejlődési folyamatnak – írta nemrég a híres amerikai fizikus, Freeman Dyson a sokat mondó *Végtelenség minden irányban* címet viselő könyvében –, és haszontalanság lenne elképzelni, milyen végtelenül sokfélék lesznek az emberiségre váró fizikai, szellemi és vallási tapasztalatok". Szerinte ugyanis a világot a "differenciálás maximalizálásának alapelve" irányítja, amely a fizikai és szellemi világra egyaránt érvényes. Csakhogy – vonja le a következtetést Dyson – "a differenciálás maximalizálásának alapelve gyakran a stressz maximalizálásához vezet". Legyünk hát éberek, hallgassunk a figyelmeztető szóra!

A kritikus álláspont annál is indokoltabb, mivel a világ képét számos folt, repedés és árnyék tarkítja. Aki bolygónkat járja, mindeneke előtt azt veszi észre, milyen mélységesen igazságtalan a világ berendezkedése. Ezek itt jól élnek, azok ott mindig rosszul. És ez nemcsak egyes emberekre igaz, hanem egész közösségekre, népekre, kontinensekre. És nem látni ebből a helyzetből semmiféle kiutat, semmiféle menekvést. Amikor a harmadik világ országaiban kezdtem dolgozni, bizakodó, optimista elméletek uralkodtak a harmadik világgal kapcsolatban. Dumont, Rostov, Galtung egyaránt azt hirdették, hogy a világ egyenlőtlenségeinek megszüntetése csupán idő kérdése, hogy rövidesen (a XX. század végére gondoltak) eltűnnek az egyenlőtlenségek, és az emberek mindenütt úgy fognak élni, ahogyan Hollandiában vagy Svédországban élnek. Hamar jött azonban a csalódás. A fejlett Észak és a fejletlen Dél között nem hogy nem csökkent a különbség, ellenkezőleg, egyre mélyült a szakadék. Az egyenlőtlenség két szinten figyelhető meg. Globális méretekben mélyül a szakadék a gazdag Nyugat és a világ jóval nagyobb, az emberiség 2/3-a által lakott része között. Ugyanakkor növekszik a szakadék az országokon és régiókon belül is. Némelyek egyre gazdagabbak, mások egyre szegényebbek – és ez a planetáris tendencia. Ez a szakadék már elképesztő méreteket öltött: a világ 368 leggazdagabb emberének vagyona megegyezik az egész emberiség közel felének jövedelmével!

A gazdagok és a szegények más-más világban élnek. A gazdagok azt hiszik, megoldják a szegények gondját egy tál rizzsel. A tehetősek világa a nyomorgó harmadik világban kizárólag biológiai problémát lát: hogyan éllemazzuk azokat az embereket? Nem az a kérdés, hogyan tanítsuk meg őket gondolkodni, hogyan adjunk szakmát, munkát a kezükbe, hanem csupán az, hogyan adjunk nekik ételmelet. Csakhogy egy tál rizs nem változtat a szegények sorsán. A szegénység nem csupán üres gyomrot jelent. A szegénység sajátos helyzetet és kultúrát is jelent. A szegény ember megalázott, degradált ember, aki nem lát kiutat, akinek nincs jövőképe. Egy alkalommal Orwel kipróbálta magát, hogy milyen következményekkel jár az éhezés. Menedékhelyeken lakott, napokon át nem evett. Később aztán leírta, hogyan vesztette el az éhezés következtében a gondolkodási képességét. Nem tudott semmit előre eltervezni, nem volt képes semmiféle kezdeményezésre. Legyengült elméje nem jutott túl az üres tál horizontján, legtávolabbi gondolata azzal a kérdéssel ért véget, hogy mit fog enni egy óra múlva. Afrikában több ízben voltam magam is menekülttáborokban, vándoroltam éhezők tömegében. Az ilyen tömeg védtelen, teljesen passzív. Semmit sem kér. Semmire nem panaszkodik. Csak megy szóttanul, apatikusan, közömbösen. Láttam éhezéstől haldokló törzseket, pedig a piac tele volt étellemmel. A krónikusan éhes ember azonban sosem fog harcolni.

Nem lehetne megoldani az éhezés és szegénység, a hiány és a tömeges nyomor gondját, a világnak ezt a legnagyobb gyalázatát és lidércnyomását, amelytől az emberiség családjának több mint fele, nővéreink és fivéreink szenvednek? Elméletileg természetesen meg lehetne oldani.

Először is, a világ épp elég ételmelet termel ahhoz, hogy mindannyiunknak, a Föld mind a hat milliárd lakójának igényeit ki lehessen elégíteni. A gond e javak megdöbbenően egyenlőtlen elosztásában rejlik. Amikor New Yorkban vagyok, már reggeltől kezdve csöng a telefon, barátaim az iránt érdeklődnek, hogy hol és mit szeretnék enni – a lehetőségek listája végtelen. Néhány nappal később, egy ugandai faluban reggel óta éhesen, legyengülve bókászunk annak tudatában, hogy semmiféle enivalóra nincs esélyünk.

Másodszor, sokat lehetne javítani a helyzeten, ha növelnék a tengervíz lepárlásának technológiájára, a nagyobb hozamú rizs- és kukoricafajták nemesítésére, a malária elleni és egyéb gyógyszerek fejlesztésére és hasonló dolgokra szánt összegeket. De honnan lehetne mindezt pénz előteremtteni? A nagytőke sokszorosan megtérülő, azonnali hasznot keres, ezen a területen viszont sem nagy, sem gyors haszonra nem lehet számítani.

A világ gyarlósága azonban nem merül ki az emberiség többségét gyöttrő krónikus hiányokban. A világ gyarlóságába az is beletartozik, hogy sok ember egyszerűen rosszul érzi magát ezen a földön. Sok a betegség, sok a szenvedés és a fájdalom. Sokakat kínozza a magány. Sokan merülnek depresszióba. Félelem bénítja őket. Az emberek egyre gyakrabban érzik, hogy veszélyben vannak, félnek, hogy valaki leselkedik rájuk. Hogy valami rossz fog velük történni. Menedéket keresnek, céltalanul tétferegnek. Az ember gyakran önmaga akadályává válik. Saját legnagyobb gondjává. Szeretné magát jobban érezni, de nem tudja, hogyan kell ezt csinálnia. Másokat vádol hát, átkozza a világot.

Pedig a világ olyan lesz, amilyenné mi magunk tesszük. Jellemző, hogy író-olvasó találkozókon milyen gyakran érdeklődnek az emberek a jövő felől – kíváncsiak, nyugtalanok. Ez a kíváncsiság teljesen érthető. Az ilyen kérdésekben ugyanis nem csupán

gyakorlati érdeklődés rejlik. A jövő időnek mágikus tulajdonságai vannak. És az ember mindig is szerette volna ezt a mágiát megérteni, megérteni, magáévá tenni.

A jövőt illetően két nagy elképzelés született az utóbbi években. Jelentős mértékben különböző, sőt, ellentétes víziókról van szó, mivel két eltérő kultúrkör elképzeléseit, törekvéseit fejezik ki. Az első jövőkép megalkotója a Harvard Egyetem professzora, Samuel P. Huntington. 1993 nyarán közzétette *The Clash of Civilizations (A civilizációk összecsapása)* című esszéjét a *Foreign Affairs*. Írásában a szerző bírálja a lekezelő, beképzelt amerikaiakat, akik meg vannak győződve arról, hogy az egész világ az amerikanizálódás útján halad, hogy ellenkezés nélkül átveszi az amerikai mintákat, intézményeket és értékeket. Huntington ezt a meggyőződést hibásnak, arrogánsnak tartja. A helyzet ennek pont az ellenkezője. A mai nem-nyugati civilizációk hallatlanul életképesek. Nagyobb a népesedési dinamikájuk, társadalmi összetartóbbak, erkölcsi normáik magasabbrendűek, mint a dekadens Nyugatéi. Tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a technikai modernizáció és a tömegkultúra olcsó termékeinek inváziója automatikusan magával hozza az elvek és meggyőződések westernizálódását is. A terroristák farmert viselnek, Coca-Colát isznak és zavaros eszmék nevében a legmodernebb fegyverekkel gyilkolnak ártatlan embereket. Huntington szerint a Nyugat civilizációja egyszeri és megismételhetetlen. Koncepciója elsősorban az amerikaiak nyugtalanságát fejezi ki: Amerikára nézve a legnagyobb veszélyt a világ legnépesebb állama, Kína, valamint az Amerika számára nélkülözhetetlen kőolajat birtokló iszlám jelenti. Csakhogy mindkét térség társadalmi igen nagy ellenállást mutatnak az amerikai kultúra befolyásával szemben. Huntington úgy véli, hogy a Nyugatnak körbe kell kerítenie, el kell sáncolnia magát, a Római Birodalom *limes*ének mintájára erődítményrendszerrel kell magát védenie. Másként ugyanis sor kerül a civilizációk összecsapására, s ezt vetíti előre már a boszniai és afganisztáni konfliktus is. Bírálói Huntingtonot azonnal "bunker mentalitással" vádolták meg, amely annyira jellemző a mai, a világ többi részétől egyre inkább elkülönülni szándékozó Nyugatra.

Teljességgel más jövőképet rajzol elénk korunk kiváló malajziai gondolkodója, Anvar Ibrahim, az 1997-ben kiadott *The Asian Renaissance (Ázsiai reneszánsz)* című könyv szerzője. Szerinte a XXI. században Ázsia válik a világ súlypontjává. Itt ugyanis összefonódtak az ősi államhagyományok, a mélyen gyökerező, életképes erkölcsi értékek, a kitartó munka kultúrája, a tekintélytisztelő, a szoros családi kapcsolatok és a kölcsönös tisztelet – mindenféle fejlődés és haladás alapfeltétele. Az új Ázsia már poszt nacionalista földrész, kölcsönös kapcsolatokat és közös érdekeket keres. Ibrahim optimista képet fest a jövő világról: a civilizációk nem fognak egymással háborúzni. A konfliktust a csere, az összecsapást a párbeszéd váltja fel. (Ugyanezt az elképzelést – a civilizációs kapcsolat mint csere-kapcsolat – fejtegette ki elméletében korábban Simmel és Mauss is.)

Manapság, ha a világ jelenlegi helyzetéről és a jövőjével kapcsolatos elképzelésekről esik szó, fontos tudnunk, hogy kit olvasunk, kit hallgatunk. Ha pesszimista, elkeseredett, csalódott hanggal találkozunk, az bizonyára egy európai hangja. Európa tragikus tapasztalatától egyszerűen nem lehet megszabadulni. Ha viszont kedvező előrejelzésekkel, dinamikus, bátor és bizakodó képekkel, vidám, optimista tónusokkal és színekkel találkozunk, akkor a szerző bizonyosan ázsiai vagy latin-amerikai.

Nagyon nehéz tudomásul vennünk, hogy nem egyedül mi vagyunk a Földön. És hogy másoknak, kiterjedt földrészek más lakóinak jelenléte hatással lesz ránk és sorsunkra. Akik ezt nem veszik figyelembe, azoknak gondolkodásából hiányzik valami nagyon fontos: a planetáris perspektíva. "A mi változásunknak az a lényege, hogy évszázadok óta először szakítottunk Európa, a Nyugat iránt táplált bámulatunkkal. Kinyílt a szemünk, kezdjük önmagunkat fölfedezni" – írja a már említett Anvar Ibrahim.

A nyáron a világsajtót bejárta az a kép, amely a párizsi Világifjúsági Fórumon megjelenő pápát ábrázolta. Tudjuk, mennyire fontos II. János Pál számára szolgálatának szimbolikája. A pápa nyolc, maga által kiválasztott fiatal társaságában megy az oltárhoz: négyen közülük lányok, négyen fiúk. És csak egyikük fehér. Mindannyian egy születőben lévő, új világ, sok fajú, sok kultúrájú, megsokszorozódott világ részei.

Milyen nagyon fontos dolgot lehetne erről az új világról mondani? Talán azt, hogy alapvető szerkezetét, struktúráit, erőviszonyait, fejlődési irányait tekintve most, az ezredforduló tájékán nagyon stabilnak látszik. Lehet, hogy a legközelebbi években semmi rendkívüli nem fog történni. Semmi sem utal arra, hogy nagyobb háború, forradalom, globális kataklizma készülődne. A nagy sajtóhírügynökségek panaszkodnak, hogy nincsenek igazán szenzációs hírek. Ne feledjük azonban, hogy ez a helyzet nagyon is törékeny, mert az élet maga törékeny, gyöngye szerkezetét pedig mindenféle nehézség, gonoszság – nacionalizmus és sovinizmus, gyűlölet és agresszió, közöny és bárdolatlanság, aljasság és ostobaság – terheli.

Bolygónkról beszélni már csak azért is nehéz, mert a világ minden pontból másnak látszik, a megfigyelési pontok száma pedig végtelenül sok. Keresnünk kell hát sorsunk közös nevezőit. Az egyik ezek közül – s ha a világot járjuk, ez azonnal szemet szúr – a lépten-nyomon látható, korábban nem tapasztalt élenkülés, a kezdeményezések számának növekedése, a vállalkozó kedv, az állandó sürgés-forgás, a világ emberi energiaszintjének emelkedése. Mindenütt több cselekvéssel, gondolattal, akarattal, becsvágygal és törekvéssel, elképzeléssel és vágygal találkozunk. Hozzájárult mindehhez a mozgásokat korlátozó birodalmak likvidálása, a totalitárius eszmék terrorjának megszűnése, az évek óta tartó békés időszak, a demokráciára való törekvés, a tömegkommunikációs eszközök viharos fejlődése. Az emberiség új, még nehezen meghatározható struktúrák és eszmények köré kezd szerveződni. Ha azonban figyelmesen szemléljük a világot, egyet jól láthatunk: a társadalom egyre nagyobb szerephez jut, az állam pedig egyre kisebbhez. És, ahogyan Dyson mondta, a végtelenség minden irányban teret hódít.

A világon újfajta – egyedül, párosával, néha csoportosan űzött – turisztika van kialakulóban. Nem más ez, mint utazás az utazásért, lényege, hogy úton legyünk, valahol máshol – különösebb cél és szándék nélkül. Ezek az újfajta turisták senkivel sem akarnak megismerkedni, semmi különöset nem akarnak megtudni, egyszerűen csak pl. Indiában, Argentínában vagy Marokkóban akarnak lenni – és kész, ennyi. Sajátos globális térférgésről, modern világcsavargásról van itt szó. Azért utaznak, hogy eljussanak A pontból B pontba, s valójában ez az egyetlen becsvágyuk – megtenni az A és B pont közötti utat.

2001. február 25.

A *Podróže (Utazások)* című havi folyóiratot lapozgatom. Díjakat osztanak fiatal utazóknak. Egyikük (a nevét nem jegyeztem föl) így eleveníti fel első útján szerzett benyomásait:

– Világkörüli úton vettem részt. Olyan tapasztalatokat szereztem, amelyeknek alapján azt mondhatom, hogy az emberek mindenütt jók. Egy dolog azonban megdöbbentett. Megérkezünk egy adott helyre. Szívélyes, vendégszerető emberek vesznek minket körül.

Nálunk jó dolgok lesz, mondják, de ott, távolabb, ahova igyekeztek, jó lesz vigyáznotok, mert ott gonosz, veszélyes emberek laknak! Mi persze, a figyelmeztetések ellenére, mentünk tovább. Az új helyen megint szívélyes és vendégszerető emberek gyűltek körénk, de azonnal figyelmeztettek minket – nálunk jó dolgok lesz, de ott, távolabb, ahova igyekeztek, jó lesz vigyáznotok, mert ott gonosz, veszélyes emberek laknak. Mindenütt ugyanaz ismétlődött.

“Ütközben mindenütt otthagytunk magunkból egy darabkát.”

Tadeusz Makowski, *Emlékiratok*

Az emberiség gyökerei bolygónk déli részén találhatóak, az emberi lét napfényben kezdődik. Csak jóval később jut el az ember északra, s próbál ott megtelepedni.

Az utóbbi öt évszázadban Afrikának két különböző történelme létezett: a tengerparti történelem (kereskedelem, rablások, kultúrák közötti kapcsolatok és konfliktusok), valamint azoknak a kontinens belsejében levő területeknek a története, ahova idegenek csak ritkán jutottak el, s így ott hagyományos, a külső világtól független élet folyt, megőrződtek a régi királyságok, fennmaradtak az ősi társadalmi struktúrák, szokások és vallások.

Van-e az afrikai vallásokban imádság? Inkább mágikus szertartásról, éneklésről, extatikus táncokról beszélhetünk. Ezeknek a vallásoknak nincs Könyvben található forrásuk. Hagyományukat az idősek közvetítik a fiatalabbaknak – ezért fontos az időseknek az ottani társadalmakban betöltött szerepe. Ezért övezi őket általános tisztelet. Az idős ember olyan valaki, aki a hagyomány letéteményese, aki átad, aki tud. Azonfelül általános az a nézet, hogy aki az ottani mostoha körülmények között idős kort él meg, bizonyára az istenek kegyeltje, kiválasztottja, vagyis különb, mint a többiek.

Mizumu – így hívják az ősök szellemeit a baganda törzsben. Ha az élők elhanyagolják őket, gonoszakká válnak, betegséget, sőt, még halált is hozhatnak. A baganda istenség neve: Katonda. Titokzatos erejük van a fáknak, szikláknak, folyóknak is. Szent tárgynak számít a tehénszarv. A pásztorkodó törzsekre jellemző a tehén-kultusz. “A király tehénszívből születik”, írja Luc de Hensch antropológus.

Afrika: – *You eat!* Egyél! Mindig ezt mondják a betegnek. A betegség fajtája lényegtelen, evéssel minden betegségből ki lehet gyógyulni. Az evés megerősít, ha pedig erős vagy, minden betegséget legyőzöl. Afrikában az a meggyőződés uralkodik, hogy a betegségek fő forrása a szegénység, az éhezés. Aki szegény, az éhesen jár-ke, az éhes ember pedig gyöngé, így aztán persze, hogy megbetegszik. Az evésnek azonban van még egy pozitívuma. A jóllakott ember tiszteletet parancsol, büszke a tekintete, magabiztos a járása. Ha nagy a hasa, az még jobb. Az ilyen hasat mindenki csodálja. Mennyire más egy kövér ember, mint egy szegény! A szegény nyomorult sovány, bátortalanul, szégyenlősen botorkál, mintha nem akarná, hogy meglássuk, mintha bocsánatot kérne azért, hogy él.

Az afrikai politikában kizárólag a rosszat, a korrupciót, esetleg a gyilkosságokat vesszük észre. Ezért aztán olyan bűnözők és degeneráltak váltak a kontinens jelképeivé, mint Amin, Mobutu, Nguema vagy Doe. Pedig Afrika nagyszerű, kiváló államférfiakat is adott a világnak. Kik ők? Julius Nyerere, Nelson Mandela, Agostini Neto, Amical Cabral, Thomas Sankara, Leopold Senghor – hogy csak néhányat említsünk.

Mahmud Mamdani ugandai szociológus azt mondja nekem, hogy Afrika bajainak elsődleges forrása a posztkolonialista állam gyöngesége. Az ilyen állam kezdettől fogva alkalmatlannak bizonyult az irányításra. A fiatal, pöffeszkedő afrikai nacionalizmus azonban ahelyett, hogy megreformálta, hatékonyabbá, jobbá tette volna ezt a működésképtelen, bürokratikus képződményt, mindent megtett, hogy megszilárdítsa azt, nem engedte, hogy bárki is hozzányúljon.

Manthia Diawara guineai író *In Search of Africa (Afrikát kutatva)* című könyvében, mielőtt valamely szerző véleményét idézné, először megállapítja, milyen fajú és nemű az illető, s ennek alapján ítéli meg a vélemény értékét és jelentőségét. Sartre esetében például közli, hogy fehér férfiről van szó. Diawara ezzel mintegy azt közli velünk, hogy nem mindig vagyunk tudatában annak, mennyire fontos az ő gondolkodásmódjukban és érzéseikben a bőrszín és a nemi hovatartozás.

Ruanda. Ottjártamkor valaki a helyiek közül ezt mondja nekem: – A gyarmatosítók voltak azok, akik belénk oltották a tutsik és a hutuk közötti különbséget. Mi ilyen különbségeket nem ismertünk.

A hagyományos társadalmakban sok energiát fektetnek a harmónia és béke fenntartására. Ha kitör valamiféle ellenségeskedés, s ez gyakran előfordul, az emberek nem a konfliktus forrását, a vita okait és lényegét kutatják, hanem minden erejükkel azon vannak, hogy helyreállítsák a rendet és egyetértést, hogy kibékítsék a szembenálló feleket; keresik a kompromisszumot, hosszas vitákat folytatnak.

Tanzánia. Az ország belsejében találkoztam egy idős férfival. A vaskója előtt üldögélt egy farönkön. Semmit sem csinált. Unokája vállalta a tolmács szerepét. – A nagyapa azt mondja, hogy a világból csak a saját faluját ismeri, meg a másik, szomszédos falucskát, mert az innen is látható. Ott van fönt, a dombon. Hogy távolabb mi van, azt a nagyapa nem tudja, de azt mondja, hogy ott is biztosan minden úgy van, mint itt.

Amikor a fiú befejezte, az öreg rám mosolygott, és kezével a dombon lévő falucska felé intett – arra, ahol véget ért a világ.

Az afrikai írók, többek között Ngugi Wa-Tiongo vagy Chinua Achebe, bírálják Joseph Conradot, Karen Blixent és másokat azért, amit Afrikáról írnak (*A sötétség mélyén*, *Volt egy farmom Afrikában*). Szemükre vetik, hogy más fehér írókhoz hasonlóan nem azért mennek Afrikába, hogy megismerjék, hogy feltárják annak sajátos világát, hanem azért, hogy megbirkózzanak holmi egyéni, szubjektív gondokkal, hogy kikapcsolódjanak, felejtsenek stb. Vagyis Afrika, ha létezik számukra, csak mint háttér, mint díszlet létezik, amelyben e földrész lakói csak névtelen és alig látható árnyakként suhannak ide-oda.

Még mindig Afrika:

Mauritánia. 1963-ban egy francia újságíróval, Szenegálból indulva, Mauritánia sivatagos vidékein utazunk keresztül. Egy haldokló falucskához érünk. Halott emberek ülnek az agyagvaskók falának dőlve, vagy hevernek az udvarokon szanaszét. Valamilyen járvány vonulhatott végig a környéken – kolera, *cerebral malaria* vagy ki tudja, mi. A trópusok hihetetlen mennyiségű betegséget szülnék. Az ócska vaskók között kutyák rohangálnak idegesen, meghatározott cél nélkül, mintha megkerülnék volna. Az egyik kunyhó küszöbén

aszott öregember ül. Még él, mert kinyújtja a kezét. A franciának van néhány aszpirinje, odaadja az öregnek, aki el is veszi, de nincs ereje, hogy tenyerét összezárja, s a tabletták szétszóródnak a földön. Megyünk tovább, Nouakchott felé. A város szélén csendőrőrs áll. A bádog barakkból kijön egy elhanyagolt külsejű csendőr. Francia útitársam említést tesz neki a kihalt falucskáról. A csendőr közönyösen hallgatja, megrántja vállát, s cigarettaért kér, majd sietve visszabújik a barakkba, mert a nap irgalmatlanul éget.

Uganda. John Kon misztikus-militáris mozgalma. Emberei gyermekeket rabolnak, verik, éheztetik őket. Az egyik kínzási módszerük az, hogy az egész évben uralkodó iszonyatos hőségben (Uganda és Szudán határvidékéről van szó) ezt a sanyargatott, zavarodott gyereksereget reggeltől éjszakáig tartó vonulásra kényszerítik. Az eredmény kimerültség, eltompulás, levertség, apátia, céltalanság. Időnként csoportos őrület tör ki köztük, ilyenkor a gyerekek falvakra támadnak, mindenkit legyilkolnak, égetnek, fosztogatnak, ha egyáltalán van még mit fosztogatniuk.

A trópusok vallásainak szigorúbb szexuális tiltásokat kell tartalmazniuk, mert a forró éghajlat miatt könnyebben lehet hozzáférni a női testhez.

Trópusok: a száraz évszakban növekszik az emberek mozgása, ez a látogatások, útra kelések időszaka. Az esős évszakban más a helyzet – csökken a mozgás, a felázott utak elnéptelenednek, a megáradt folyókon nem lehet átkelni. Az esős évszakban a betegségek és járványok is megszorodnak.

Az európai antropológia gyengeségei közé tartozik, hogy a nem európai társadalmakat vizsgálati tárgyakként tekinti, nem pedig kulturális partnerekként.

Amikor elmerülünk az ősi – hindu, tibeti, azték, afrikai – vallások és hiedelmek által teremtett mítoszok, legendák világában, elkápráztat bennünket az emberi fantázia gazdagsága, kimeríthetetlen kreativitása, találékonysága, narratív leleményessége, színérzékenysége, lélektani intuíciója. Hány istent és szellemet teremtett ez a fantázia, milyen hihetetlen tulajdonságokkal ruházta fel őket, mennyire nem mindennapi sorsokat jelölt ki nekik! Forrásai azonban láthatóan kiszáradtak, ez a fajta invenció kiapadt, mert tízegyháromezer évvel ezelőtt semmilyen univerzális vallás nem keletkezett.

2001. július 23.

A Radio Szvoboda interjút készített Alekszander Jakovlevvel. Jakovlev valamikor az SZKP KB Politikai Bizottságának volt tagja, aztán a peresztrojka ideológusa és Gorbacsov legközelebbi munkatársa lett. Most azt mondja a vele készült interjúban, hogy az utolsó, hrucsovi-brezsnyevi időszakban a kommunista rendszert főleg a szertartás, a rítus tartotta fenn. Aki betartotta a rítus előírásait, az elégedett valahogy. Hozzá kell tenni, hogy kétféle élet létezett – a valóságos, privát élet és a hivatalos, a már említett rituális élet.

A továbbiakban elmondja, hogy ő sohasem hitt a disszidensek esélyeiben. Úgy véli, hogy a rendszert csakis belülről, a párton belüli "csöndes reformok" révén lehetett megváltoztatni. A valóságban mégis más történt. Jakovlev véleménye szerint a rendszert a saját fegyverével győzték le – elbukott, mert átitatta a cinizmus, nevezetesen az, hogy az egész pártapparátus meg volt győződve arról, hogy amit a vezér mond, ígér, jósol, sosem fog teljesülni. Ezért aztán az apparátcsikok nyugodtan hallgatták Gorbacsovot, amikor reformokat és demokratizálást jelentett be, nyugodtan szavaztak rá, mert abban a hitben éltek, hogy a peresztrojka ígéreteiből egyet sem fog teljesíteni.

És a jövő? Jakovlev tart az orosz bürokráciától. A hivatalnokok minden reformot le fognak nyelni, jósolja. Lenyelik, és semmi sem marad belőle.

2001. augusztus 20.

Még mindig tart a hőség. Az izzó égbolt gyöngyházzsínű. Itt volt Sławek Popowski, a *Rzeczpospolita* című napilap oroszországi tudósítója. Holnap megy vissza Moszkvába. Azt mondja, hogy Putyin megerősödött, nincs számottevő ellenzéke. Az ellenzék háttérbe szorították. Popowskitól a peresztrojka éveiben ismertté vált nevek iránt érdeklődöm. Azok az emberek már nincsenek sehol sem, mondja, nem tudni, mi történt velük. A történelem kereke gyorsan forog, az emberek nem bírják ezt a tempót, lemorzsolódnak, kiszorulnak, egy ideig még látni őket, de aztán nyomtalanul eltűnnek.

2001. július 22.

A Tour de France aktuális szakaszát néztem (Saint-Lary, Pireneusok). Az amerikai Lance Armstrong győzött. Mögötte, egy perc múlva, egy német versenyző, majd két spanyol ért a célba. Ezt a sorrendet azonban csak másnap, az újságból tudtam meg, mert a tévé képernyőjén képtelenség volt megállapítani, hogy melyik kerékpáros hol halad. Az úton ugyanis óriási a tömeg, mindenütt színes, rikító színűre festett motorbiciklik és autók; az izgalomtól felhevült nézők egymást lökdösve ömlenek az aszfaltra, szinte lehetetlenség ebben a zűrzavarban észrevenni, felismerni a közeledő vagy éppenséggel előre furakodó kerékpárost. Nyoma vész, mint a színésznek a hatalmas, díszletekkel zsúfolt színpadon, igazából nem is látni őt, egyébként itt úgyis mindenki magával van elfoglalva, magát szórakoztatja ezen a kavargó, zajos korzón, s kitartóan és türelmesen kell az embernek figyelnie, hogy e vidám népünnepély cirkuszi forgatagában észrevegye a kimerült, a borzalmas erőlködéstől eltorzult testű kerékpárost, aki maradék erejét összeszedve próbál fölkeresni az égbenyúló hegytetőre, amelynek csúcán – végre! végre! – ott a cél.

Párizs. Napfényes reggel. Az emberek munkába sietnek. Autók és motorkerékpárok robognak. De itt van a Place Saint-Germain-des-Prés – ez kicsit csendesebb hely. A tér egyik oldalán zöld fák között áll az Église Saint-Germain-des-Prés világos, homokszínű tömbje. Szemben, napellenzők árnyékában, a Café Les Dex Magots asztalkái sorakoznak. Ez volt Sartre és Simone de Beauvoir kávéháza. Kicsit távolabb a Librairie La Hune, majd a Café de Flore. A XX. század közepi francia irodalom szelleme lengi be a helyet, s ez engem, ahogy itt állok, nagy áhítattal tölt el.

Ewa Garlik, aki fél éve él és dolgozik Londonban, a benyomásairól mesél nekem:

London óriási, határtalan. Nyomasztó távolságok. Ewa napi egy órát utazik a munkahelyére, de ismer olyanokat, akik két órát vagy még többet utaznak egy irányban: majdnem fél napot töltenek városkörnyéki vonatokon, metróban, autóbuszon. A kerek egyhangú zajában, közönyös, fáradt arcok között, monoton ritmusban, passzívan ringó tömegben hónapokon, éveken át. Mennyire meghatározza ez az ember gondolkodását, érzékenységét, életenergiáját! Összepréselődve, egymáshoz szorulva, közvetlenül egymás

közéleben, a másik testének melegében, s egymás számára mégis idegenül, közönyösen, sőt, néha ellenségesen. Valahol a távolban ott van a globalizáció, az internet, vagyis a közeledés, a közösség, ez azonban csak látszat, mert amikor az ember valóban találkozik, testközelben, fizikailag, szemtől szemben a másik emberrel, megszólal benne a másság, az idegenség, érzi, hogy valami tisztítja őt.

Vonattal utazom Bolognából Milánóba. 2000 nyarát írjuk. Az ablakon túl sík vidék, felszántott mezők, egyenetlen barázdák, sáros mezei utak, a felhős ég alatt szinte mozdulatlanul lebegő madárraj, szóval, mintha otthon, Mazóviában vagy Kujáviában volnék – olyan lengyel az egész.

Korábban, még a bolognai pályaudvaron. Az utazás gyakran nagy idővesztés – várni, várni mindenütt: a megállóban, a repülőtereken, a szállodákban, a kikötőkben. Mi a legrosszabb a várakozásban? Az, hogy nem tudjuk, meddig fog tartani. Hogy nincs, akit megkérdezzünk, mert a körülöttünk várakozók sem tudják. Szép lassan tompultság lesz rajtunk úrrá: már nem érzünk, nem gondolkodunk. Az idő, amelyet különben kiszámítunk, gondosan mérünk, figyelmesen nyomon követünk karóránkon, ilyenkor viszonylagossá válik, szétfolyik, éles, pontos körvonalai elmosódnak, súlyossá, tapadóssá válik, és undorító ragacsosságával megbénítja, gúzsba köti az embert.

Le Monde, 2000. április 22.:

Brazília – ötszáz évvel ezelőtt ötmillió indián élt itt, mára háromszázezer maradt belőlük. Lehet, hogy még a XXI. század vége előtt ezeket is kipusztítják.

2000. május 1.

Reggel tértem vissza New Yorkból, egy hetet töltöttem ott. Az egyik találkozón megismerkedtem iráni fordítómmal, Roshan Vazirival. A lányával, Miriammal jött el, aki fogorvosként dolgozik New Yorkban. Miriam meséli, mennyire nehéz az amerikaiakat egy dolog köré összevonni, mivel ez a társadalom *very community minded*. Mindenki tagja valamilyen *community*-nek, és csak ennek ügyeivel foglalkozik. Létezik *community of black blind women* és van *community of white blind women* stb. Az is gond, mondja Miriam, hogy a média eltereli a figyelmet a fontos ügyekről, rövid lejáratú álhősöket teremt, ezekkel foglalkoznak a tévénezők milliói: O. J. Simpson, Monika Lewinsky, a kis kubai Gonzalez mind olyan ember, akiről tegnap még semmit sem tudtunk, akik ma minden időnket lefoglalják, de holnap örökre eltűnnek a képernyőkről.

2001. november 20.

Egy nap Francis Fukuyamával. Érdekelt a gondolkodásmódja, a világlátása.

Fukuyama – középkorú, szerény, udvarias ember. Nyugalom, szívélyesség, hogy azt ne mondjam, bátortalanság jellemzi magatartását, másokhoz való viszonyát. Ha azonban vitára kerül sor, *A történelem vége* szerzője nagyon nehéz vitapartnernek bizonyul, egészen pontosan fogalmazva: egyáltalán nem lehet vele vitatkozni, ugyanis semmiféle eszmecserét nem tesz lehetővé. Minden kérdésre kész válasza van, s ezt azonnal, habozás nélkül, magabiztosan, ellenkezést nem tűrve ki is fejt. Gondolkodásában nincs helye a kételkedésnek, a kérdőjeleknek, a szkepticizmusnak. Ha felvetődik valamilyen gond, az előbb vagy utóbb majd megoldódik. Szegénység? Majd megszüntetik. Betegségek? Majd felfedezik a megfelelő gyógyszereket. Levegőszenyezés? Csak szűrőberendezések kérdése stb., stb. A valóság nem jelent akadályt, s ha igen, majd ledöntjük az akadályokat. Persze Fukuyama világában is felbukkanhatnak nehézségek, de ezeket biztosan legyőzik majd a jövőben. Teljes, diadalmas optimizmus!

Ilyen gondolkodásmód esetén semmibe sem lehet belekapaszkodni, az ilyen emberrel nem lehet párbeszédet folytatni. A beszélgetés felszíne sima, aerodinamikus, gond nélkül leküzd minden ellenállást.

Az embert egyfelől a nagy, tágas határtalanság érzése tölti el – állandóan fölfedezünk valamit, gyarapítjuk tudásunkat, kutatjuk az élet legnagyobb titkait, másfelől azonban azt látjuk, hogy nem lehet megjavítani, jobbá tenni a legegyszerűbb dolgokat, pl. azt, hogy a cipzár ne akadjon el, hogy a repülőgép időben szálljon fel stb.

Gyermekkorom hatása későbbi érdeklődésemmre:

Szülvárosom, Pińsk a végeken helyezkedett el, egykor Lengyelország, ma Európa periferiáján található. Talán ezért vonzanak a világ periferiái – a klímájuk, a lassan, egykedvűen csordogáló idő, a tespedt, álmosító léghő, az üres utcácskák, a kis ablakokon, elhúzott függönyök mögül kitekingélő, rezzenéstelen arcok. Eszembe jut a kihalt Bernardyńska utca, amint hirtelen felbukkant a végén egy rabbi fekete alakja. Sietve lépdel, idegesen tekingél jobbra-balra, mintha rádöbbsen volna, hogy összekeverte a világokat, és sürgősen vissza kell térnie a nemlétebe.

2001. június 24.

Az állandó utazásokkal, barangolásokkal teli évek után a kolostori cella lett számomra az ideális hely. Üres falak, ajtó, ablak, ágy, asztal, néhány könyv, papír, ceruza. Az ablak belső kertre néz. A kert üres. Egy fa nő benne, meg fű, meg néhány sóskaborbolya. Semmi mást nem látni. Semmiféle hang nem hallatszik kívülről. Néha idekeveredik egy madár. Néha esik az eső. Télen minden kihéredik.

Reggel harangszó jelzi az ima kezdetét. Az ima felszólítás, hogy szálljunk magunkba. Emlékeztet rá, hogy ez milyen fontos dolog. És az alázaatra is figyelmeztet, a határok tudomásul vételére: nem tehetünk mindent a magunkévé. Nem juthatunk a célba. Csak közelíthetünk hozzá. És ez már nagyon is sok, nem minden, de igazán sok.

Aztán átmenyünk a refektóriumba reggelizni. Evés közben nem beszélgetünk. Visszamegyünk celláinkba. Mindenki a magáéba. Hallani, amint becsukódnak az ajtók. Mostantól ebédig teljes a nyugalom. Leülhetek az asztalhoz és írhatok.

2001. szeptember 7.

Reggel kivizsgáláson voltam. Megtudtam, hogy *valami* van a bal vesémben. Az orvos, amikor elköszönt tőlem, gondterhelten látszott, és nem nézett a szemembe.

2001. szeptember 11.

Minden nap, minden óra fontos. Érzem, mennyire hajt az idő, mennyire szorongat. Nyugalanság van bennem. Folyton furdal a lelkiismeret az elvesztegetett idő miatt. Semmi sem érdekel, ami nem írás, nem új szöveg fogalmazása, nem könyv.

IV. rész

A most következő gondolatokat riporter tapasztalataimból szűrtem le. Közel fél évszázada járom a világot, ideje hát, hogy összegezzem vándorlásaim során szerzett benyomásaimat.

Banális az a megállapítás, hogy a világ sokszínű, nem egynemű, pedig ezzel kellene kezdeni, ugyanis ez a sokszínűség az emberi nem meghatározó tulajdonsága, olyan jellemzője, amely az évezredek során változatlan maradt.

Ennek ellenére, bármennyire szembeűnő is ez a különbözőség, megértése és elfogadása az emberi gondolkodás állandó ellenállásába ütközik. Gondolkodásunk ugyanis ellentmondást nem tűrő, egységesítő törekvésekről árulkodik, megköveteli, hogy mindenhol minden önazonos és homogén legyen, hogy csak a mi kultúránk, a mi értékeink érvényesüljenek, s kizárólag ezeket tartjuk – mások véleményének meghallgatása nélkül – tökéleteseknek és egyetemes érvényűeknek.

S ebben rejlik a világ nagy ellentmondása – egyfelől van a valóságosan, objektív módon létező sokszínűség, másfelől viszont ott az emberi gondolkodás makacs törekvése arra, hogy ezt a valóságot egyfajta unifikált, egyértelműen homogén világképpel helyettesítse. Hány és hány konfliktus – köztük számos nagyon véres konfliktus – eredeztethető ebből a feloldhatatlan ellentmondásból!

Mi is volt a helyzet régebben? Ha csak a legutóbbi öt évszázadot, tehát a Kolumbusz expedíciója óta eltelt időszakot tekintjük, megállapíthatjuk, hogy ekkor egyfajta "egyenlőtlen egyensúly" jellemezte a világ kulturális helyzetét, nevezetesen: ebben az öt évszázadnyi időszokban bolygónkon az európai kultúra uralkodott; mintái, mértékei és szimbólumai mindenki számára egyetemes kritériumokat jelentettek. Európa nemcsak politikai és gazdasági, de kulturális értelemben is uralta a világot – az európai kultúrához viszonyították, ennek alapján értékelték az összes többi, igen nagy számú, másfajta kultúrát.

Elég volt ismerni az európai kultúrát, sőt, elég volt európainak – született vagy meghonosodott európainak – lenni, s az illető máris mindenütt gazdának, a ház urának, a világ birtoklójának érezhette magát. Egy európainak ehhez semmiféle szakértelemre, plusz tudásra, különösebb észbeli vagy jellembeli tulajdonságokra nem volt szüksége. Tapasztaltam ezt még az ötvenes, hatvanas években is Afrikában és Ázsiában. Egy a saját országában nagyon is átlagos, sőt, tehetségtelen, kevéssé becsült európai, amint Malajziába vagy Zambiába érkezett, azonnal magas rangú felügyelő, jelentős cég elnöke, kórház- vagy iskolaigazgató lett. A helyiek alázattal hallgatták kioktatásait, igyekeztek magukévá tenni figyelmeztetéseit, teóriáit. Belga Kongóban a gyarmati előjárók megalkották az ún. *evolúés* fogalmát – azokat sorolták ide, akik már meghaladták a törzsi "vadság" állapotát, de még nem szolgálták rá arra, hogy európaizálódott embereknek nevezzék őket: az *evolúés* megnevezés azokra vonatkozott, akik köztes állapotban voltak, útban valami felé – Brüsszel olyan reményeket fűzött hozzájuk, hogy erőfeszítéssel, odafigyeléssel, türelemmel és jószándékkal egyszer majd sikerül nekik felkapaszkodni az európaiság csúcsaira, vagyis az emberi lét magaslataira. Azt a fájdalmas és megalázó folyamatot, amelynek az *evolúés* ki voltak téve, Albert Memmi írta le *The Colonizer and the Colonized* című nagyszerű könyvében. A zsidó származású tunéziai Memmi egy másik, *Portrait d'un Juif* című önéletrajzi művében azt írja, hogy egy zsidó sorsa "alig egy fokkal volt jobb a muzulmán sorsánál" – ugyanúgy gettóba akarták terelni, ugyanúgy a világ rendjét fölforgató összeesküvésekkel gyanúsították, ugyanúgy bűnbaknak tekintették, minden baj és szerencsétlenség okozójának tartották. S ehhez a fenyegetettség-érzéshez ugyanúgy a megaláztatás és félretaszítottág érzése társult.

A XX. század nemcsak a totalitarizmusok és háborúk évszázada, de a dekolonizáció, a nagy felszabadítás évszázada is volt. Bolygónk lakosságának háromnegyede felszabadult a gyarmati függés alól, és – legalább is formálisan – a világ teljes jogú állampolgárává lett. Ilyen horderejű eseményre nem volt még, és már nem is lesz példa a történelemben.

A dekolonizáció értékelésekor azonban a korabeli közvélemény figyelme elsősorban a politikai és gazdasági szempontokra összpontosult, olyan kérdésekre, mint az új államok kormányzati rendszere, a külföldi segélyezés, az eladósodás vagy az éhínség leküzdése.

Pedig a függőségben lévő kontinensek szabadságra való törekvése egyúttal soha nem tapasztalt civilizációs jelenség is volt, amely egészen új, multikulturális világ kialakulásának kezdetét jelentette. A kultúrák sokfélesége persze mindig is tény volt, gazdagságuk, sokszínűségük megszámlálhatatlan bizonyítékát évek óta naponta tárja elénk a régészet, a néprajz, a szóbeli és írott történelem. Az újkor évszázadaiban azonban az európai kultúra dominanciája olyan nyomasztó és totális volt, hogy más, nem-európai kultúrák vagy alvó, hibernált állapotban leledzettek – mint például az arab, a kínai kultúra –, vagy teljesen marginalizálódtak és kizáródtak, mint például a bantuknak vagy az Andok lakóinak kultúrája.

Az első kitörésre ebből az Európa-központú egyeduralomból, az európai kultúrának ebből a szinte totális uralmából a dekolonizációs folyamat elején, vagyis a XX. század közepén kerül sor.

Ezt a folyamatot azonban négy évtizedre lefékezi és elfojtja a hidegháború, amelynek szigorú, kegyetlen törvényei akadályozzák a kultúra fejlődését – az egész elnyomott világ közös tapasztalata volt ez.

Ezek az alig éledező és még nem elég szilárd nem-európai kultúrák képesek voltak – a korlátozások és akadályok ellenére – fejlődni, élni, öntudatban gazdagodni. Így aztán, amikor véget ért a hidegháború, már annyira önállóak és dinamikusak voltak, hogy átléphetek a következő, máig tartó fejlődési szakaszba, amelyet már a határozott identitástudat, a növekvő önértékelés szakaszának neveznek, amikor is érzékelhetővé vált e kultúrák azon törekvése, hogy fontos helyet foglaljanak el az új, demokratizálódó, multikulturális világban.

Micsoda hatalmas változások zajlottak az Európán kívüli világban! Pedig korábban Európa erősen beágyazódott ebbe a világba intézményei és emberei által. Ennek következtében bármilyen távoli vidéken járt is az ember, az volt az érzése, hogy bizonyos értelemben nem is hagyta el Európát, hiszen mindenütt jelen volt! Ha, mondjuk, a madagaszkári Morondavába érkeztem, európai szálloda várt, ha Hararéból Fort Lamába utaztam, a helyi repülőjárat pilótái európaiak voltak, ha Lagosban jártam, az újságosnál londoni *Times*-ot vagy *Observer*-t vehettem. Ez ma már elképzelhetetlen. Morondavában csak malgasi szálloda található, a pilóták afrikaiak, Lagosban kizárólag nigériai sajtót lehet venni. A kulturális intézményekben még nagyobb változásokat tapasztalhatunk. A kampalai, a varanasi vagy a manilai egyetemeken az európai professzorokat kiszorították a helyi akadémikusok, a kairói nemzetközi könyvvásáron pedig határozottan az arab nyelvű könyvek dominálnak. A "nemzetközi" szó egyébként is mást jelent Európában és mást a harmadik világban. Ha például Gaboronében, Botswana fővárosában nézem a tévéhíradót, a külföldi hírek Mozambikról, Sváziföldről, Zairéről szólnak – ez minden! Ha Bolívia fővárosában, La Pazban nézek tévéhíradót, ott az Argentínáról, Kolumbiáról, Paraguayról szóló hírek töltik ki a külföldi blokkot. A világot a föld minden pontjáról más-más szemszögből nézi és értelmezi az ember. Ennek az egyszerű igazságnak az elfogadása nélkül nehéz megértenünk mások viselkedését, viselkedésük motivációit és céljait.

Pedig hát egymás kölcsönös ismeretéről, a közlekedés és hírközlés fejlődése ellenére, azt kell mondani, hogy – az általánosan terjedő mítoszokkal szemben – továbbra is felszínes, leggyakrabban pedig semmilyen. Marshall McLuhan, a média-forradalom lelkes híve úgy vélte, hogy a televízió révén bolygónk "globális faluvá" zsugorodik. Ma már tudjuk, hogy nehezen lehetne ennél hamisabb metaforát találnunk. A falu lényege ugyanis mindenekelőtt az érzelmi és rokoni közelség, az egymás felé sugárzott emberi melegség, a bensőséges, személyes ismeretség, a közös jelenlét, a közös élmények összetartó ereje. Nem, mi nem globális faluban élünk, inkább globális világ városban, globális pályaudvaron vagy állomáson, amelyen David Riesman "magányos tömege" nyüzsög, olyan közönyös, hajszolt, ideges emberek, akik kölcsönösen nem akarják egymást megismerni, nem akarnak egymáshoz közel kerülni. Az igazság inkább az, hogy minél több elektronika vesz körül bennünket, annál kevesebb lesz az őszinte emberi kapcsolat.

Az európai jelenlét bolygónk számos részén eltűnőben van.

A kiváló olasz riporter, Riccardo Orizio a múlt évben könyvet adott ki *Lost White Tribes* címmel az európaiaknak azokról a kiveszőben lévő csoportjairól, amelyekkel még találkozott Sri Lankán, Jamaicán, Haitin, Namíbiában és Guadalupén. Általában idős, magányos emberekről van szó, mert a fiatalok már elmentek, újak pedig nem jönnek Európából. Az utóbbi évtizedekben ugyanis Európa, a maga kultúrájával együtt, visszahúzódott azokról a területekről, amelyek hagyományosan a kínai, a hindu, az iszlám vagy az afrikai civilizációkhoz tartoznak. Azután, hogy politikai érdekei megszűntek, gazdasági érdekei csökkentek, képtelen volt megtalálni, s a mai napig nem találta meg azokat az új formákat, amelyek lehetővé tennék jelenlétét és e civilizációkkal való együttélését. Helye azonban nem maradt üresen, elfoglalták azt a virágzó, törekvő, rugalmas helyi kultúrák.

Az utóbbi három évben hosszabb utazásokat tettem Ázsia, Afrika és Latin-Amerika különböző országaiban. Éltem dél-amerikai keresztények és ázsiai muzulmánok, buddhisták és animisták, indiánok és hinduk, guyanaiak és szudániak között. Első alkalommal több évtizeddel ezelőtt találkoztam velük, amikor éppen csak elkezdtek kikecmeregni sok évszázados alárendeltségükből. Mi volt az, ami mostani magatartásukban leginkább megdöbbenett, ami leginkább felkeltette figyelmemet?

Nos, az önbecsülésük, az, hogy büszkék a kultúrájukra, a hitükre, saját, önálló civilizációjukra. Nem találkoztam a korábban annyira nyilvánvaló és kínzó kisebbségi komplexusaikkal, ellenkezőleg, azt láttam, hogy tiszteletet, egyenlő elbírálást várnak el a maguk számára. Régebben pusztán a tény, hogy európai vagyok, különféle privilégiumokkal járt együtt. Vendégszeretetet most is tapasztaltam, hogyne, de már semmiféle privilégiumról nem volt szó. Valamikor Európáról faggattak, ma már nem teszik – megvannak a saját ügyeik és gondjaik. Továbbra is európai voltam, de már trónfosztott európai.

Az önbecsülésnek és önértékelésnek ez a forradalma gyorsan ment végbe, de azért nem egyik napról a másikra. Miért nem vette hát észre a Nyugat ezt a változást? Azért, mert a Nyugat, ahelyett, hogy azzal törődött volna, mi történik az általa ötszáz éven át uralt világban, a fogyasztás gyönyörének adta át magát, s hogy gyönyöre zavartalan legyen, bezárkózott, bekerítette magát, közömbössé vált mindenre, ami kívül esett a kerítésén. Ezért aztán nem is vette észre, hogy megszületett egy tegnap még elnyomott és alázas, de mára egyre függetlenebbé, kihívóbbá, öntudatosabbá váló új világ. A Nyugat bezárkózásának, a fejletlen, szegény országoktól való elszigetelődésének folyamatát elemzi nemrég megjelent könyvében (*L'empire et les nouveaux barbares. Rupture Nord-Sud*) a kiváló francia riporter, Jean-Christophe Rufin. A Nyugat – írja Rufin – ugyanúgy szorosan záródó *limest* akar maga köré vonni, mint valamikor Róma tette, vagy az apartheid áthághatatlan sorompói mögé bújjik, elfeledkezve arról, hogy azok a bizonyos "barbárok" ma már az emberiség 80 százalékát teszik ki! A harmadik világ ébredésére, újjászületésére adott legelső válasza a gondos bezárkózás. De hát hova vezet ez a bizalmatlanság és idegenkedés egy olyan világban, amely szüntelenül tele van fegyverekkel, s a fegyverek ráadásul mindenki számára hozzáférhetőek?

Vagyis a szakítás és bezárkózás stratégiája nem jó megoldás. Mi lehet hát a kiút? A találkozás, egymás megismerése, a párbeszéd? Ez már nem csupán ajánlat, hanem olyan kötelesség, amellyel a multikulturális világ valósága szembesít bennünket. E tekintetben Európa komoly kihívás előtt áll. Új helyet kell magának találnia abban a világban, amelyben egykor kizárólagos szerepet játszott, most viszont számos más kultúra közös családjában kell élnie, ezek a kultúrák pedig nyomulnak, fölfelé kapaszkodnak (például úgy, hogy képviselőik egyre nagyobb számban emigrálnak európai országokba).

De hát ez az új, planetáris kulturális közösség akár inspiráló, megtermékenyítő hatással is lehet Európára. A kultúrák találkozása ugyanis nem feltétlenül vezet összeütkezéshez. Elképzelhető, hogy – miként például Marcel Mauss, Bronisław Malinowski vagy Margaret Mead állítja – a csere, a hasznos kapcsolatok, a kölcsönös gazdagodás terepe lesz.

Georg Simmel egyenesen úgy vélte, hogy az emberi társadalmak életének alapvető folyamata a cserén alapuló értékek születése. A cserének pedig feltétele a kölcsönös megismerést, megértést, a kompromisszumokat elősegítő légkör.

Európa előtt tehát új lehetőségek nyílnak. Az európai kultúra erejét mindig a változtatásra, a reformokra, az adaptációra való hajlam jelentette – ezekre a tulajdonságokra most is nagy szüksége lesz ahhoz, hogy fontos szerepet játszasson a sokkulturájú világban. Mindez csak Európa akaratán, vitalitásán, képzelőerején múlik.

A XX. század első felének európai gondolkodói sokat töprengtek azon, hogy milyen lesz a jövő civilizációja, formáját és tartalmát tekintve.

Florian Znaniecki például ezt írja a harmincas években kiadott *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości (Mai emberek és a jövő civilizációja)* című könyvében: "Alternatíva előtt állunk. Vagy megszületik egy általános emberi kultúra, amely megmenti mindazt, ami a nemzeti civilizációkból megmentésre méltó, és az emberiséget az utópisták legmerészebb álmait is meghaladó szintre emeli, vagy pedig a nemzeti civilizációk széthullanak, vagyis, bár a kultúra világa nem fog megsemmisülni, legnagyobb rendszerei, legértékesebb mintái elvesztik alapvető jelentőségüket..."

(Fenti előadás a Fundacja Judaicán hangzott el Krakkóban 2001 őszén)

A jelen: posztmodern relativizmus s egyúttal az ellentmondás dramaturgiája is.

Évek óta tart a vita arról, hogy mi a civilizáció és mi a kultúra, mi a különbség e két fogalom között. A vita összegzésével próbálkozik Norbert Elias német filozófus *Über den Prozess der Zivilisation* című könyvében, amelynek fő gondolatai a következők:

A civilizáció nyugati fogalom. A németek számára a civilizáció fogalma mindazt magába foglalja, ami az emberiség külső, anyagi vívmányaihoz tartozik, mindent, amit meg lehet nézni, esetleg érinteni. A kultúra ezzel szemben az ember legmélyebb, lelki értékeit jelenti.

A francia–angol hagyományban viszont a civilizáció fogalmába beletartozik az ember összes vívmánya és magatartásformája. Német értelmezésben a civilizáció fogalma másodlagos a szellem legmagasabb rendű termékének, a kultúrának a fogalmához képest. A francia–angol hagyományban ez a különbségtétel nem ilyen világos, nem ilyen egyértelmű.

Elias szerint a civilizáció csökkenti a nemzeti különbségeket, a hangsúlyt az egységesítésre, unifikálásra (mai szóhasználat: a

világ globalizálására) helyezi, a kultúra viszont, épp ellenkezőleg, kiemeli a nemzeti különbségeket, az eltéréseket, az egyediséget, minden önazonosság megismételhetetlenségét.

A mai civilizáció a legmagasabb piederstálra emeli az újdonságot – az újdonság istenséggé, egyetlen, megingathatatlan kritériummá lépett elő. Ez a civilizáció egyúttal a gyors és teljes felejtés civilizációja is, amelyben minden, ami megjelenik a szemünk előtt, csak egy pillanatilag létezik, s máris elillan, eltűnik nyomtalanul.

A magas kultúra megismeréséhez, megízleléséhez a befogadónak is magas kultúrával kell rendelkeznie.

Életünk giccsek között, giccsek uralta környezetben zajlik. Még azok is, akik a magas kultúrának szentelik magukat, mindennapjaikban lépten-nyomon a giccsebe ütköznek, azt el nem kerülhetik.

A giccs két válfaja:

- giccs szegény környezetben,
- giccs luxus környezetben.

A giccs nem ártatlan, nem közömbös. Ellenkezőleg, állandóan támad, provokál, a giccs: agresszió, gonoszság. A giccsből származik minden, ami a legrosszabb: a hazugság, a háborúk, a totalitarizmusok. A giccs nem más, mint emelkedetté karikírozott rondaság, parfümmel illatosított mocskok, amelyet műarany keretbe foglalnak.

Számos olyan kultúra létezik, amelyben a divat évszázadokon át nem változik. Ennek gyakran az az oka, hogy az öltözék, annak szabása és színe egy adott családhoz, klánhoz, törzshöz való tartozást fejez ki, olyan szimbólum, plasztikus jel, amelynek alapján felismerjük a mieinket. Ha egy nő megváltoztatná az öltözékét, elveszítené önazonosságát; az öltözék ilyen esetben azonosító jel, néha az egyetlen, amellyel rendelkezik. Ez volna a rituális, kultúrafüggő magyarázat. A divat változatlanságát azonban a szegénységgel is magyarázhatjuk. Vannak olyanok, esetünkben egész közösségek, akiknek egyszerűen nem telik új ruhára, cipőre. Vannak aztán praktikus okok is: trópusi melegben a könnyű, egyszerű, laza öltözék a legkényelmesebb, leghigiénikusabb. A trópusi éghajlatú országok a mai napig sem hódoltak be annak a divatterroznak, amely Európában például arra kényszeríti a nőket, hogy gyakran jeges, csúszós időben is magas sarkú cipőt viseljenek.

A jelképek világában viharos változások mennek végbe. Valamikor a szegénység jelképe a rongyos ruha és a mezítelen láb volt. Emlékszem, mekkora tömegben találkoztam ilyen nincstelennel Calcuttában és Kairóban. Mára a rongyok eltűntek, mert pár fillérért, sőt, akár ingyen is hozzá lehet jutni pólóhoz, farmernadrághoz, gumipapucshoz. Karórát láthatunk a koldus kinyújtott kezén. A világ piacai tömve vannak olcsó, értéktelen áruval. De vajon ettől a nyomor többé már nem nyomor?

Ha idegen kultúrával találkozol, légy óvatos, körültekintő! Tudd, hogy láthatatlan falak labirintusa vesz körül, amelyből semmiféle erővel nem törhetsz ki. Inkább fogd vissza magad, és engedd, hogy szép lassan magával ragadjon egy láthatatlan, de hamar érzékelhető ritmus, az új kultúra lüktetése, annak észrevétlen, de erős hullámai, amelyek maguktól irányítanak téged a megismerkedés és otthonossá válás felé.

Multikulturalitás – olyan elmélet, amely az apartheid csapdáját rejti magában.

Manapság nem elég kifejteni valamilyen eszmét, nem elég, ha fontos, lényeges közlendőnk van. Feltétlenül bizonyos mechanizmusok (és tőke) kell ugyanis ahhoz, hogy mindezt elterjesszük, tudassuk a világgal. Gyakran azt hisszük, hogy egy adott nézet a különlegessége és mélysége miatt vált közismertté, pedig csak azért vált azzá, mert a szerzőt fontos médiumok és pénzügyi körök támogatták.

Az utópiák – azok is, amelyek csábítóak, azok is, amelyek félelmet keltenek – az ember rendre irányuló törekvését fejezik ki. Minden el van bennük rendezve, mindennek helye, sorszáma van. Az utópiákban nincs káosz, rendtelenség, zűrzavar. Pedig csak bizonyos rendtelenség, fejtelenség, lazaság teszi lehetővé, hogy normálisan éljünk, lélegezzünk, létezzünk.

A túlzott gyorsaság nemcsak a közúti balesetek kiváltó oka. A túlzott gyorsaság azzal, hogy nem hagy időt a reflexiókra, a kultúra hanyatlását is előidézi.

A *La Stampa* 2001. július 10-i számában Luigi Forte beszélget Hans Magnus Enzensbergerrel.

H. M. E.: "Napjainkban a biológiai tudományok elfoglalták az elméleti utópiák helyét. Az utópiák az ideális társadalom és az új ember megalkotására vonatkozó elképzelések voltak. Az utópiák helyét ma az egzakt tudományok foglalják el. Veszélyt jelenthet itt egyfajta megalómánia – nem lesznek többé betegségek, halhatatlannokká válhatunk. Ősi ábrándok ezek, amelyek ma egzakt tudományoknak merészelik magukat nevezni."

H. M. E.: "Új területre tévedtünk napjainkban, s majd meglátjuk, hogyan alakulnak a dolgok... a fejlődésnek ebben a fázisában a bizonytalanság és a kockázat uralkodik."

H. M. E.: "A pesszimizmus és az optimizmus eléggé primitív fogalmak... A túlzottan optimista ember nem eléggé intelligens. A világ jóval bonyolultabb, ezt mindannyian tudjuk."

2000. december 18.

Este a Kázmér Palotában a nagyszerű történész professzor, Jerzy Holzer 70. születésnapját ünnepeljük. A Varsói Egyetem ötvenes éveiben végzett történész hallgatói közül többen is jelen vagyunk – Geremek, M±czak, Samsonowicz, Tazbir, Wyrobisz. A fiatalabb nemzedéket Michnik és Roszkowski képviseli. Mirosława Marodyval arról beszélgettünk, hogy mennyire virágzik a kultúra világában az alkalmi összejövetelek, a megemlékezések, a különféle évfordulós ünneplések szokása. De nem a nagy nemzeti felkelések vagy csaták évfordulóiról van szó, hanem a társasági és privát élethez kötődő ünnepekről. Pár nappal ezelőtt osztrák író barátom, Martin Pollack mesélt a bécsi fiatal nemzedék szokásairól. Szokássá vált köztük például az, hogy megünneplik X és Y megismerkedésének első évfordulóját vagy két ember barátságának harmadik évfordulóját. Pollack szomszédai nemrég azt ünnepelték, hogy kisluk egy hónapja született, más ismerősei pedig azt, hogy hat éve költöztek új lakásukba. Martin véleménye szerint mindez a változatlan létezés iránti vágyunkat fejezi ki, azt a törekvésünket, hogy ebben a feldarabolt időben megtartsunk

bizonyos állandó elemeket, ezeknek a személyes, privát évfordulóknak a megünneplése ugyanis azt hivatott kifejezni, hogy szeretnénk, ha továbbra is minden úgy lenne, ahogyan eddig volt, egyszerűen az idő múlásának az összegződésben, a hozzáadásban kell kifejeződni, nem pedig a változásban: ugyanannak az eseménynek az első, a harmadik, a hetedik, a tizenkettedik stb. évfordulójában. Vagyis konzervatívak vagyunk, és ebben a viharos, személytelen, hirtelen változó világban próbálunk megőrizni valami személyeset, az életnek egy kicsiny szegletét, amelyben még otthon érezzük magunkat.

2001. augusztus 18.

Este a tévében Németországból népzenei koncertet közvetítenek. Szível-lélekkel éneklő, mulató, elégedett németek. Mennyi énekes, mennyi kórus, táncegyüttes, népi zenekar lép fel egy ilyen koncerten! De hát Németországban minden városkában, minden faluban rendszeresen összejárnak az emberek, hogy együtt énekeljenek, játsszanak, szavaljanak és táncoljanak. A németek érzik és tudják, hogy a zene integrál, segít közösséget építeni, élő, erős, mély és tartós, szinte rokoni szálakat kialakítani.

A népdalok régebben olyanok voltak, mint sajátos kulturális térkép: szövegükből és dallamukból tudni lehetett, hogy honnan – milyen tájegységről, vidékről, sőt, melyik faluból – származnak maguk a dalok, és honnan származnak azok, akik éneklik a dalokat. Ez a földrajz azonban már eltűnően van, ugyanis mindenhol ugyanazok a hangok, ritmusok, dübögések, zörejek áradnak felénk.

Nicolas Bouvier svájci író, riporter:

- “a nyugati kultúra kizárólag olyasmit igyekszik létrehozni, ami kellemes, vagyis fércműveket”;
- “vannak helyek, amelyeket túl sokat hajszolt a történelem ahhoz, hogy külsejükkel foglalkozhattak volna”;
- “a riporter esetében a mobilitás segíti az elfogulatlanságot”.

A maroktelefon egocentrikus ösztöneinket elégíti ki. Látom ezt a repülőtereken. Alighogy leszállunk a gépről, az emberek máris szedik elő zsebükből a telefonjukat. Hallom, amint értesítenek valahol valakit – már megérkeztünk. Kellemes volt a repülés. Majd – most épp a csomagokra várok. Kicsit később – már a várócsarnokban vagyok. Mire jó ez az egész? Miért zavarnak valakit ilyen semmiségekkel?

Három fiatal lány megy egymás mellett. De nem beszélgetnek. Mindegyikük kezében telefon – egy-egy távol lévő valakivel diskurálnak.

“Az igazi művészet nem utánpótlás, hanem a valóság felfedezése”.

Ernst Cassirer

A tömeges, villámgyors és olcsó vásárlás modern technikái az irodalmi, festészeti és zenei remekművek sokszorosítását is megkönnyítik, s ez egyre negatívabb hatást fejt ki a jelenleg keletkező, a remekművekkel össze nem vehető alkotások esélyeire és sorsára. A kiadók nem akarják ezeket kiadni, a múzeumok nem akarják kiállítani, a zenekarok nem akarják előadni. És bár az az általános vélekedés, hogy a tömegkultúra megöli a magas kultúrát, itt egy másik jelenséggel van dolgunk, nevezetesen: a magas kultúra, minthogy alkotásait tömegesen és olcsón lehet sokszorosítani, elnyomja, kiszorítja a kortárs alkotásokat, még azokat is, amelyek ugyan értékesek és figyelemreméltóak, de nem vehetőek össze a remekművekkel.

A művészet párbeszéd – ez, természetesen, közhely, de érdemes figyelembe venni a következő helyzetben: amikor egy szöveget olvasunk, képet nézünk, hangversenyt hallgatunk, jó, ha tudjuk, hogy a szerző alkotás közben kivel beszélgetett, kivel vitatkozott, ellenkezett, mit kért, mi mellett állt ki, hogy e tudás birtokában jobban érthessük a művet. Mert megint, mint mindig, a kontextus nagyon is fontos!

2000 májusa

Most jöttem haza az Egyesült Államokból. A képzőművészetben, az irodalomban egyre többször találkozunk olyasmivel, amire azt mondjuk, *őrült, bolond, crazy*. Olyan nyelvet használnak, amellyel mindent el lehet mondani, de semmit – komolyan, megfontoltan. Lehet beszélni és írni bármiről, de semmi sem kelt érzelmeket, nem döbent meg az embert. Egyébként bármit mondunk is, elvész a zajban, a mindenhol erősödő, meghatározhatatlan, erőszakos zajban, amely betódul a fejünkbe, kínoz és elbutít.

Kérdeztem a kiadóknál, mit csinálnak amerikai író barátaim? Írnak. Énekel és írnak. De semmiféle meglepetésre, kiugrásra nem lehet számítani.

Leon Wieseltierrel, a *The New Republic* című hetilap főszerkesztőjével találkozom. Washingtonban beszélgetünk, a kellemes, fás, öreg Mintwood Place negyedben. Nyugodt, meleg este van. Leon dicséri Washington, amelyet többre tart a nyomasztó, hatalmas New Yorknál. New York, teszi hozzá, világváros, de alapvetően nagyon is provinciális. Leon szerint kétféle provincializmus létezik: a távoli és gyakorta elfelejtett vidék provincializmusa és a zárt, öntelt nagyvárosok provincializmusa. Az ilyen nagyváros lakói számára a saját városukon kívül nem létezik semmi, s éppen ez – a sajátjuktól eltérő világok elutasítása, el nem ismerése – a provincializmus fő ismérve.

George Andreu, a Knopf kiadó munkatársa mesél nekem az amerikai művészet helyzetéről: nagy mértékben előre tört a pseudo művészet, annak a középosztálynak az izlése, amely nem akar a tömegkultúra szintjére süllyedni, ugyanakkor nincs felkészülve az igazán magas kultúra befogadására. Ezért aztán a pseudo művészetet keresi, hogy kielégítse sznobisztikus igényeit – úgy akar a magas kultúrához közel kerülni, hogy megspórolja magának az ehhez szükséges erőfeszítést. Óriási a kínálat az ilyen álművészetből, akkora a túlekedés, hogy egyre kevesebb hely jut a valóban kiváló, értékes dolgoknak.

Ebben a helyzetben nagyon nehéz hiteles kritériumokat meghatározni – látszatok és mímélések, káosz, zűrzavar, elmaszatolt körvonalak, időleges és változó kváziértékek világában, igazi pseudo-világban élünk.

Ráadásul az amerikaiaknak nincsenek közös kulturális gyökereik, az egyetlen ideológia, amely összetartja őket, a fogyasztás ideológiája.

A régi művészet alapvető, eschatologikus kérdésekkel szembesítette az embereket. Választhattak az ég vagy a pokol, az angyal vagy az ördög, a megváltás vagy a végítélet között. S ettől feszült, elmélyült, emelkedett állapotba kerültek. Mindenekelőtt pedig nem menekülhettek ezen dilemmák elől, nem dughatták homokba a fejüket.

A modern művészet viszont, különösen a tömegkultúra jegyében született művészet, ritkán juttatja hasonló helyzetbe a befogadót. Mentés a szigorú misztikától, nem ítélik, nem kényszerítik az embert arra, hogy szakadék fölött járjon, sötétben botorkáljon. Könnyed, elcsépeelt dolgokra, a gondtalan időöltésre koncentrálnak. Távol akar tartani bennünket a félelemtől, mindentől, ami megmászhatatlan, végérvényes.

A Louvre igazgatója, Pierre Rosenberg mondja a *Newsweek* (2001. 7. 2.) tudósítójának, Dania Thomasnak, hogy a múzeum látogatói (évi hatmillió ember) nem azért mennek a Louvre-ba, hogy esztétikai gyönyörben legyen részük, hanem azért, mert "a Louvre-ba illik elmenni". Miért nem találnak ebben gyönyörűséget? – kérdezi Thomas. "Mert a műalkotás megértése nem könnyű dolog" – válaszolja Rosenberg, és hozzáfűzi, hogy az ilyen megértés felkészülést, tanulást igényel, a művészeti nevelés viszont az egész világon kiveszett ("Now this knowledge is lost all over the world"). Ahhoz, hogy az emberek önként akarjanak múzeumba járni, valaminek történnie kell a múzeumban, valamilyen művészeti eseményt, rendezvényt, látványosságot kell benne rendezni.

Gyönyörködni tudni, ez talán a legfontosabb dolog, mert azt jelzi, hogy érzékenységünk eleven, befogadó, képes észrevenni a különlegeset, a szépet a leghétköznapibb, legegyszerűbb dologban is. "Világosan látni elragadtatásban" – írta Proust.

A kiváló festő, Jerzy Wolff írja *Wybrańcy sztuki (A művészet kiválasztottjai)* (1982.) című könyvében:

"a kép valódi organizmus, és csak akkor válik azzá, ami, ha saját, zárt életét élheti..."

"A festészet befogadójának mindenekelőtt szemre van szüksége. Mindenre nyitott, érzékeny szemre, amelyet képezni kell ahhoz, hogy megfelelő ítéletet alkosson".

"Az élmény formája nagy mértékben függ attól, mit tudunk általában a művészetről..."

"Az igazságot az összetevők kölcsönös viszonyában kell keresni, nem pedig magukban az összetevőkben... Ezért van az, hogy a művészetben mindent ezek a viszonyok határoznak meg; ezektől függ a művészet jellege. Minden újítás lényege az, hogy új viszonyokat fedezünk fel régi összetevők között."

A nagy Courbet. Milyen kevéssel beérte! 1864–1865 tele. Egy szép napon Courbet útra kel: "Szamárfogaton ment át a határon – írja Marie Luise Kaschnitz –, hogy meglátogassa svájci száműzetésben élő barátját, Buchont. Egész poggyásza egy ingből és egy pár váltóznóból állt. Egy hétig szándékozott maradni, három hónapig maradt, amikor pedig hideg lett, vett magának az ócskapiacra egy gyapjú takarót, ollóval lyukat vágott benne, s fején át magára húzta. Ebben a szerény öltözékben ült aztán napokon át az udvaron és festett; néha, hogy kezét felmelegítse, gyatra kis tüzet rakott".

2002. április 7.

Ikonok: a bizánci hagyományban nem volt jelentősége annak, hogy ki egy kép, szobor, épület, ének szerzője. A művet nyitott alkotásként kezelték, amelyet át lehet alakítani, meg lehet változtatni, ki lehet egészíteni. Ezért nem ismerjük az ikonok többségének alkotóit, legfeljebb azt tudjuk, melyik kolostorból vagy helységről származnak. Ikonok milliói égtek el kemencékben, tűzvészekben, váltak a rozsdá vagy a szű martalékkává.

Ha egy ikon elvesztette a színét, vagy hanyatlani kezdett az általa ábrázolt szent csillaga, a régi képre újat festettek, aztán arra megint újat: sok ilyen több rétegű ikon – palimpszeszt – létezik.

Oroszországban a színház mindig komoly szerepet töltött be. Sztanyiszlavszkij, Vahtangov, Meyerhold számára a színház a kutatás, a nyugalanság, az alkotás helyszíne volt.

Ma is hasonló a helyzet. Az új színházi módszer neve: *verbatim*. Mivel nem nagyon vannak korunkról szóló kész színművek, olyan színházat csinálnak, amelyhez a szövegeket úgy gyűjtik, ahogy a riporterek. Vagyis a színészeknek és drámaíróknak először az a feladatuk, hogy interjúkat készítsenek különféle emberekkel. Ezután átírják ezeket a szövegeket, s felhasználásukkal készül a szövegkönyv. Megdöbbentő e darabok nyelvének hétköznapisága, hiperrealizmusa. Ez az új drámaírás igazi *csemuska*, vagyis maga a komor sötétség. Semmi meztelenkedés, sehol egy erőszakos jelenet, kizárólag narráció, szavak, szöveg. Az előadás után pedig késhegyre menő viták a nézőtérben. A darabok létrehozásában gyakran vesznek részt újságírók is. Ők azok, akik a drámaíróval és a rendezővel együtt elindulnak, mondjuk egy menekülttáborba, s onnan hoznak interjúkat, videofilmeket, s ezekből és saját benyomásaikból csinálják a *verbatim* színházat.

Jeanette Winderson angol író nő nagyon találó hasonlaltalál él egy művészetről írt esszéjében. Szerinte a műalkotással való ismerkedés arra a helyzetre emlékeztet, mint amikor váratlanul idegen városban találjuk magunkat. Fokozatosan, kíváncsiságtól és kétségbeeséstől hajtva elsajátítunk néhány alapvető szót és mondatszerkezetet, amelyekkel keskeny kis ösvényt vágunk a hallgatás sűrűjében. A művészet, minden művészet, nemcsak a festészet, ugyanilyen idegen város: azzal átalítjuk magunkat, hogy jól ismerjük.

A posztmodernizmusról évek óta folyó vitákban sok félreértés származik abból, hogy nem tesznek különbséget a posztmodernizmus mint ideológia és a posztmodernizmus mint a modern civilizációt jellemző új jelenségek leírása között.

A posztmodernizmus mint ideológia valójában világnézet, amelyet relativizmus, nihilizmus, szabadosság, a hagyományok, értékek, alapelvek megvetése jellemez. Ezzel szemben a posztmodernizmus mint a napjainkban objektív módon létező jelenségek leírása – olyan jelenségeké, mint:

- a hierarchikus struktúrák helyettesítése hálózati struktúrákkal,
- a Másik igazságának egyenrangú igazságként történő elismerése,
- minden jelenség, álláspont, nézet, irányzat, tendencia általános megsokszorozódása – nos, ez a posztmodernizmus ideológiai szempontból semleges és hasznos fogalom.

Miután a Vörös Hadsereg 1939 szeptemberében elfoglalta Volhíniát, a helyi földbirtokosok kastélyai és udvarházai a környékbeli parasztság prédájává lettek. A szalonokból, hálószobákból néhány nap alatt eltűntek a ritka és értékes bútorok, órák, szobrok és képek – a parasztok széthordták őket nyomorúságos viskóikba, dűledező csűrjeikbe, pajtákba.

Évekkel később, a vidéket járva, megpróbáltam a kincsek nyomára jutni.

Nem találtam semmit. Minden eltűnt, nyomtalanul. A tárgyak, ha erőszakkal kiszakítják őket környezetükből, még az embereknél is gyorsabban pusztulnak. A drága, finom bútoroknak, ahhoz, hogy megmaradjanak, hogy betöltsék funkciójukat, hogy igazi szerephez jussanak, méltó, stílusos, elegáns környezetet kell biztosítani. Megfelelő térre, levegőre van szükségük. Állandó, odaadó gondoskodásra. Valakire, aki figyelmesen és folyamatosan tisztítja a tükröket, szellőzteti a szekrényeket, porolja a kanapékat,

fényesíti az ezüst és réz tárgyakat, ügyel a politúr állapotára, a kristályok tisztaságára, a lakkozás fényére és simaságára.

Ekkor gondoltam először úgy a komódokra és sezlionokra, könyvszekrényekre és tálalókra, mint törékeny, érzékeny élőlényekre, amelyeknek eredményes és hosszan tartó létezéséhez nélkülözhetetlen az előkelő, választékos környezet. Más környezetben hamar elvesztik értelmüket, alakjukat, színüket, és haszontalan tárgyként pusztulnak el dűledező fészerekben, szemétdombokon vagy trágyagödrökben.

(folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Buda Ferenc

A fényképíró születésnapjára

A hatvanesztendős Bahget Iskander köszöntése

Bahget Iskander barátomról – barátunkról s az ő alkotói munkásságáról szólva nehéz volna a szentelen tárgyilagosság szögletes keretei között megmaradnom. Meg sem kíséreltem tehát, hogy hűvösen tárgyilagos legyek. Egy-két koordinátát a tényszerű tájékoztatás végett mindazonáltal meg kell adnom róla.

Mint az a nevéből is kitetszik, nem a Duna-Tisza táj szülötte. A többnyire – így napjainkban is – válságokkal küszködő Közel-Keleten: Szíriában látta meg a napvilágot. Gyermekségét s ifjúkora letelepedését is szülőhazájában élte meg. Magyarországon – mily különös ezt így kimondani –: az *elmúlt* 20. század utolsó negyedében telepedett meg. Családot is alapított nálunk: kedves, szép magyar felesége s két, immáron felnőttkori gyermeke: lánya és fia van. Ami az ő életkorát illeti: a legszebb férfikor – ami köztudomásúlag 60 esztendő – még épp előtte van.

Felsőfokú tanulmányait a kecskeméti Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskolán végezte. Ismeretségünk, majd barátságunk azonban már kezdetől fogva más szálról: a fényképírás száláról szövődött. Mainál is fürgébb, mozgékonyabb mivoltában megjelent rendezvényeinken, összejöveteleinken, majd a jelenlévőket szemügyre véve s egyben derűre hangolva készülékét szaporán – szinte sorozatlóvó fegyverként – reájuk kattogtatta s eltűnt nyomtalanul. Egy idő múlva aztán ismét beállított, hogy ajkán az öröm ártatlan mosolyával remeknél remekebb felvételeket rakhasson ki elibénk.

A sok-sok között kiváltképp emlékezetes az a sorozata, amelyet az (akkor még) fiatal írónak a korszerű hazafiságról rendezett lakiteleki tanácskozásán készített. Már csak azért is, mivel az esemény idején már nem egészen fiatal Illyés Gyula nyilvánosság előtti utolsó megszólalásának hű dokumentumai is az ő keze – és szeme, szíve – munkáját dicsérik. Illyés legjobb ábrázolásai közé tartoznak ezek a fényképek.

Ez utóbbi negyedszázad során barátunk elvitathatatlan helyet vívott ki magának a hazai fotóművészetben. A szó igaz értelmében művész lévén, legjobb képeit tekintve messze több, mint fontos vagy kevésbé fontos események krónikása, arcok, futó pillanatok megőrkítője. Az általa kiszemelt s fotópapíron rögzített tájak, természeti jelenségek, térszínformák, szerkezetek, emberek, emberi alkotások, holtukban is szolgáló, olykor különös vagy nagyon is hétköznapi tárgyak háttérében ott érezhető a történelem, a földtörténet, e gyakorta kaotikus jelen idő, s némelykor a fürkészve figyelő elme más módon kifejezhetetlen véleménye, gondolata. Legsikerültebb portréin is az arcok fény- és árnyékfoltjai, domborulatai, redői és horpadásai mögött, a fénylő, fátyolos, megrebbenő, öntudatos vagy szorongó tekintetek mögött ott él, ott virraszt egy-egy emberi sors, állapot, korhelyzet, a nem mindig vidám jelen- és jövőkép.

Visszatérülven a képekről ismét az alkotóra: kiejtésén, szóalakításain máig érezhető az arabos akcentus. Erre csak azt mondom: annyi baj legyen! Talán nem bántó a párhuzam: egy jó arab telivérnek sem kell erőnek erejével titkolnia nemesi származását. Mindenesetre: a szíve idehonosodott hozzánk – Magyarországra, Kecskemétre, Hetényegyházára. Nyaranként pedig Veránkára.

S jó ez így. Számunkra sokat jelent az ő személyében szavatolt művészi s emberi minőség. Az sem megvetendő, hogy itt: a Balkán házereszlán ez a Közel-Keletről ideszakadt ember a baráti hűségén túl nem kevés *európaiságot* is sugároz.

Egy szó mint száz: igencsak kell ide ez a *szírealista magyar* fotós.

[vissza a tartalomjegyzékhez](#) | [következő kép](#)
